

Pandora Könyvek 36.

H. Tomesz Tímea

A TARTALOMHOZ FORMA

**A tömegkommunikáció szövegfajtái
történeti és pragmatikai keretben**

Eger, 2015

H. Tomesz Tímea

A TARTALOMHOZ FORMA

A tömegkommunikáció szövegfajtái
történeti és pragmatikai keretben

Pandora Könyvek
36. kötet

H. Tomesz Tímea

A TARTALOMHOZ FORMA

**A tömegkommunikáció szövegfajtái
történeti és pragmatikai keretben**

Sorozatszerkesztő:
Prof. Dr. Mózes Mihály

A 2014-ben megjelent kötetek:

Kiss Tímea – Lőrincz Julianna: Alakzatok a modern és későmodern költészetben és műfordításaikban (Ady Endre és József Attila verseiben) (32. kötet)

Németh István: Az Európa-gondolat történetéből. R. N. Coudenhove-Kalergi Páneurópa Uniója Összegzés és dokumentumok (33. kötet)

Kicsák Lóránt: A jelenlét-problematika Derridánál és Heideggernél (34. kötet)

Kertész István: A hódító Róma (35. kötet)

H. Tómesz Tímea

A TARTALOMHOZ FORMA

A tömegkommunikáció szövegfajtái történeti és pragmatikai keretben

Liceum Kiadó
Eger, 2015

Lektorálta:

Dr. H. Varga Gyula

A borítón

John William Waterhouse: *Pandora* (1896)
című festményének részlete látható

ISSN: 1787-9671

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Liceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Grebely Gergely
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Tördelés: Szutor Zsolt
Borítóterv: Kormos Ágnes

Megjelent: 2014-ben

Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

TARTALOM

Bevezetés	7
1. Szöveg, szövegtípus, műfaj	11
1.1. A szöveg és kutatása.....	13
1.1.1. A szövegkutatás előzményei.....	13
1.1.2. A szövegkutatás mai irányzatai	15
1.2. A szövegek rendszerezése.....	25
1.2.1. A tartalomhoz forma – szövegtípus, műfaj.....	25
1.2.2. Szövegtipológia.....	27
1.2.3. A műfaj fogalma különböző diszciplínákban	36
2. Médiaszöveg – szövegtípus vagy műfaj	39
2.1. Szervezőelvek a médiaszövegek leírásában	41
2.2. A tudósítás mint szövegtípus és műfaj	48
3. A műfaj mint rekurrens szituációk interpretációja	56
4. Reprezentációs konvenciók a médiaszövegben	64
4.1. A szövegek jelentése.....	64
4.2. Intertextualitás.....	65
4.3. Szuperstruktúra	68
4.3.1. Politikai tudósítások	69
4.3.2. Tüntetésekről szóló beszámoló.....	71
4.3.3. Bűnügyi tudósítások	72
4.3.4. Katasztrófákról szóló beszámoló.....	73
4.3.5. Sporttudósítások	74
4.3.6. Kulturális tudósítások.....	76
5. Társadalmi cselekvések megjelenítése a médiaszövegben	77
5.1. Politikai tudósítások	80
5.1.1. Elméletek és módszerek	80
5.1.2. Elemzések	82

5.2. Tünetések a tudósításokban	92
5.3. Katasztrófákról és balesetekről szóló beszámolók	95
5.4. Sporttudósítások.....	100
6. A prezentálás módjai	106
6.1. A nézőpont szerepe a történetelbeszélésekben	106
6.2. A szövegstruktúra médiaspecifikussága	110
7. Kommunikatív szándék.....	116
7.1. Befolyásolás, meggyőzés, manipuláció	117
7.1.1. Meggyőzés.....	118
7.1.2. Manipuláció.....	123
7.2. Befolyásolás és műfaj.....	125
7.2.1. Befolyásolás az előállítás folyamatában.....	125
7.2.2. Szövegbeli befolyásolás	128
8. Összegezés.....	147
9. Mellékletek.....	151

BEVEZETÉS

A kommunikációs üzenetek tapasztalataink, ismeretszerzésünk legfontosabb forrásai. Kommunikatív cselekedetekhez köthetők, hiszen mindennapi diskurzusaink során üzeneteket alkotunk, s azok megértésére törekszünk. Ezek az üzenetek mutatnak bizonyos ismétlődő jellemzőket, szabályszerűségeket, amelyek a kommunikációs helyzethez igazodva meghatározzák szerveződésüket is. A szerveződés formája tehát biztosítja a tartalom keretét, ugyanakkor a közléshelyzetek reprezentációjaként is szolgál.

Az üzenetek, szövegek vizsgálata, kategorizálása régóta meghatározó témája a tudományos diskurzusnak, s egyre szélesedik a kutatások köre (vö. Andok 2013, Aczél 2012, Gripsrud 2007, Silverstone 2008, 2010). Ugyanakkor jellemzésük még mindig kínál kutatási lehetőségeket. Különösen igaz ez a médiaszövegekre. A közösségi média megjelenésével a médium és közönség viszonya új formát ölt, megváltozik az újságírói szerep, hiszen a modern eszközök segítségével bárki tudósítótá válhat, átértékelődik a gyorsaság fogalma, és szükségszerűen újradefiniálódnak a médiaműfajok, átstrukturálódik a médiaszövegek palettája.

Már több mint tíz éve megfogalmazódott az igény a média szövegtípusainak egységes értelmezésére, a tudományos elméleti megalapozottságra, a médiaműfajokat bemutató munkák legnagyobb része ugyanis a közlő oldaláról vizsgálódik, s elsősorban a didaktikai jelleg érvényesül bennük. A hangsúly egyértelműen a gyakorlat irányába tolódott, vagyis az újságírás – legyen az nyomtatott vagy elektronikus – jeles képviselői anekdotázva, tehát mindenképpen élményszerűen adják át saját tapasztalataikat. Ez persze vonzó az olvasók számára, nem is minden haszon nélküli, de ahogyan Bernáth László is megfogalmazza, zongorázni is csak akkor tud valaki mesterfokon, ha tud kottát is olvasni, az újságírásban is az lehet igazán jó szakember, aki tisztában van az elméleti háttérrel.

A kommunikációs üzenetek, kiváltképp a tömegkommunikációs csatornák (média) közvetítette szövegek tipológiai megközelítése olyan értelmezési keretet kíván, amelyhez az irodalomelméleti, valamint a funkcionális sajtóműfaj-leírások nem bizonyultak minden szempontból kielégítőnek.

A szövegeknek mint kommunikációs üzeneteknek a típusokba sorolására többféle eljárás is létezik. A tipologizálások egy része a kész szövegeket vizsgálja, tudományos igényességgel megfogalmazott definíciókból kiindulva, a szövegjellemzőkből elvont kritériumrendszerek felállításával, s a kritériumok megléte vagy hiánya alapján, vagyis a formális jegyek kombinációjával szövegfajtákat határol el, majd a szövegfajták rendszerbefoglalásával szövegtípusokat különít el. Így – pragmatikai szempontok bevonásával – lehetővé válik az ember szövegalkotó eljárásainak bizonyos szintű megismerése, az anyanyelvi beszélő szövegtypológiai tudásának modellálása is.

Egy másik megközelítés szinte ellentétes utat jár be. A kommunikációs helyzet (fő)szereplőinek a kommunikációs kompetenciáját kívánja feltárni. Arra az intuitív, definiálatlan tudásra kíváncsi, melynek birtokában a beszédpartnerek könnyedén eligazodnak – előzetes interakcióik tapasztalatai alapján – az alkalmazott vagy alkalmazandó szövegtípusok, szövegfajták között. E mögött egy olyan, szociokulturálisan meghatározott mintarendszer áll, mely iránytűként szolgál a kommunikációs aktusokban. A szövegtípusok mint üzenetmintázatok egyfelől analógián alapuló, a szituációhoz, a kontextushoz igazított, szándékolt kommunikatív cselekvéstípusok, másfelől a befogadói elvárásokkal egyeztetett hatásszándékok felismerései.

A kétféle felfogás mögött a szövegkutatás két nagy vonulat húzódik meg. Az egyik a szöveget a mondat fölötti egységnek tartva a nyelvtudomány hatáskörébe vonja a tanulmányozását. A másik szociokulturális meghatározottságú kommunikatív cselekvésnek minősíti, és interdiszciplináris (kommunikációs, szociológiai, szociolingvisztikai, kultúrantropológiai) megközelítést ajánl.

A művészi szövegek műfaji sajátosságainak feltárására törekvő kutatók (irodalomárok, esztéták) a műfajelméletben kidolgozott módszerekkel a művek értékeinek feltárásával a befogadót akarják segíteni a szövegek értelmezésében, ezzel szemben a sajtószövegek rendszerezésére, leírására vállalkozó szakemberek (újságírók) a szövegalkotót kívánják hasznos tanácsokkal ellátni. E két tudományos-módszertani megközelítés mellett kívánatos és időszerű volt egy diszkurzív-pragmatikai szövegelmélet szempontjait érvényesítő, a szociokulturális kontextusokat is figyelembe vevő, valamint a tömegkommunikáció sajátos színtereit, folyamatait is tekintetbe vevő értelmezés.

Hétköznapi diskurzusaink és a médianarratívák egymást kiegészítve teszik lehetővé, hogy információhoz jussunk, tapasztalatokat gyűjtsünk, amelyek aztán meghatározzák gondolkodásunkat, érzelmi világunkat. Egy nemrégiben megjelent könyv több fejezetben próbál választ adni arra, hogy miért van szükség a média tanulmányozására: „Azt állítom, hogy a médiát tanulmányoznunk kell, mert központi helyet foglal el az életünkben. Úgy kell tanulmányoznunk, mint a modern világ egy társadalmi, kulturális, gazdasági és egyúttal politikai dimenzióját. Szemügyre kell vennünk jelenvalóságát mindenütt, továbbá összetettségét. Meg kell vizsgálnunk, hogyan járul hozzá ahhoz, hogy változó mértékben, de képesek legyünk értelmezni a minket körülvevő világot, és az általunk alkotott értelmezéseinket megosszuk embertársainkkal” (Silverstone 2008: 16). A vizsgálatnak én most csupán egyetlen szeletét választottam, a médiaszövegek – mint tapasztalataink legfőbb forrásainak – jellemzőit kísérelem meg föltárni.

A médiaszövegek vizsgálatában, elméleti kidolgozásában a mai magyar szakirodalomban nagyfokú hiátus mutatkozik, de legalábbis többfelé mutató szempontrendszerrel találunk a szövegek, műfajok megközelítésére. Ezek egyfajta integrálására törekedve munkám során a nemzetközi szakirodalomak közül első sorban van Dijk (1988), A. Bell (1991) és Hans Jürgen Bucher (1986) kutatásaira

támaszkodom, a hazai kutatók közül pedig Aczél Petra munkáira, aki egy új műfajfelfogás megalapozója, Petőfi S. János és Tolcsvai Nagy Gábor szövegvizsgálati módszereire, és Andok Mónika elemzéseire, aki a médiaszövegek – illetve a hír – vizsgálatának hazai úttörője. Munkámban a média üzenetei közül a tudósítás – mint a hírhez legközelebb álló tényközlő műfaj – műfajkijelölő jegyeinek feltárására törekedtem.

Célom az volt, hogy rávilágítsak arra: a műfaj nem szövegeközpontú fogalom, hanem társadalmi-kulturális konstrukció. A médiaszövegek – a tudósítás mint sajátos, a tömegkommunikáció által kialakított műfaj – leírásához, jellemzőinek feltárásához ezért interteoretikus tipológiai szempontrendszerre van szükség, amely a vizsgálat keretét kitágítva a szövegjellemzők bemutatásán túl segít a műfaji hibridizáció folyamatát is magyarázni, s egyúttal lehetővé teszi a műfaji változások felismerését, követését.

Érdekelt, hogy a médiaszövegek jellemzői milyen mértékben vezethetők le magából a műfajból, másrészt pedig a tömegkommunikációs csatornák által generált szituációból, és hogy ezek a jellemzők mennyire felelnek meg a befogadói elvárásoknak. Ugyanis a tudósításra úgy tekintenek, mint a valóság hű lenyomatára, ezért nem feltételeznek benne befolyásoló szándékot. Kortárs társadalomkutatók rámutattak arra, hogy az objektivitás nem csupán a valóságra való vonatkoztatás vagy a közlési szándék tulajdonsága, hanem műfajszervező elv is. Ugyanakkor a média hatásvizsgálatai arra is felhívták a figyelmet, hogy a média konstruált valóságot teremtő működése nyomán az objektivitás a stílushoz köthető.

Az objektivitás vizsgálatában egyrészt az intertextualitás és a hibrid műfajok, másrészt a szövegformával megvalósuló befolyásolás, manipulatív hatás vált fontossá. Kíváncsi voltam továbbá arra, hogy a tudósítás milyen más műfajokkal mutat rokonságot, hogy a műfajismereti könyvekben egy műfajcsaládhoz sorolt szövegek között milyen egyezések és eltérések mutathatók ki. A kutatás során történeti szempontokat is érvényesítettem, ami alapján a műfaj megjelenésének tipikus történeti jegyeit, az azt életre hívó szociokulturális igényeket, a kommunikatív jelleget meghatározó társadalmi funkciókat és hatásokat, valamint a szöveg műfaját meghatározó, történetileg jellemző interkontextusokat igyekeztem feltárni. Ennek eredményeképpen a tudósítás egy-egy fajtájában kimutathatóvá vált a tartalmi és formai szempontú változás, egyúttal lehetővé vált a műfajalkotó jelek rendszerezése. Munkámban tehát egyfelől a tartomelemzés szempontját érvényesítem, másfelől a befogadóban kialakuló elvárások figyelembevételével a pragmatika, a diskurzuselemzés, illetve a klasszikus és modern retorikai elmélet eredményeire támaszkodom.

A könyv három nagyobb tematikai egységre tagolódik. Az első részben a téma szempontjából fontos fogalmak meghatározásával igyekeztem föltárni a szövegfajta, szövegtípus, szövegforma, illetve a szövegműfaj definíciói közötti átfedéseket vagy kritikus különbségeket. A textológiai és műfajelméleti perspektíva mellett alkalmaztam a klasszikus és modern retorikai elmélet szempontjait is, amely

segített a fogalom újraértelmezésében (Balázs 2007, 2008a, Kocsány 2006, Petőfi 2004, Tolcsvai 2001).

A következő egységben abból kiindulva, hogy a tudósítások létrejöttét társadalmi kommunikációs tényezők is indokolják, illetve hogy a médiaszövegek lényegében egy társadalmi dialógus részei, megadtam egy komplex, interdiszciplináris alapokon nyugvó elemzési szempontrendszert. Ehhez fölhasználtam a szövegtani kutatások eredményeit (Bucher 1986, Petőfi S. 2004, Petőfi S. – Benkes 1998, 2002, Tolcsvai Nagy 2001), illetve a modern retorikai elmélet szempontrendszerét (Aczél 2007, 2009).

És végül a megadott szempontrendszer segítségével igyekeztem föltárni a tudósítás műfaji jellemzőit.

1. SZÖVEG, SZÖVEGTÍPUS, MŰFAJ

Egy diszkurzív folyamatban a résztvevő felek üzeneteket alkotnak, s azok megértésére törekednek. Az üzenet, kommunikátum tehát nélkülözhetetlen eszköze a kommunikatív szituációnak, a kommunikációs folyamat terméke, verbális és nem verbális jelek megvalósulása.

A modern nyelvtudomány megszületésekor a legnagyobb nyelvi egységnek a mondatot tartották, a mondat fölötti szerkezetek vizsgálata megmaradt a stilisztika feladatának. A mondatalkotás és a szövegalkotás ugyanis eltérő szabályok szerint működik, a kettő között minőségi különbség van. Az eltéréseket természetesen nem csupán nyelvtani szabályok határozzák meg, a nyelven kívüli tényezők is befolyásoló hatásúak. Az, hogy egy közlés szövegnek tekinthető-e, attól függ, hogy az adott közlésben be tudja-e tölteni teljes értékű szerepét. Egy nyelvi objektum az alkotó vagy a befogadó számára tehát akkor tekinthető szövegnek, ha az egy adott kommunikatív szituációban alkalmas egy tényleges vagy feltételezett kommunikatív funkció betöltésére (Dobi 2002: 42).

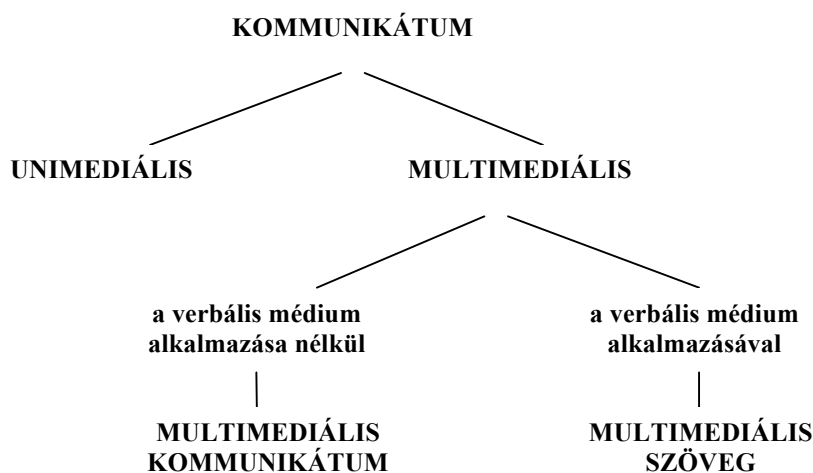
Nagy Ferenc – az első magyar nyelvű szövegtani összefoglalás szerzője – úgy véli, hogy a szöveg nyelvi jelek társadalmi érvényű összekapcsolódásán alapul. A nyelvi egységek hierarchiájának csúcsa, befejezettség, lezárttság, teljesség jellemzi. A legújabb meghatározásokban a legfontosabb kérdés, hogy szövegnek tekinthető-e azok a jelentéssel bíró üzenetek, amelyekben nincs verbális elem. Tolcsvai Nagy Gábor szerint nem. Meghatározása szerint szöveg „minden uralkodóan nyelvi produktum, amely valamilyen interakcióban körülhatárolható egység. A szöveg produktum és produkció” (2001: 14). Ez utóbbi megállapítása a szövegek vizsgálatakor fontos szempont, vagyis a szöveg létrehozása és megértése egyaránt része kell legyen a vizsgálatoknak.

Terestyéni Tamás eltérő szempontokat vezet be, s azt mondja, hogy „szövegnek nevezünk minden olyan emberi produktumot (artefaktumot), amely a kommunikáció céljait szolgálja, legyen az a szó hétköznapi értelmében vett verbális szöveg vagy bármilyen egyéb kommunikációs termék: rajz, festmény, fénykép, film, zene, tánc stb. – bármi, ami valamilyen (szándékolt) üzenetet hordoz (valamilyen interpretációban)” (1991: 7). Tehát a nem verbális üzeneteket – kommunikációs termékeket – is szövegnek tekinti. Szemiotikai megközelítésben a szöveg elsősorban verbális elemekből álló nyelvi jel, ami kommunikációs helyzetbe ágyazottan jelenik meg. Petőfi S. János definíciójában (Petőfi 2004: 29) a szöveg terminus technikus „egy írott vagy nyomtatott fizikai manifesztaációval rendelkező, dominánsan verbális, relációs szemiotikai objektumra – jelölő–jelölt relációra – utalok”.

Varga Gyula (2008: 10) Petőfi megnevezéseit megtartva a kommunikátumot – ami olyan eszköz, melynek segítségével a kommunikáció végbemegy – szintén komplex jelnek tekinti, amiben a jelek lehetnek verbálisak és nem verbálisak is.

Attól függően, hogy a jelek milyen kombinációban fordulnak elő az üzenetben, megkülönböztet alapvetően verbális, vegyes kódú és tisztán nem verbális üzeneteket. A vegyes kódú kommunikátumok háromfélék lehetnek: dominánsan nem verbális, kevert kódú és dominánsan verbális közlemények. Ezek közül az alapvetően és a dominánsan verbális üzeneteket tekintik szövegnek.

Benkes Zsuzsa és Petőfi S. János azoknak a közleményeknek a megnevezésére, amelyek verbális összetevőt nem tartalmaznak, a multimediális kommunikátum szakkifejezés használatát javasolja (Petőfi–Benkes 2002: 13). Arról, hogy léteznek-e tisztán verbális (tehát csak verbális összetevőt tartalmazó) szövegek, megoszlanak a vélemények. Petőfi S. János és Benkes Zsuzsa úgy tartja, hogy nincsenek, ugyanis a szövegek verbális tulajdonsága a vizuális vagy akusztikus médiummal együtt jelenik meg, így a hagyományosan szövegnek tartott üzenetek is multimediálisnak foghatók föl. A kommunikátumok típusait Petőfi S. János a következő ábrával szemlélteti:

1. ábra: A kommunikátumok típusai

(Forrás: Petőfi 2004: 121.)

A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy a szöveg olyan üzenet, komplex jel, amely verbális, illetve dominánsan verbális jeleket tartalmaz, lezárt egész egység, aminek szerkezete és szerveződése van. A kommunikációban részt vevő felek szerepeinek reprezentációja.

A médiaüzenetekben az információt a verbális és képi jelek együttes jelentése hordozza, a Médiabefolyásolási kislexikon szerzői szerint (Antal–Gazsó–Kubinyi

2005: 124) minden valós és fiktív információblokkot médiaszövegnek tekinthetünk. A *szöveg* kifejezés itt nem az információtartalomra, hanem az értelmezés hagyományos formájára, a szöveggént leírható gondolatok közvetítésére utal. David Buchingham (2005: 5) tovább tágítja a fogalmat, s azt mondja, hogy a médiaszövegek azok a műsorok, filmek, képek, honlapok stb., amelyeket a kommunikációs eszközök (televízió, mozi, videó, rádió, fényképészet, reklám, nyomtatott sajtó, zenei felvételek, számítógépes játékok, internet) hordoznak, illetve továbbítanak.

1.1. A szöveg és kutatása

1.1.1. A szövegkutatás előzményei

A szövegtan a 20. század hatvanas éveiben, nyelvészeti ösztönzésre kibontakozó interdiszciplináris tudományterület. A szöveg tulajdonságainak föltárása azonban régebbi keletű. A diszciplína gyökereit a kutatók az antik és középkori retorikában, filológiában, filozófiában és hermeneutikában látják (Dressler 1973: 15, Máté 463, Tolcsvai Nagy 2001: 16 stb.). Ma e tudományterületek mellé sorolhatjuk a kommunikációtudományt is, amennyiben a szöveget mint a kommunikáció termékét, produktumát értelmezzük, s kommunikációs keretben kívánjuk vizsgálni.

A szöveg tehát hagyományosan nem tartozott a nyelvtudományi vizsgálatokhoz. Akkor kerül valamelyest a nyelvészeti kutatások fókuszába, amikor Chomsky generatív, valamint Austin pragmatikai felfogásával, illetve beszédaktus-elméletével pluralizálódik a nyelvtudomány. Az egyik megközelítés a Chomsky által képviselt generatív grammatika szemléletét követve a beszélő nyelvi kompetenciáját egy grammatikai szabályrendszer ismeretére alapozza. Vizsgálódásaiakon így kívül reked a kommunikációs helyzet, illetve olyan pragmatikai jelenségek, amelyek nem tisztán nyelvtani szabályok alapján működnek. A másik pólushoz azok a törekvések sorolhatók, amelyek a generatív grammatika kritikáját megfogalmazva, illetve Austin elméletét követve a nyelvi egységeket kommunikációs cselekvéseknek tekintik. Ez utóbbi képviselői a nyelvi rendszer elemeit kommunikatív funkciójukban ragadják meg, vizsgálódásuk tehát szükségszerűen túlmutat a korábbi határokon, a nyelvészeti kutatás kereteit kitérítve más tudományokat is a nyelv vizsgálatába vonnak: így például a szociológiát, pszichológiát, szemiotikát.

Az 1970-es évekre tehetőek azok az összegzések, amelyek már átfogóbban vizsgálják a szöveget. A generatív grammatika követői sem lépnek túl a mondathatáron, ám az őket bíráló generatív szemantikusok felfogása lehetővé tette, hogy van Dijk, Dressler és követőik – a generatív szemantikára építve – megalkossák szövegmodelljeiket. Ezek a modellek a mondatkapcsolatok felszíni, empirikus kapcsolatából indulnak, s jutnak el a mélyszerkezet jelenségeihez. Van Dijk elmélete a mondatok között pragmatikai viszonyt is feltételez. „A mondatok közötti kapcsolatokban szerepet játszik az előfeltevés, a következtetés, a bennfoglalás, a

topik-komment viszony és mások. A linearitás mellett a globális koherenciát a makrostruktúrák (szövegszintű mélystruktúrák) adják, amelyek szemantikai alapon kapcsolják össze a mondatokat” – jellemzi a modellt Tolcsvai (2001: 21).

A korai szövegmagyarázatok közé sorolható Bellert munkája, aki a koherens szöveg feltételeit tanulmányozta. Kocsány Piroska (1996: 156) a tanulmány legfontosabb megállapításait a következőkben foglalta össze: 1. Bellert már a *megnyilatkozás* kifejezést használja, s ezzel a szöveget nem a fonéma – morféma – mondat egységekhez köti. 2. Megadja a koherens szöveg fogalmát. 3. A koherencia feltételének tartja a mindenkori kontextus ismeretét és ezen ismeretek kognitív feldolgozását.

Petőfi S. János ekkori kutatásait van Dijkhoz hasonlóan a folyamatos átdolgozás jellemzi. Korai felfogását a „szövegstruktúra – világstruktúra elmélet” mutatja. Modelljeinek legfontosabb kiindulópontja, hogy a szöveg komplex jel. A TeSWeST (Textstruktur – Weltstruktur Theorie) a szövegek szintaktikai, szemantikai és pragmatikai struktúráját írja le. A nyolcvanas évektől kezdve Petőfi szövegmodelljét tágabb elméleti keretbe helyezi. „Felfogását mindvégig kíséri a nyelvi síkhoz való ragaszkodás, a kommunikációs helyzet befolyásoló szerepének figyelembevétele, a világ nyelvi leképezésének kognitív megközelítése, valamint – hol inkább, hol kevésbé – a formalizáló törekvés” – összegez Dobi Edit (2002: 18).

Ennek az évtizednek a harmadik meghatározó irányzata a szisztémikus-funkcionális elmélet, amely Halliday nevéhez kapcsolódik. Az elmélet szerint a nyelvi rendszer működése nem a mondatok, hanem a jelentés szintjén ragadható meg. Halliday a nyelvleírásba bevonta a nyelvi változatokat is, s a nyelv három alapvető funkcionális összetevőjét állapította meg: fogalmi, interperszonális és textuális (Tolcsvai 2001: 24). A hetvenes évek eredményeire épülve a következő évtizedben újabb elméleti irány jelent meg. De Beaugrande és Dressler (2000: 23–24) a jelentés fontosságát hangsúlyozzák, vizsgálódásaikba még inkább bevonják a pragmatikai és kommunikációs tényezőket, s a szöveget már alkotási és kognitív (befogadási) folyamatnak tekintik. Elgondolásuk szerint minden diskurzusban elhangzó megnyilatkozás szövegnek tekinthető, ha megfelel a következő – szövegszerűséget biztosító – ismérveknek: 1. kohezív (grammatikailag összefüggő); 2. koherens; 3. szándékolt; 4. a befogadó által elfogadható; 5. hírértékkel bír; 6. alkalmazkodik az adott szituációhoz; 7. kapcsolódik más szövegekhez, tehát intertextualitás jellemzi.

Elméletükben hangsúlyozzák, hogy a szöveg önmagában nem értelmezhető. A koherencia nem pusztán szövegjellemző, hanem az alkotáskor és megértéskor zajló kognitív folyamatok eredménye is egyúttal. De Beaugrande és Dressler a szövegalkotási modelljében retorikai hagyományokra építenek, a szöveg kidolgozásában a retorika tanításai nyomán a tervezés, elrendezés, kifejezés és megformálás lépéseket különítik el.

Magyarországon a hetvenes évek elején kezdődött szemléletváltás eredményeképpen kezdenek érdeklődni a mondatnál nagyobb egységek iránt. A szövegtudomány megalapozása szempontjából így döntő fontosságú Deme László tevékeny-

sége, aki a mondat határain túlmutató vizsgálataival szövegtani irányt alapozott meg. Az előzményekhez kapcsolódóan fontos még megemlíteni Laziczius Gyula tevékenységét, valamint Békési Imre és Balázs János kutatásait. Békési Deme elgondolását vitte tovább, és egy mondatgrammatikai jelenség szövegre ható funkcióját mutatta be.

A hetvenes évek második felében jelennek meg az első magyar nyelvű publikációk – az Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI. kötete, valamint az 1978-as kaposvári szövegtani konferencia kötete (Szathmári–Várkonyi [szerk.] 1979). A következő évtizedben a kiadványok sora újabb tagokkal bővült. 1983-ban látott napvilágot a Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből (Rác–Szathmári szerk. 1983). Megjelenik az első szövegtani egyetemi jegyzet – Nagy Ferenc már említett munkája – és az első monográfia is (Balázs 1975). Balázs a mondatok szintaktikai kapcsolódását tartotta elsődlegesnek, s ezzel a szövegtant a nyelvtudományon belül tartja. Szemlélete filológiai, retorikai alapokon nyugszik, a grammatikai jelenségeket jobbra párhuzamba állítja a retorikaiakkal.

Kocsány Piroska (1995: 58) négy szakaszt különít el a modern szövegnyelvészet kialakulásának folyamatában: 1. A szövegnyelvészet a mondaton túlmutató egységek nyelvészeti vizsgálata. 2. Minden, ami nyelvészet szükségszerűen szövegnyelvészet, hiszen minden nyelvi jelenség szövegbe ágyazódva fordul elő. 3. A pragmatikai szövegtan állomása, amikor már nem a nyelvi rendszer vizsgálata a fontos, hanem a nyelvnek egy bizonyos helyzetben, adott céllal történő és adott formákhoz kötött használata a kutatások tárgya. 4. A szövegnyelvészet a szöveg-típusok nyelvészete.

A korábbi részmunkák, tanulmányok, konferencia-előadások számának látványos gyarapodása, a nemzetközi szakmai kapcsolatok dinamikus erősödése, a szövegelemzés oktatásba való beemelése eredményeképpen az ezredfordulón megjelentek az első magyar nyelvű szövegtani monográfiák (Szikszainé 1999, Tolcsvai 2001, Petőfi 2004).

1.1.2. A szövegkutatás mai irányzatai

1.1.2.1. Leíró magyar szövegtan

Szikszainé Nagy Irma a szöveget a nyelvész-stilisztika szemszögéből közelíti meg. Szövegtanának szerkezetét a szintaktika – szemantika – pragmatika szerinti hármas szinteződés jellemzi. E hármasság – ahogyan azt Kocsány Piroska (2005: 10) és Tolcsvai Nagy Gábor (2005: 91) is kiemeli – visszavezet a leíró grammatikai felfogás alapjához, de kapcsolódik más nyelvészeti kutatási ághoz is, a retorikai és stilisztikai hagyományokhoz.

Szikszainé a szöveg fogalmát több oldalról közelíti meg (1999: 38–53): egyrészt a szöveg nyelvi jellemzőit tekintve keresi a választ arra, hogy „Mi szöveg?”,

itt elhatárolja az antiszöveget, az effektusszöveget, az álszöveget, a töredékes és agrammatikus szöveget. Másrészt – a „Mi egy szöveg?” kérdés kapcsán – vizsgálja azt, hogy milyen kritériumok alapján különíthető el a szöveg mint kommunikációs egység más szövegektől. A válasz összegzésében megállapítja, hogy egyetlen szövegen belül is elkülöníthető a textus és a szövegelőzmény, valamint a poszt-textus. A szövegegészhez viszonyítva határozza meg a részszöveget, illetve a szövegrészt. Harmadik megközelítésben arra keresi a választ, hogy „Mi a szöveg?” Ebben a részben a mondat és szöveg elhatárolása után az egyes elméleti keretek szövegdefinícióit bemutatva egyúttal tudománytörténeti kitekintést is ad. A fejezet összefoglalásában arra a megállapításra jut, hogy a szöveg nyelvi univerzálé. Egy meghatározott beszédhelyzetben a nyelvi kommunikáció alapegységeként formailag is elkülöníthető önálló jelentésű komplex jelsor. E meghatározás valójában ötvözi az egyéb ismert szövegfelfogások megállapításait. Ahogyan azt Kocsány Piroska is kiemeli (i. m. 11) – Szikszainé is szembesül egyrészt a szöveg jel, illetve nyelvi mivoltával, továbbá a szövegkompetencia kognitív meghatározásával.

A szöveggel kapcsolatban tárgyalja a szövegértékűség és szövegösszefüggés fogalmát. Első lépésben számba veszi a szakirodalomban megtalálható szinonim terminusokat, majd ezekből kiindulva összegzi a szövegértékűséget mutató nyelvi és nem nyelvi jellemzőket. A szöveg belső sajátosságaiból eredő kritériumnak tartja a változatlan témát, a tartalmi-logikai összefüggőséget, az egységek egymásra épülését, valamint a stiláris egyneműséget. Külső, azaz pragmatikai jellemzőkből következően pedig a kontextus alapján a világra vonatkozó tudást (1999: 57).

A szövegösszefüggés (koherencia) terminust ugyancsak több irányból vizsgálja: 1. A szöveg szintjei szerinti összefüggést eredményező szövegszervező erő fajtái (koherencia, kohézió, konnexitás). 2. A szövegösszefüggés megvalósulásának foka, erőssége (koherens, majdnem koherens, kevésbé koherens, majdnem nem koherens, inkohereus szövegeket különít el). 3. A szövegösszefüggés az utalás iránya szerint (forikus elemek szerint). 4. A szövegösszefüggés hatósugara alapján (lineáris, globális kohézió). 5. A szövegösszefüggés az utalás kiterjedése szerint (pontszerű, foltszerű). 6. A szövegösszefüggés az utalás jellege szerint (egyirányú, kölcsönös utalási formákat különít el). 7. A szövegösszefüggés az utalás mértéke szerint (teljes és részleges utalási formákat határoz meg).

A monográfia legfontosabb részét a grammatikai, szemantikai és pragmatikai fejezetek adják. A szövegszintaktika (137–159) tárgya a mondatok szöveggé kapcsolódásának vizsgálata, a mondaton túlmutató grammatikai eszközök, valamint a konnexitás kifejezőeszközeinek leírása. A szövegsemantikai fejezetben (161–198) a nyelvi jelek és jelentések szövegszintű viszonyát tárja föl a szerző. A szöveg globális kohézióját, vagyis a nagyobb szövegegységek szemantikai kapcsolatát a témaazonosság (tematikus szövegháló, fókuszmondat, tételmondat, kulcsszó, szemantikai progresszió, időre és helyre utaló szemantikai kötőelemek) adja. A lineáris kohézió eszközei pedig a mezőösszefüggés, az asszociációs mező, a szemantikai hiány és a mellérendelő kötőszók. A pragmatikai rész a szövegen

kívüli tényezők vizsgálatával foglalkozik. A kommunikációelméletet, beszédaktus-elméletet és az interakcióelméletet keretként használva foglalkozik az alkotó, befogadó, e kettő viszonya, közlési körülmények, viselkedési minták pragmatikai szerepével. A pragmatikai tényezőkhöz sorolja a közös nyelvűséget, kontextust, a pragmatikai kötőelemeket, a közös előismereteket, továbbá a szituációt.

Szikszaíné definíciójában a szöveg nyelvi egységek megfelelő szabályok szerint történő összekapcsolódása. A szöveg szerkezeti jellemzőit tárgyaló fejezet is e megállapítást tekinti kiindulópontnak. Így a szöveg fontos jellemzőjének tartja, hogy a szerkezet egyenes vonalban bomlik ki, a nyelvi jelek meghatározott sorrendiségében. A szöveg a mondatok lánc, nem halmaz, azaz „a mondatok tartalmi és grammatikai szempontból is kötődnek egymáshoz”, a mondandó lényegét magába sűrítő egyetlen fókuszmondat köré szerveződik.

A szövegalkotás leírásában a retorikai hagyományokat követve kiemeli az előkészítés (felkészülés) fontosságát, a témaválasztást, az anyaggyűjtést, a közlési csatorna és műfaj megválasztását. További lényeges elvárásként nevezi meg az egységet, a haladást, a folytonosságot, a tagoltságot és az arányosságot. A szöveg teljes leírását kínáló munka kitér még az intertextualitásra, valamint a szöveg stilisztikai jellemzőinek bemutatására.

Szikszaíné Nagy Irma munkája, a *Leíró magyar szöveg* azt a hazai hagyományt folytatja, amely a szöveget az interpretáció tárgyának tekinti, és a szöveg-tant szoros szálakkal igyekszik hozzákötöni elsősorban az irodalmi szövegek elemzéséhez. A szövegelemző, aprólékos nyelvi szempontok gazdagságát tekintve e könyv egyedülállónak tekinthető elemzési kézikönyv is (Kocsány 2005: 20).

1.1.2.2. A szöveg dinamikus megközelítése

A szöveg dinamikus felfogása a szövegvalóság felől közelít és a teljes szöveget állítja a kutatás középpontjába. Ezt a módszert Balázs Géza (2007: 98) holistának és deduktívnak nevezi, mivel az általánosból következtethetünk az egyesre. E felfogás szerint a szöveg a reprezentációban egyszerre szerkezet és művelet. Szerkezet, mert a nyelvi és nem nyelvi összetevőket statikus összefüggésükben mutatja, és művelet, amely ezeket a szerkezeteket létrehozza, viszonyaikat pedig dinamikusán mutatja be (Tolcsvai 2001: 44). Tolcsvai szövegvizsgálatának elméleti keretét a kognitív nyelvészet adja, melynek középpontjában a nyelv és az elme kapcsolata áll, a nyelvet a mentális megismerésrendszer részének tekinti. Vizsgálódása kiterjed a nyelvi tudásra és nyelvi reprezentációra szerkezeti és műveleti tekintetben is. A szerkezeti megközelítés fontos kérdése, hogy a szöveg milyen egységekből építkezik, és ezek mennyiben nyelvi jellegűek. A műveleti jellemzők bemutatása pedig a szöveg létrehozásához és megértéséhez szükséges, az értelem szerkezet részletesebb leírását adja. Tolcsvai (i. m. 57) szövegvizsgálatában a multidiszplinaritás érvényesül, felfogásában a szövegalkotás és szöveg megértés komplex jelenség, amelyben egyszerre működnek a különböző reprezentációk, a

tudományok által kutatott jelenségek, és ezeket egyrészt a kommunikáció, másrészt – belülről – a kogníció fogja össze. Szövegmagyarázatát a következő alap-gondolatok mentén építi föl (62):

1. A szöveg dominánsan nyelvi kommunikátum, mely döntően nem nyelvi közegben jelenik meg. A szöveg környezetének tekinthető a beszédhelyzet, az előtte, alatta és utána végbenő cselekvések és a szövegtől függetlenül előzetesen meglévő tudás.
2. A szöveg értelmi egység.
3. Jelentésviszonyai a reprezentáció általános kategóriáival jellemezhetők.
4. A szövegmagyarázat csak a rá vonatkozó és az általa bemutatott tudás modellálásával képzelhető el.
5. A szöveg produkció, amelyet egyidejű műveletek sorával lehet jellemezni.
6. A szövegvizsgálat középpontjában az áll, hogy a szöveg hogyan reprezentál valamit.
7. A szövegleírás a szövegalkotás és a szövegmegértés műveleteiben kiemelkedő szituációs összetevőket keresi.
8. A pragmatika a szövegmagyarázat komponensének tekinthető.
9. Minden szövegtani sajátosságot kommunikációs szerephez viszonyít.
10. A szövegről való tudás a kultúra részeként reprezentálódik.

A szövegértelem létrejöttét Tolcsvai három szinten tárgyalja, amelyeket mikro-, mezo- és makroszintnek nevez. A három szint jellemzőit egy táblázatban foglalja össze (119):

	szerkezeti jellemző	műveleti jellemző
mikroszint	két elemi egység kapcsolata, nagyfokú grammatikalizáció	két elemi egység közötti kapcsolat feldolgozása: létrehozása vagy megértése
mezoszint	összetett egységek kapcsolata	több mondatméretnyi szövegrész kapcsolatainak a feldolgozása
makroszint	az egész szövegre kiterjedő kapcsolat szerkezete	a teljes szöveg értelemhálózatának és általános szerkezetének a feldolgozása

Tolcsvai hangsúlyozza, hogy a szintek között éles határ nem húzható, kontinuumról van szó, amelynek szélső pontjai között van inkább nagy különbség. A szövegleírás három szintjét annak alapján különíti el, hogy a szöveglétrehozás és szöveg-megértés során e három szinten hajtunk végre műveleteket.

Elkülöníti az egyes szintek nyelvi, illetve szövegtani formáit. A makroszint bemutatásánál szól a szövegvilág fogalmáról, annak két fontos tényezőjét kiemelve, a tér és idő jelölését a grammatikai szerkezetben. A makroszint második megköze-

lítésében tér ki a szöveg értelemszerkezetének és általános szerkezetének elkülönítésére, amellyel hangsúlyozza a művelet és szerkezet közös szempontját. Általános szerkezetnek azt a makroszintű összetevőt tartja, amely lehet hagyományosan rögzített vagy spontán is, beleértve a szövegkezdő és szövegbejező elemeket is. Értelemszerkezeten pedig a szövegtopiknak és szövegfókuszának a rendszerét, illetve ezek igékkel jelölt összefüggő cselekvéseit és állapotát érti, amely a beszélő és hallgató reprezentációjában jön létre (321). Itt tárgyalja továbbá a szöveg stílusát is, amely a szövegértelem nyelvi megformáltságából adódó összetevője. A stílust és a címet is a szöveg teljes értékű komponensének tartja.

A mikroszint bemutatásakor a nyelvi formák között tárgyalja a határozottság, az egyeztetés, a névmások, igeragok és személyjelek kérdéseit. A szövegértelem mikroszintjéhez tartozó szövegtani formáknál megemlíti a deixist és a koreferencia különféle eseteit (névmási, fogalmi). A mezoszintnél csak szövegtani formákat említ: szövegtopik és fókusz megoszlása, mellérendelés, a fogalmi séma és a metafora mezoszintű szerepe, valamint a bekezdés és a párbeszéd alapegységei.

Munkája összefoglalásában (342) megállapítja, hogy a szöveg létrehozásában és megértésében is igen lényeges a szövegtípusok rendszere. A tipológiai kutatások két fő irányát mutatja be:

- Az első irányzat (Tolcsvai ennek képviselőjeként említi Vatert, Ermertet, Luxot) kritériumokat állít fel, s ezekkel kívánja jellemezni az egyes szövegtípusokat. Úgy vélik, hogy egy megfelelő kritériumrendszerrel jól leírhatók és elkülöníthetők az egyes szövegtípusok.
- A másik megközelítési mód (itt Elisabeth Gülichet emeli ki) szerint a szövegfajtákra jellemző rendszer a kommunikatív interakcióban konstituálódik.

Tolcsvai a második – kommunikatív szempontokat is figyelembe vevő – tipizáláshoz hat szempontot ajánl (336):

- a kifejtettség / bennfoglalás mértéke
- a nézőpont jelöltsége
- a kommunikációs színterek jellemzői
- a szövegek értelemszerkezetének tipikus jellemzői
- a szöveg általános szerkezetének szövegtípusra jellemző résztulajdonságai
- a stílus

Tolcsvai Nagy Gábor szövegtana a langackeri kognitív nyelvészeti megközelítésből indul ki, s szakítva a korábbi szövegtani felfogásokkal, szövegvizsgálatában egyesíti a szerkezeti és műveleti szempontokat.

1.1.2.3. Szemiotikai textológia (A szöveg mint komplex jel)

Petőfi S. János a szövegtudomány egy gyökeresen új, interdiszciplináris megközelítését alakítja ki, a szövegnek a szemiotika, azaz a jeltudomány keretében meghatározott fogalmát adja. A szövegvizsgálatnak ez a módszere ugyan újkeletű, de nem minden előzmény nélkül való, hiszen a strukturális-szemiotikai felfogás

mint tudományos módszer már Lotmannál (1973: 7) is megtalálható. Igaz, az ő szövegvizsgálata irodalmi, nem pedig nyelvészeti indíttatású. Amiben viszont mindenképpen eltér a Petőfi által képviselt megközelítés minden korábitól, hogy ő nem diádikus jelviszonyban kívánja megragadni a szöveg fogalmát.

Petőfi S. János értelmezésében a szöveg egy dominánsan verbális relációs szemiotikai objektum, a jelölő és a jelölt relációja, komplex jelnek tekinthető, s a jelviszony négy elemét különíti el (i. m. 30):

1. a jelölő összetevőt képező fizikai objektum (vehikulum) és a hozzárendelt mentális kép (vehikulum-imágó)
2. a vehikulumhoz rendelt formai organizáció (formáció)
3. a vehikulumhoz rendelt nyelvi-szemantikai organizáció (sensus)
4. a jelölt összetevőt képező 'világdarab'-ként feltételezett tényállás-konfiguráció

Petőfi elmélete a szöveg kontextualitását hangsúlyozva a nyelvi megformáltság és az ábrázolt valóság leírását kívánja megadni. Az általa alkotott szövegstruktúra-világstruktúra elmélet – ahogyan erre már a korábbiakban is utaltam – a természetes nyelvi szövegek szintaktikai, szemantikai és pragmatikai struktúráját írja le.

A szöveg a valóság, a világ nyelvi manifesztációja. Írott szövegek esetén a szövegnek van egy vizuális képe is, amely egyben a fizikai megjelenése is. A fizikai manifesztációt, azaz a vehikulumot az alkotó elemek megjelenése jellemzi, vagyis azok mérete, formája, színe és típusa (31). Ez a sajátosság meglehetősen fontos az írott szövegek esetén, hiszen a vizuális megjelenés befolyásoló lehet a befogadóra mint szövegértelmezőre. Tehát egyértelmű, hogy a fizikai manifesztáció önmagában is figyelmet érdemel, mivel az is képes jelentést hordozni, ezáltal a szövegértést könnyítheti, esetleg nehezítheti is.

A vehikulum nyelvi hovatartozását, notációját illetően fontos, hogy hányféle nyelvhez, vagyis notációrendszerhez tarozhat az interpretálandó, vagyis befogadásra váró vehikulum. Ebből következően egyértelmű, hogy vannak olyan nyelvek, melyek figurális megnyilvánulása különbözik egymástól. Azonban vannak olyan notációrendszerek is, melyek figurális elemei nem különíthetők el egymástól, ide sorolhatók például a valamennyi latin betűt alkalmazó nyelvek csoportjai (35). A vehikulum szemantikai megformáltságát tekintve vizsgálható annak a nyelvnek a nézőpontjából, amelynek szavaiból épül a szöveg, és annak a világdarabnak a szemszögéből, amit a szintaktikai megformáltság sejtetni képes (Petőfi 40).

A befogadók következtetések, interferenciák levonására irányuló képessége teszi lehetővé, hogy a szövegben meg nem jelenő tartalmak is egyértelműek legyenek külön magyarázat nyújtása nélkül. Ezen képesség teszi lehetővé tehát a kommunikáció ökonómiáját, miszerint minden tartalom kifejezésre juttatása nélkül is képesek megérteni a szöveget. Egy szövegmondat értelmezése ezek alapján úgy zajlik le, hogy a mondat elemeihez egyenként hozzárendeljük előzetes ismereteinket, amelyekkel már korábban rendelkezünk a szóval jelölt tárggyal kapcsolatban (43).

Azokkal a szövegekkel kapcsolatban, amelyekhez lehetséges mentális képet, vagyis relátum-ímgót rendelni megállapítható, hogy sokszor zavarja a megértést, ha nem tudjuk elképzelni azt, amiről a szöveg feltehetőleg szól, hiszen a szöveget nem csupán megértjük a befogadás után, hanem el is képzeljük. Egy szöveg interpretálásakor nemcsak annak lexikai elemeit dolgozzuk fel, és alkotunk egy nem verbális képet elménkben, amire értelmezésünk szerint a szöveg vonatkozik, hanem – a nem forgalmi sensus értelmében – azt a mentális képet összefüggésbe hozzuk olyan tartalmakkal, amelyek velünk történtek meg életünk során (46).

A szöveg az interpretáló számára akkor tekinthető koherensnek, ha a befogadás során hozzá tud rendelni az interpretált szöveghez egy sensust, amely lehetővé teszi számára a kép rekonstruálását. „Minthogy egy szöveg jelölő összetevője – mondja Petőfi S. – csaknem sohasem tartalmazza mindazon események leírását, amelyek egy relátum mentális képének elfogadhatósága (azaz összefüggősége és lezártága/teljessége) szempontjából elkerülhetetlenül szükségesek, a hiányzó eseményekhez vezető következtetések mind a sensus, mind a mentális kép (re)konstruálásában nélkülözhetetlen szerepet játszanak” (57).

Ebben a szövegelméletben fontos szerep jut a kommunikációs szituációnak, mivel a komplex jel jelölt összetevője csak az aktuális kommunikációs helyzet függvényében értelmezhető, vagyis egy komplex jelet akkor nevezhetünk szövegnek, ha egy tényleges vagy feltételezett kommunikációs szituációban egy tényleges vagy feltételezett kommunikatív funkció betöltésére alkalmas (Petőfi–Benkes 1998: 19). A kommunikációs helyzeten kívül meghatározó jegye még a szemiotikai szövegtannak a szövegalkotás és -befogadás folyamata, a szöveg multimedialitásának lehetősége és az interpretáció szempontja. Ezeket figyelembe véve Petőfi a szemiotikai textológia következő jellemzőit adja meg (2004: 87):

1. a kommunikációs helyzet flexibilis modelljét használja
2. a szöveget speciális formai és szemantikai architektonikával rendelkező komplex jelnek tekinti
3. interpretációkat különböztet meg
4. organizációformákat definiál az architektonikák számára
5. elkülöníti a szöveg értelmi, referenciális és kommunikatív jelentését
6. a kommunikátorok által felhasznált bázisok (tudás-, feltételezés- és elvárás-rendszerek) létrehozásának különféle lehetőségeivel számol
7. az interpretáció előkészítésére preparatív gyakorlatokat alkalmaz
8. a befogadás eredményeinek bemutatására különféle kanonikus rendszereket használ.

Egy komplex jelként értelmezett szöveg szemiotikai összetevőit Petőfi (91) a következő ábrában szemlélteti:

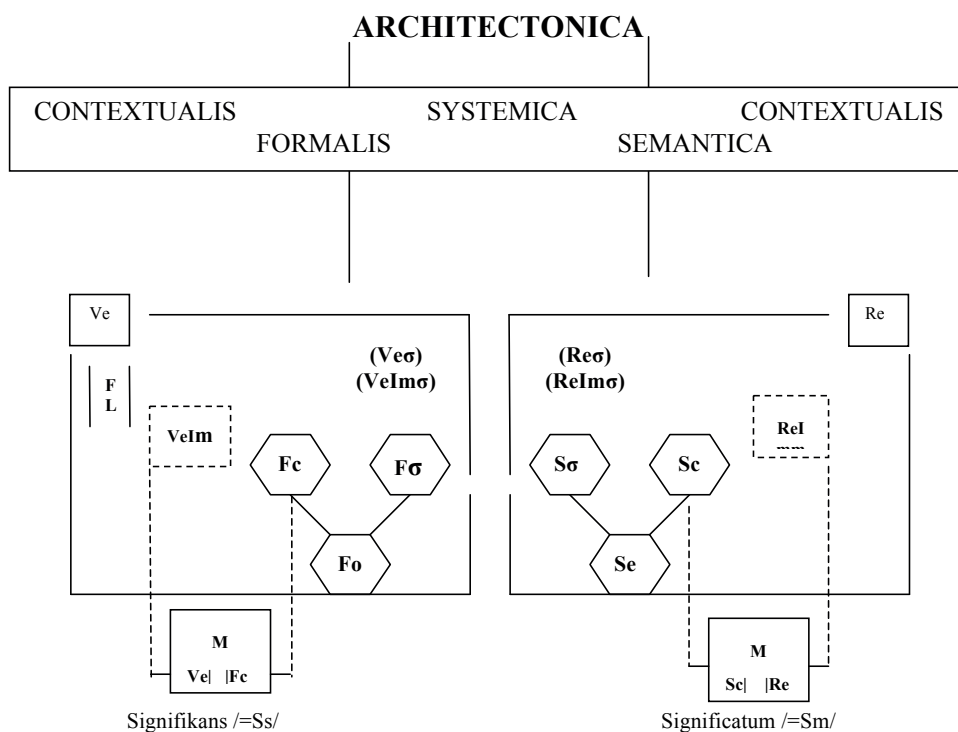
Ve: a szöveg fizikai manifesztációja, vagyis a jel fizikai teste.

F: figura, mely a szöveg fizikai-szemiotikai arca.

L: lingua, mely a vehikulim nyelvi-szemiotikai arca.

VeIm: vehikulim-ímgó, a vehikulum által kialakult mentális kép.

Fo: formáció, a vehikulumhoz rendelt formai architektonika.
 Fc: az adott kommunikációs helyzet befolyásolta formáció.
 Fσ: a nyelvi rendszer befolyásolta formáció.
 Se: a vehikulum szemantikai architektonikája, vagyis a sensus.
 Sσ: a nyelvi rendszer által meghatározott sensus.
 Sc: a kommunikációs helyzet szerinti sensus.
 Relm: a relátum-imagó, vagyis a világdarabként feltételezett tényállás-konfiguráció mentális képe.
 Re: az a tényállás-konfiguráció, amely a befogadó, vagyis az interpretátor szerint a szövegben benne foglaltatik.

A szövegnek mint komplex jelnek a szemiotikai összetevői

A modell a nézőpontokat hangsúlyozza. Az elemzésnek lehet grammatikai (formális) és szemantikai aspektusa is, s ezek mindegyike lehet nyelvi és kontextuális jellegű is.

1.1.2.4. A szövegvizsgálat újabb iránya – szövegantropológia

A szövegantropológia fogalmának bevezetése Balázs Géza nevéhez köthető. Szövegtanának elméleti keretét az antropológiai nyelvészet adja. Ahogyan azt már munkája előszavában is jelzi, szemléletében, megközelítésében eltér a korábbi szövegtanoktól. Az antropológiai nyelvészet interdiszciplináris tudomány, ahol a nyelvészet adja a korpuszt és részben a terminológiát, az antropológia a kutatási módszert. A nyelv, az ember és a környezet sokoldalú, holisztikus szemléletű vizsgálatára törekszik. Balázs Géza az antropológiai nyelvészet következő alaptörvényeit nevezi meg (Balázs 2007: 9), amelyek egyúttal szövegfelfogásának kiindulópontjai is:

1. A nyelvek a történeti különfejlődés következtében nem egyformák, de egyenrangúak.
2. Föltételezhetően vannak univerzális és unikális szövegtípusok, hiszen minden nyelvben kimutathatók alapvető jellemzők (univerzalizmus) és egyedi jellemzők (unikalitás).
3. Az antropológus nyelvész vizsgálatába beletartozik a nyelv perifériális jellemzője is.
4. A szövegek más jelrendszerekkel együtt élnek, alapvetően multimedialisak.
5. A nyelv alapvetően hagyományörző és ismétlő jellegű, így a szövegek mint nyelvi „emlékek” élnek és alakulnak át.
6. Az egyes megnyilatkozások részben megerősítik, részben megváltoztatják a rendszert, ennek eredményeképpen beszélhetünk szövegváltozatokról, újonnan alakuló szövegtípusokról.
7. Az emberi nyelvek közös jellemzője a konvergencia és divergencia együttes jelenléte.
8. Minden emberi nyelv változik.
9. A nyelvhasználat, szövegalkotás mindig szokásokhoz, helyzetekhez és rítusokhoz kapcsolódva értelmezhető.
10. A különféle nyelvek meghatározzák a nyelvet beszélők gondolkodását.
11. A mindennapi nyelvhasználat fontos jellemzője a kreativitás, így ez a szövegalkotásban is tetten érhető.
12. A nyelv kultúra hordozója, örökítője.
13. A nyelvre jellemző alapvető kommunikatív funkciók kizárólag a szövegben valósulnak meg.
14. Minden nyelvben vannak a szövegalkotásnak hasonló motivációi.
15. Nyelv és kultúra nem azonos, bár a nyelv sajátos kultúrát jelent.
16. Az egyes nyelvek hatnak egymásra.
17. A nyelv alapvető funkciói közé sorolható az aktualizálás és szakrális funkció.
18. Az emberi közösség szövegtípusok szerint is tagolt.
19. Vannak a változásoknak kevésbé és jobban kitett szövegfajták.
20. Az, hogy egy nyelvet vagy nyelvváltozatot mikor, milyen körülmények között használunk, identitásjelölő lehet.

Ezen alaptörvények alapján a szerző a szöveget a nyelvi viselkedés egy lezárt egységének tekinti. A hetvenes években kezdődő pragmatikai fordulat eredményeképpen előtérbe került a nyelv viselkedésközpontú felfogása, így már nem csupán a gondolatközlés eszközének tekintik. A szövegek anropológiája több tudományterületet is érint: szemiotika, kommunikációtan, külső nyelvészet, belső nyelvészet. Ezek közül legszorosabban a külső nyelvészethez kapcsolódnak a különféle szövegtudományok: retorika, stilisztika, filológia.

A szövegvizsgálat elméleti keretének meghatározása után a szerző a szakrális szövegek jellemzőit tárja föl, majd a szövegalkotásban fontos gondolatalakzatokat, gondolkodási formákat mutatja be. Antropológiai szempontból az alakzatok az emberek közötti kommunikációt segítik: az ismétlés a megértést, befogadást könnyíti, a csökkentés gazdaságossá teszi a közlést, a felcserélés feszültséget keltve a hallgató figyelmét fokozza, a helyettesítés pedig a téma jobb megvilágítását szolgálja. Ezek után tér rá a magyar szövegekkel kapcsolatos elképzelések tárgyalására, ahol szempontokat kínál a folklórlingvisztika és a szövegtani kutatások összekapcsolására. A magyar szövegek jellegzetességeinek feltárására három lehetőséget lát: írásos emlékek vizsgálata, rekonstrukciója, valamint mai formák feltárása. A jellegzetességek között kiemelten foglalkozik a nyelv és zene kapcsolatával, a szöveg zeneiségével, valamint a (népi) humor nyelvi jellemzőivel.

1.1.2.5. Kitekintés: a diskurzuselemzés

Az angolszász szakirodalom a szövegelemzésre a *discourse analysis* kifejezést használja. S bár a fogalom többféle felfogásban is szerepel az európai tudományos diskurzusban, az angol terminológiában nemcsak a beszélt nyelvi szövegek elemzésével foglalkozik, hanem (elsősorban van Dijk, Beaugrande és Dressler nevéhez fűződő irányzata) az írott dokumentumokat is vizsgálja. A német nyelvterületen kialakult beszélgetéselemzés (*Gesprächsanalyse*) maga is gyűjtőtudomány, beletartozik a diskurzusanalízis (*Diskursanalyse*), a funkcionalista pragmatika (*funktionale Pragmatik*) és a dialógusanalízis (*Dialoganalyse/ Dialogforschung*) is. A fogalom francia megfelelője a nyelv és gondolkodás összefüggésének elvontabb elméleti problémáját foglalja össze, az emberi tudás és tapasztalat társadalmi makrodiskurzusokban gyökerező létrehozását és fenntartását, a gondolkodás kommunikációs formáját jelenti. A diskurzuselemzés egyik új irányzata a kritikai diskurzuselemzés (*critical discourse analysis*). Alapítói (Teun van Dijk, Norman Fairclough) az iskola fontos előzményének tekintették az 1970-es évek kritikai nyelvtudományát, melyhez hasonlóan a kritikai diskurzuselemzés nyelvészeti kiindulópontja, hogy a nyelv egyrészt társadalmi gyakorlat, másrészt hatalmi eszköz. Két ága a társadalmi-kognitív és a diskurzuselemzés (vö. Kárpáti 2006: 160).

A szakirodalom a diskurzusok kétféle vizsgálatát különbözteti meg: a szerkezet perspektívájában a kommunikációs folyamat tényezői közül a kommuniká-

torok és az általuk betöltött szerepek, azok nyelvhasználatra gyakorolt hatása áll a középpontban, a dinamikus elemzés pedig a beszélgetések belebonyolódási és kihátrálási stratégiáit, a beszélőváltás mechanizmusát, a szövegek szekvenciális rendezettségét, a benyomáskeltő, udvariassági stratégiákat és a főbb zavarokat, hibákat tárja fel. A diskurzusok elemzésére több eljárást is találunk a szakirodalomban, ezek közül Aczél Petra Faiclough stratégiáit emeli ki (2007: 168):

Elsőként a diskurzusra mint szövegre figyeltek föl. Vizsgálták a szóválasztást és mintázatokat, a szóképeket és alakzatokat, a grammatikai jellemzőket, a kohéziót és a szövegstruktúrát. Második lépésként a diskurzust mint a társadalomban megalkotott és alkalmazott jelenséget kutatják. Itt a pragmatikai szintet vizsgálják: a beszédaktusokat, a koherenciát és az intertextualitást. Harmadikként pedig az elemző az ideológiai hatásokat és hatalmi folyamatokat vizsgálja, amelyekben a diskurzus működik. A diskurzuselemzés módszerét a médiaszövegek vizsgálatában is alkalmazzák (van Dijk 1988, Bell 1991, Andok 2013).

1.2. A szövegek rendszerezése

Régi megfigyelés, hogy a nyelvi megnyilatkozások rendelkeznek bizonyos közös jegyekkel vagy visszatérő tulajdonságokkal (jellemzőkkel), amelyek meghatározzák a szövegek szerveződését, és igazodnak a kommunikációs funkcióhoz. A közlés szerveződésének jellemző formája egyrészt a tartalom keretét adja, másrészt a kommunikációs helyzet reprezentációjaként szolgál (Aczél 2007c: 19). Az, hogy a szövegeket meghatározó jellemzők, típusjegyek alapján csoportosítják, nem új keletű, de napjainkban újra fontossá vált feladata a szövegkutatásnak.

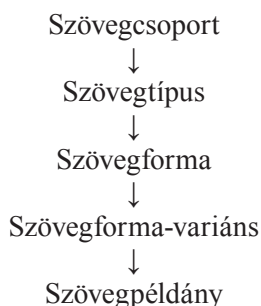
1.2.1. A tartalomhoz forma – szövegtípus, műfaj

A szövegfajta, szövegtípus, szövegosztály, műfaj fogalmak elkülönítése nem egységes, még a szakirodalom sem következetes ebben, hiszen különféle meghatározásait adja. Erre utal Göpferich (1995: 18) is, amikor szóvá teszi, hogy van, aki szövegfajtának nevezi azt, ami egy másiknak csak a szövegfajta egyik osztálya, megint más pedig a szövegfajta egyik változatának tekinti. A német szakirodalomban mára a Gülich-féle szövegfajta (*Textsorte*) terminus terjedt el leginkább, bár találkozhatunk a szövegosztály (*Textklasse*) és a szövegtípus (*Texttypen*) megnevezésekkel is. Reiß és Vermeer (1984: 127) a szövegfajtákat szóbeli és írásbeli tevékenységformának tekinti, melyek visszatérő kommunikatív cselekedetekhez köthetők, és amelyeknél jellemző nyelvhasználati és szövegalkotási minták alakulnak ki. Gläser úgy definiálja a szövegfajtákat, mint „bizonyos strukturális és funkcionális ismertetőjegyekkel rendelkező szövegosztályok” (vö. Clemen 1998: 66).

A szövegfajta, szövegforma, szövegtípus kifejezéseket a nyelvtudomány alkalmazza a szövegek osztályozására. A szövegfajta és szövegtípus fogalma között a magyar szakirodalomban is van, aki különbséget tesz, de van, aki szinonimaként

használja. Petőfi S. János a *szövegfajta* kifejezést olyan szövegosztályra használja, amibe azonos inherens sajátosságú szövegek tartoznak, vagyis olyan szövegek, amelyeket belső tulajdonságuk meghatároz. A *szövegtípus* terminus pedig olyan szövegek osztályára alkalmazható, amely szövegek meghatározásához figyelembe kell venni lehetséges kommunikációs szituációikhoz való viszonyukat is, tehát ezeket a szövegeket szerkezetük, hagyományos megformáltságuk nem határoz meg. Ebben az értelmezésben a *szövegfajta* tágabban értelmezendő, mint a *szövegtípus*.

Balázs Géza (2007: 111) a *szövegfajta* és *szövegtípus* fogalmakat azonos jelentésben használja, ami egybeesik Petőfi S. *szövegtípus*-meghatározásával, és a *szövegforma* terminus technikust alkalmazza a Petőfi-féle *szövegfajta* kifejezésre. Wehrlich a következő ábrában teszi áttekinthetővé a fogalmak értelmezését (lásd még: Eöry 1996: 140 és Balázs 2007: 112):

A műfaj retorikai és irodalomelméleti kategória. Az irodalomelméletben a művészi, esztétikai értékkel bíró szövegek osztályozására használt szakkifejezés. A művészi szövegek műfajait – a befogadót segítő céllal – tudományos apparátussal és módszerességgel vizsgálják, amihez az irodalomelmélet egyik területe, a műfajelmélet szolgál keretül. Az irodalomelmélet és a retorika a szöveget mint egészet vizsgálta, s a szövegegész kutatása szükségszerűen bevonta a műfaji-szövegtipológiai szempontokat is (Fehér 2006: 28). A nyelvtudomány, ahogyan már korábban is utaltam rá, sokáig a mondatot tekintette a legnagyobb nyelvi egységnek, s nem foglalkozott a szövegek vizsgálatával. Igaz, már az első szövegtanok is tárgyalták a szövegek közös jegyeivel, de utalás sincs ezekben a munkákban a retorika által fölhalmozott ismeretekre, holott a klasszikus retorika elsősorban a beszédformákat, műfajokat vizsgálta.

A rendszerezési kísérletek iránya jobbra egybeesik, így a két fogalom tudománybeli meghatározása is több egyezést mutat. Ezeket Fehér Erzsébet (2006: 36) a következőképpen foglalta össze:

- A szövegtípus társadalmilag kialakult forma, ehhez igazodunk, s így minden egyedi megnyilatkozás egyben tipikus is (Balázs 1985: 221). A műfaj a diszkurzív tulajdonságok történeti kodifikációja (Todorov 1988: 286), a

műfaj a konkrét irodalmi művek egy meghatározott csoportjának közös jellemzőit tartalmazza.

- A szövegtípusok bizonyos kommunikációs szituációhoz kötött nyelvi cselekvések mintáival vannak összefüggésben (Beaugrande–Dressler 2000: 235). A műfajban a társadalmi kommunikáció bizonyos diszkurzív tulajdonságai térnek vissza (Todorov 1988: 287).
- A kommunikációs szituációnak megfelelő szövegtípus kiválasztása intuitív ismeret, amelyet egyrészt a gyakorlatban, másrészt az iskolában szerzünk meg (Eöry 1996: 135). Az irodalmi műfajok egy adott kor társadalmában intézményként funkcionálnak (Todorov 1988: 288).
- A szövegtípusok összefüggenek az ember kognitív tevékenységével, illetve a társadalmi kommunikáció változó igényeivel (Kocsány 1989: 41). Az irodalmi műfaj fogalmához igények kapcsolódnak, amelyek beágyazódnak a társadalmi tudatba (Skwarczynska 1973: 63).

Bármennyire is esik egybe a két tudományban a fogalmak meghatározása, bármennyire is hasonló a cél, amit a két terminus mutat, Petőfi S. János és Benkes Zsuzsa álláspontja szerint „Szövegtani szempontból nézve a műnem és műfaj szakszavak használatát célszerű az irodalmi szövegek osztályozására korlátozni” (Petőfi–Benkes 2002: 72), s ezt osztja Balázs Géza (2007: 112) és Varga Gyula (2006: 112) is.

1.2.2. Szövegtipológia

Brinker a nyelvet egyfajta cselekvésnek tekinti, definíciójában összekapcsolja a nyelven kívüli és az azon belüli tényezőket, és azt mondja, hogy a szövegfajták egyezményesen érvényes minták komplex nyelvi történések kifejezésére, és leírhatók kontextuális (szituatív), kommunikatív-funkcionális és strukturális (grammatikai és tematikai) ismertetőjegyekkel. A nyelvi közösségekben a történelem során fejlődtek ki és a nyelvhasználók számára hozzátartoznak a mindennapokhoz, szabályozó hatással bírnak, de egyúttal meg is könnyítik a kommunikációt azáltal, hogy a szituációban részt vevők számára többé-kevésbé pontos támpontot adnak a szövegalkotáshoz és befogadásához (1992: 132). Brinker a szövegek csoportosítását összekapcsolja a kommunikáció tipologizálásával. Olyan kritériumokat nevez meg, amelyek a médiumra, a kommunikáció direkt vagy indirekt módjára, a kommunikációban részt vevők számára, aktivitására, az időbeli és lokális távolságra vonatkoznak (vö. Kocsány 2006: 20). Glinz (1983: 118) pedig már a közlő és a befogadó oldalán egyaránt megjelenő szándékok és elvárások konfigurációjának tekinti a szövegfajtákat. Isenberg a szövegek osztályozásának négy lehetséges útját jelöli ki:

- a) A hagyományos szövegfajtákból kiindulva kell megpróbálni minden szövegfajta jellemző ismertetőjegyeit meghatározni.

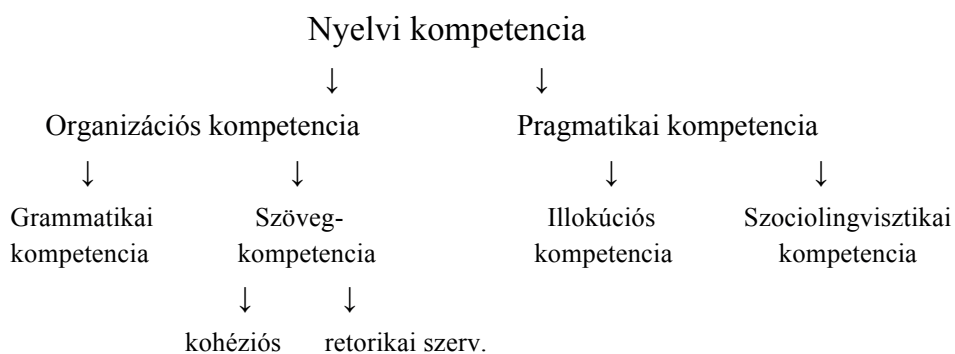
- b) Először ki kell fejleszteni egyfajta szövegelméletet és aztán vizsgálni, hogy ebből létrehozható-e egy használható szövegtipológia.
- c) Egy szövegelmélet kidolgozásakor annak felhasználhatóságát kell figyelembe venni oly módon, hogy a hagyományos szövegfajták definiálhatóak legyenek.
- d) A szövegelmélet keretein belül kell kifejleszteni egy szövegtipológiát, függetlenül a hagyományos szövegfajtáktól. (Vö. Heineman–Viehweger 1991: 143.)

Minden kategorizálás közös jellemzője, hogy a fölállított kritériumrendszer alapján az egy osztályba sorolt egyedek leírhatók és egyúttal ugyanezek alapján el is különíthetők más osztályok darabjaitól, tehát a típusokat egyidejűleg jellemzi az együvé tartozók hasonlósága és a többtől megkülönböztető jegyek együttese. Nyelvhasználatunk során előzetes ismeretek segítenek abban, hogy ki tudjuk választani a szituációnak megfelelő szövegtípust a megfogalmazandó szöveghez. Lux (1981: 14) ebből kiindulva azt mondja, hogy a nyelvhasználók intuitív módon képesek a szövegfajtákat beazonosítani, megkülönböztetni, egyes szabályszerűségeket felismerni és alkalmazni.

E képességre a szociolingvisztika – Hymes nyomán – a kommunikatív kompetencia fogalmát használja. Hymes (2003: 141) úgy véli, hogy a használati kompetencia kialakulása ugyanabban a keretben írható le, mint a nyelvi kompetencia elsajátítása. „Abban a fejlődési keretben, amelyben a gyermekek elsajátítják a nyelv mondatainak ismeretét, számos használati mód ismeretét is elsajátítják a mondatokról. A beszédaktusokra s ezeknek a szociokulturális jegyekkel való kölcsönös kapcsolataira vonatkozó véges tapasztalatukból a kultúrájukban megfelelő beszédre vonatkozó általános elméletet alakítanak ki, amelyet – akárcsak a sejtett kulturális ismeretek (kompetenciák) más formáit – a társas élet folytatásában és értelmezésében alkalmaznak”. Bár a kompetencia fogalma elsősorban a nyelvre és annak használatára vonatkozó tudást jelöli, már Hymes is összefüggésbe hozta a műfajjal (i. m. 145).

A kettő kapcsolatát vizsgálva Szitó Edit (2006: 354) megállapítja, hogy kompetenciának minősülhet bármely műfaj olyan jellegű ismerete is, amelynek része az a képesség is, hogy egy műfajt reprodukáljunk, illetve értelmezzünk.

A szerző a kompetencia terminus több felfogását is bemutatja. Ezek közül egyik legújabb Bachman értelmezése, aki a nyelvi kompetenciát két komponensre bontja, elkülöníti az organizációs és pragmatikai elemeket. (Vö. Szitó 2006: 361.) Az organizációs kompetencia grammatikai részének azt a képességet tartja, amely alkalmassá tesz nyelvtanilag helyes mondatok alkotására és felismerésére, a textuális kompetencia pedig a konvenciók alapján történő szövegszervezési képességet mutatja. Az ide kapcsolódó retorikai komponens mutatja továbbá a szöveg nyelvhasználatára tett hatását.

A közlési struktúra kiválasztásának szabályai intenzív módon élnek egy nyelv-közösség tagjaiban, amely ismeretek egy részét az iskola tudatosítja. A nyelvészeti szövegtípus-vizsgálat legfontosabb előzményének a Prágai Nyelvész kör nyelvhasználat-központú felfogása jelölhető meg. A nyelvet polifunkcionálisnak tekintő elgondolás alapvetését Eöry Vilma (1996: 137) Havránek okfejtése alapján mutatja be. Havránek az irodalmi nyelvet vizsgálva annak négy alapvető funkcióját különítette el (mindennapi közlési, speciális gyakorlati, speciális elméleti, költői), amely alapján négy funkcionális nyelvet határoz meg. A funkcionális nyelveket három ismérv alapján jellemzi: a kifejezés meghatározottsága, teljessége és automatizáltsága/aktualizáltsága.

A szöveget pragmatikus szemlélettel vizsgáló Bahtyin (in: Kanyó 1988: 247) a beszéd műfajait tanulmányozva abból az elgondolásból indul ki, hogy a nyelvhasználat mindig valamilyen egyedi, konkrét megnyilatkozásban valósul meg. A nagyfokú heterogenitást mutató beszédműfajokat két nagy csoportra osztva elkülönít elsődleges (egyszerű) és másodlagos (összetett – regény, dráma, publicisztika) műfajokat. Az összetett beszédműfajok, magukba gyűjtve az elsődleges műfajokat, csak az emberek közötti kulturális érintkezésformák egy bonyolultabb (az írásbeliséggel is összekapcsolt) szintjén alakulnak ki. A műfajokkal kapcsolatos tudnivalók az egyéb nyelvi tudnivalókkal együtt épülnek be a tudatunkba, ugyanakkor szabályaik rugalmasabbak mint a grammatikai szabályok. „Ezeket a beszédműfajokat majdnem ugyanúgy készen kapjuk, mint az anyanyelvet, amelyet szabadon beszélünk akkor is, ha soha nem tanultunk nyelvtant. (...) A nyelvformáit csak mint megnyilatkozásoknak a formáit mindig ezekkel a formákkal együtt tanuljuk meg. A nyelvi formák és a megnyilatkozás tipikus formái, azaz a beszédműfajok együttesen és elválaszthatatlanul épülnek be tudatunkba és nyelvhasználatunkba” – véli Bahtyin (Kanyó 1988: 261).

A legújabb, szövegtipológiai kutatásokat bemutató munkák más-más (bár egymást némileg átfedő) nézőpontból adnak képet a szövegek tipizálási eljárásairól.

Eöry Vilma (1996: 138) három irányzatsoportot körvonalaz:

1. A szöveg belső jellemzőin, szerkezetén alapuló felfogások: a felfogás alapja, hogy a szöveg mondatok együttese, így típusát azok elrendezéséből adódó szerkezete mutatja.
2. Szövegen kívüli tényezőket figyelembe vevő felfogások: nagyrészt szociológiai szempontokat szem előtt tartó osztályozások, amelyek a kommunikációs szituációt és annak résztvevőit tekintik osztályozási alapnak.
3. Komplex – az előző két szempontot együttesen érvényesítő kategorizálási eljárások.

Kocsány Piroska (2006: 17) ugyancsak három felfogást mutat be:

1. A szövegtípus intertextualitáson alapuló formái.
A szöveg megalkotása és befogadása más szövegek ismeretén alapul. A szövegtípusok diakron rendszerben helyezhetők el.
2. A szövegtípust funkcionális és kognitív kategóriaként értelmező felfogások
A szöveggé szerveződés kognitív mintáit, valamint a szövegnek a kommunikatív interakció folyamatában betöltött funkciói alapján tipizáló eljárások.
3. A szövegtípus empirikus adatokból visszakövetkeztethető tudás, formáció
A szöveg megjelenéséből visszakövetkeztetett, illetve a közösségi tanulás során elsajátított tudásunk reprezentációja.

Tolcsvai Nagy Gábor (2006: 65) a kutatások két nagy irányát különíti el:

1. Nyelvészeti, pragmatikai elvek alapján fölállított szövegkritériumok
Megfelelő kritériumrendszerrel jól leírhatók, elkülöníthetők az egyes szövegtípusok.
2. Típusfelismerésből kiinduló csoportosítások
A szövegfajtákra jellemző rendszer a kommunikatív interakcióban konstituálódik.

Balázs Géza már a médiaelméleti csoportosításokat is figyelembe véve, a következő tipizálási rendszert kínálja:

1. A szövegtípusokat alapelemekből való felépítettségük alapján elkülönítő irányzat
2. A kommunikációs funkcióból kiinduló csoportosítások
3. A kommunikáció technikáját alapul vevő osztályozások
4. Az elmebeli eljárások alapján elkülönített szövegfajták

Ezen tipizálási javaslatokat integrálva a következő csoportosítási stratégiákat látom megvalósíthatónak:

1. A szöveg struktúráját és kommunikációs szempontokat figyelembevevő eljárások
 - a) Szövegkritériumokat fölállító, a belső szerveződésből kiinduló
 - b) Dominánsan funkcionális csoportosítások
2. A szövegalkotás kognitív mintáit figyelembevevő tipologizálások
3. A szöveg környezetét – a kommunikációs interakcióban betöltött funkcióját, pragmatikai szempontokat – figyelembe vevő tipologizálások

1.2.2.1. A szövegstruktúrából kiinduló felfogások

Szövegekritériumokat föllállító, belső szerveződésből kiinduló

Az ide sorolható tipológiák a szöveget összefüggő mondatok együttesének tartják, amely megszerkesztett és lezárt egység. E felfogást képviselők közé sorolható Wehrlich, aki szövegtipológiájában négy osztályozási szintet különít el.

Az első szinten két szövegcsoporthat különböztet meg: fikcionális és nem fikcionális. E két csoportba valamennyi szöveg besorolható. A második szintre öt szövegtípust sorol: leíró (deskriptív), elbeszélő (narratív), tájékoztató (expozitorikus), érvelő (argumentatív) és utasító (instruktív). Szövegtípusnak nevezi azokat a kategóriákat, amelyek egy szövegszerkezeti mintát adnak a beszélőnek, hogy a szöveggépző elemeket bizonyos helyzetben szöveggé tudja szerkeszteni.

A harmadik szint a szövegformáké, amelyeket a beszélő történelmileg kialakult konvenciók alapján választ. Ilyen szövegforma például a kommentár, a tudósítás vagy az elbeszélés. A negyedik szintet a szövegforma-variánsok adják. Itt két osztályozási kritériumot nevez meg. Az egyik a beszélő személete, amely a következő szempontok alapján mutatható be: a személy, a nyelvi ábrázolásmód, a látószög, az igeidő, az aspektus, a genus és az igemód. A másik kritérium a nyelvi variáns, amiből hármat nevez meg: szövegbeli idióma, stílus és kommunikációs médium (Eöry 1996: 140)

A magyar kutatók közül Róka Jolán sorolható az e felfogást vallók közé, aki a sajtószövegek csoportosítására hasonló elveket követ, vagyis vizsgálatai alapján megállapítja, hogy a közlemények szerzőtípusok szerint műfajokba sorolhatók, az egyes műfajok pedig műfajcsaládokat alkotnak (1983: 311). Az újságokat modalitástípusaik szerint különbözteti meg, amit a műfajok aránya és a szerzőtípus határoz meg:

1. Személyes modalitás – személyes kopulájú állító és polemikus tartalmú közlemények (vezércikk, tudósítás, riport, recenzió).
2. Hivatalos-kompetens modalitás – információs jellegű közlemények.
3. Affirmatív modalitás – szerkesztőségi közlemények (hír, kishír).
4. Vegyes modalitás – különböző szerzőtípusú közlemények alkotják.

Dominánsan funkcionális megközelítés

Coseriu a szöveget a beszélői szándék (illokúció) alapján csoportosítja. A szövegek csoportosításával kapcsolatban azt mondja, hogy ugyan minden szöveg más és más, de ez nem zárja ki, hogy közöttük azonosságok legyenek. Ha ebből a tényből indulunk ki, akkor a végtelenül sokféle szöveg értelmezése és a szövegek közötti hasonlóságra utaló ismertetőjegyek alapján a besorolás elvezet a szövegfajtákhoz (1994: 157). Természetesen egyetlen besorolás sem tud egy szöveget teljes

mértékben leírni. Az egyes szövegek pedig szövegcsaládokba csoportosíthatók, éppúgy, ahogyan a nyelvek nyelvcsaládokba.

Grosse szövegtipológiájában szintén a szövegfunkciókat (kommunikatív funkciók) veszi alapul, s az általa vizsgált német és francia szövegeket nyolc osztályba sorolta (1976, vö. Heineman–Viehweger 1991: 139):

Szövegosztály	Szövegfunkció	Például
Normatív szöveg (<i>normative Texte</i>)	szabályozó funkció	törvény, meghatalmazás
Kapcsolatteremtő szövegek (<i>Kontakttexte</i>)	kapcsolatteremtő funkció	jókívánság, részvétnyilváníítás
Csoportindikáló szövegek (<i>gruppenindizierende Texte</i>)	Csoportkohéziót mutató funkció	dalok
Poétikai szövegek (<i>poetische Texte</i>)	poétikai funkció	vers, regény, komédia
Bemutató szövegek (<i>dominant selbstdarstellende Texte</i>)	bemutató, bemutatkozó funkció	napló, önéletrajz, irodalmi napló
Felhívó szövegek (<i>dominant auffordernde Texte</i>)	figyelemfelkeltő funkció	reklám, újságírói kommentár, kérvény
Vegyes szövegek (Übergangsklasse)	két funkció dominál egyszerre	pl. a felhívó és az informatív funkcióval egyszerre bíró szövegek
Informatív szövegek (<i>dominant sachinformierende Texte</i>)	informatív funkció	hírek, időjárás-jelentés, tudományos szövegek

1.2.2.2. A szövegalkotás kognitív mintáit figyelembevevő tipologizálások

Az irányzat a szöveg típusait aszerint a feltételezés szerint vizsgálja, hogy a szövegfajtákat a szöveggé szerveződés bizonyos kognitív mintái alapján lehet elkülöníteni. A kognitív alapelvek kiindulópontja a beszélők szövegről, szövegtípusokról való tudásának modellálása lehet (Kocsány 2006: 18).

Tolcsvai Nagy Gábor (2006: 67) a következő definíciót adja a szövegtípusra: „A szöveg egy összetett világrészlet összetett fogalmi és nyelvi megalkotása, a szövegtípus egy összetett világrészlet tipikus, sematikus fogalmi és nyelvi megalkotása.” A szövegtípusok így az egyéni tudástól, a közösségi konvenci-

óktól, továbbá a világ valamely részének fogalmi és nyelvi megkonstruálási lehetőségeitől függenek. Ezek alapján a szövegtípusok leírásában két nézőpontot jelöl ki. A tapasztalati nézőpont használatközpontú. Eszerint a szöveg modellezésének tartománya az ún. prototípus-elv alapján egy olyan szöveg, amely a legelvontabb fontos tulajdonságokat hordozza. Ezek a szövegek lehetnek monologikusak és párbeszédesek egyaránt. E nézőpont alkalmazása Tolcsvai szerint azért indokolt, mert segítségével a szöveg fő jellegzetességei és funkciói könnyen leírhatók. „A típusokra vonatkozó ismeretek egy része közvetlenül tapasztalati: a mindennapi kommunikáció során alakulnak ki. Ezek az ismeretek elsősorban a dialogikus, szóbeli, spontán szövegekről alakulnak ki. Az ilyen szövegek közösségbeli jellegzetes típusait az egyén nem tételesen, nem megmondás alapján tanulja, hanem a gyakorlatban sajátítja el.” Az ismeretek másik részét az iskolában elsajátított, csak részben közvetlen tapasztalás alapján megszerzett tudás.

A másik nézőpont a tudományos kategorizáció, amely a szövegeket előre megadott kritériumrendszer szerint csoportosítja. A szövegtípusok hasonlóságai és különbségeik révén hálózatot alkotnak, így leírásukhoz olyan jellemzők megadását javasolja, amelyek változóként értelmezhetők:

1. A szövegtest tipológiai változói: a szöveg fizikai megnyilvánulása által mutatott változók, amelyek elsősorban makroszinten értelmezhetők. Ilyen változók a határoltág, kiterjedés, tagoltság.
2. A szöveg műveleti szerkezetének tipológiai változói: a szöveg befogadása-kor jön létre, jórészt időben előrehaladó műveletek alapján, az egyes összetevőket részben párhuzamosan, részben visszacsatoló módon újraaktiválva.

A szöveg műveleti szerkezetének tipológiai változói között említi többek között a szövegvilágot és nézőpontot, a figyelem irányítását, a mikroszintű változókat – például a deixist és a koreferenciát, a mezoszintű változókat mint a szövegtopik, szövegfókusz és a fogalmi sémák szerepét.

1. A szöveg általános szerkezete, ami makroszintű jellemző. Itt jelennek meg a szöveg nagyobb egységei, azok összekapcsolódása, valamint teljes formai elrendeződésük.
2. A szöveg összegző szerkezete, amely a szöveg lényegi tartalmát reprezentálja.
3. A szöveg stílusz szerkezete, amely rugalmasan kezelhető, nincs merev kapcsolat a szövegtípusok és stílusfajták között. Egy szövegfajta több stílusban is létrejöhet.

A szöveg három formában valósulhat meg: fizikai értelemben, az észlelés és befogadás közben végzett műveletek során, illetve beszélhetünk a szöveg lényegét reprezentáló megvalósulásról. Ezek a formák eltérő változókat mutatnak.

Balázs Géza (2008: 87) a szövegtípusok átfogó vizsgálatát kínálva bemutatja a szövegtípusok összefüggéseit az emlékezéssel, gondolkodással, gondolkodási formákkal, de kutatja azt is, hogy mennyire univerzálisak. „A szövegek (szövegtípusok) mint nyelvi viselkedések általában az emberi viselkedés kereteibe vannak

illetve, kiváltó okaik, motivációk univerzálisnak tekinthetők” – állapítja meg. A kiváltó okok között említi például a jelhagyás ösztönét, a fennmaradás ösztönét, a szimmetriára, harmóniára való törekvést. Ezen sokféle motivációk eredményeképpen szöveg-altípusok jönnek létre: az ábrázolás, az elbeszélés, az emlékezés (líra). A társadalmi és nyelvi differenciálódás magasabb szintjén pedig retorikai előzmények nyomán a következő altípusok kialakulását nevezi meg: leírás, elbeszélés, érvelés és az erős formai előírásoknak, törvényszerűségeknek alávetett szövegek. Ezeket a típusokat gondolati átalakító műveletek segítségével formáljuk tovább.

1.2.2.3. A szöveg környezetét – pragmatikai, kommunikációs szempontokat – figyelembe vevő tipologizálások

A szövegtípus Dressler és Beaugrande megközelítésében az intertextualitás egy megjelenési formája, ahol az intertextualitás mindazon módok összefoglaló megnevezése, amelyeken egy adott szöveg létrehozása és befogadása más szövegeknek az ismeretétől függ. A szövegtipológia nehézségét abban látják, hogy egyetlen időszerű példa sem valósítja meg teljes mértékben egy ideális típusnak a pontos jellemzőit. A szövegfajtaival kapcsolatos elvárások megváltozhatnak a mindenkorai kontextus követelményeinek hatására.¹

Bizonyos – hagyományos – szövegtípusok meghatározhatók a szövegeknek az emberi együttműködésben játszott szerepe alapján, azaz funkcionális alapon. Dressler és Beaugrande (1981: 190) három szövegfajtaát különítenek el, melyek – mint mondják – nem tekinthetők szigorú kategóriáknak, pusztán bizonyos jellemzők dominánsabban vannak jelen. Deskriptív vagy leíró szövegnek azok tekinthetők, amelyek középpontjában tárgyak, helyzetek állnak. A narratív szövegek ezzel szemben azok, amelyek cselekedetek, események valamilyen sorrendű elrendezését adják. Ezekre az ok, indok, célzat fogalmi viszonyainak gyakorisága jellemző. A harmadikként elkülönített szövegfajta az argumentatív, érvelő, amely bizonyos hiedelmeket, meggyőződéseket igazként vagy hamisként, negatívként vagy pozitívként értékeli.

A legtöbb szövegben ezek a funkciók keverednek. Az, hogy egy szöveget milyen szövegfajtaához sorolunk, sokkal inkább a kommunikációban betöltött szerepétől, s nem a formájától függ (i. m. 191). Kocsány Piroska szerint a szövegség egyik kritériuma a szövegtípushoz való tartozás: „Egy szövegről akkor fedezzük

¹ „Die Hauptschwierigkeit dieser neuen Domäne besteht darin, dass viele aktualisierte Beispiele die Charakteristika eines Idealtyps weder vollständig noch exakt erfüllen. Die an eine Textsorte gebundenen Forderungen oder Erwartungen können durch die Erfordernisse des jeweiligen Kontexts verändert oder sogar überlagert werden“ (Beaugrande–Dressler 1981: 189).

fel, hogy szöveg, ha hozzá tudjuk rendelni egy bizonyos, a kogníció és a kommunikáció szabályai szerint működő szövegtípushoz (2001: 337). Az egyes típusok nemcsak szerkezetükben különülnek el egymástól, hanem a processzus, a létrehozás és értelmezés folyamatában is. Ebből a szempontból a szövegfajták elkülöníthetőségére bizonyíték lehet, hogy ha az emberek rendelkeznek szövegkompetenciával, minden valószínűség szerint szövegtípus-kompetenciájuk is van (kommunikatív minták, sémák követéséből adódik, s a helyzetnek megfelelően aktivizálódik) (Kocsány 2002: 11). A szövegtípusok létrejöttét döntően befolyásolhatja azok kommunikatív relevanciája, vagyis az, hogy szükség van-e rájuk, és hogy mikor milyen újabb lehetőség valósulhat meg. Kocsány megállapítása szerint (2002: 54) létező szövegtípusok a változó társadalmi-kommunikatív közegben állandóan alakuló, nyitott halmazt képeznek. Egyes felfogások – például a Kocsány által ismertetett Heineman-féle – azt hangsúlyozzák, hogy egyaránt figyelembe veszik a kognitív és kommunikatív szempontokat, ugyanakkor ezek kritikájaként olvasható, hogy a kognícióra való hivatkozás nem teljes körű, kimerül a kommunikációban gyökerező tudás vizsgálatában.

Barbara Sandig (1972) a köznapi szövegek (amelyek elemi jegyek specifikus kombinációja) tipológiájával foglalkozott, s ezeket egyrészt a kommunikatív jellemző alapján, másrészt a nyelvi megjelenést figyelve csoportosít. Tipológiája elsősorban a stilisztikából ismert. Vizsgálja például a levelet, a telefonbeszélgetést, főzőreceptet, de ide vesz bizonyos sajtószövegeket is, például az interjút, a nyomtatásban megjelenő és rádiós híreket. A szövegeket hús (szövegen belüli és kívüli) ismérv alapján mutatja be. Ezek az ismertetőjegyek összefoglalják a szövegek általános kommunikációs feltételeit, a nyelvtani jellemzőket és a tipikus megnyilvánulási formákat. Összefoglalásában ezen jellemzők meglétét vagy hiányát tünteti fel minden tanulmányozott szövegben (táblázatos formában lásd a mellékletben).

Későbbi munkájában (1978) már cselekvéstípusokra építve mutatja be a szövegfajtákat. A cselekvésmodellek (*Handlungsmuster*) szövegmodelleknek (*Textmuster*) felelnek meg, azaz a nyelvi cselekvést modellekkel írja le (vö. Eöry 1996: 142). A bemutatott szövegmodellek tartalmazzák a nyelvi cselekvéstípusok nyelvi és nem nyelvi szabályait. Sandig szerint a kifejezés mód a szituációból, a beszéd-cselekvés-fajtáktól, illetve szociális csoportoktól függő konvenciókon nyugszik, ezek ismerete a kommunikációban részt vevő felek mindegyikétől elvárható. Ezt a felfogást követi legújabb munkájában is, ahol a szövegtípusról mint a stílus meghatározójáról, befolyásolójáról szól (2005: 497).

Gulich és Raible komplex szövegtipológiát ad, bár felosztásukkal kapcsolatban Eöry Vilma (1996: 143) utal arra, hogy abban szövegen belüli jellemzők dominálnak inkább. A szövegek csoportosításakor abból indulnak ki, hogy a szövegtípusra vonatkozóan vannak bizonyos ismereteink, amelyek lényegében két csoportra oszthatók. Az egyik a mindennapi nyelvhasználatban és azon túl (irodalomtudomány, teológia, jogtudomány) egyaránt megjelenik, ez ún. intuitív szövegfajta-fo-

galom. A másik a szövegnyelvészet által használt szövegfajta-fogalom, amely már tudományos síkon működik, vagyis a szövegtípust tudományos kritériumok alapján ábrázolja (vö. Tolcsvai 2001: 333).

A szerzőpáros szerint a típusmodellt szövegen belüli és szövegen kívüli ismérvek egyaránt jellemzik. A kommunikáció beszélt nyelvi formájában inkább a szövegen kívüli, míg az írottban a szövegen belüli jellemzők dominálnak. Szövegen belüli ismérvek tartják a metakommunikatív ismérveket, a metanyelvi síkra történő utalásokat, a hely- és időviszonyokra vonatkozó jellemzőket, a dolgokra vonatkozó ismérveket, olyan cselekvéshordozóknak a megnevezését, akiket már korábban névmással jelöltünk, valamint a határozószókat és kötőszókat. A szövegen kívüli jellemzőket öt csoportba sorolják, itt említik a három nyelvi alapfunkciót (kifejező, ábrázoló, felhívó), a négyféle kommunikációs folyamatot (mindennapi, nyilvános, tudományos, irodalmi), a kommunikáció térre és időre vonatkoztatását, adó és vevő szituációs jelenlétét, illetve a kommunikáció irányát. Álláspontjuk szerint azok a szövegek, amelyek az első három szempontból legalább kettő alapján nem jellemezhetők, nem szövegfajták, hanem kommunikációs válfajok.

A legújabb szakirodalmat áttekintve tehát azt tapasztalhatjuk, hogy a szöveg-típusokról való gondolkodást az interdiszciplináris jelleg határozza meg, ezzel is bővítve az ismeretek lehetséges körét.

1.2.3. A műfaj fogalma különböző diszciplínákban

Az irodalomtudományi, retorikai műfaj-megközelítések mellett ma már több tudományterületen is találkozhatunk a fogalom definiálásával.

Szemiotikai alapon értelmezhetjük kódként, amely meghatározza, hogy milyen típusú jeleket kombinálhatunk, és hogyan kombinálhatjuk ezeket a szövegek egy bizonyos kategóriáján belül. A tudományos diskurzusban a kódok többféle értelmezésével találkozunk, amely értelmezéseket két kategóriába sorolhatunk. Az egyik csoportba azokat a fölfogásokat sorolhatjuk, amelyek a kódokat jelrendszerként, szabályok konglomerátumaként értelmezik, a másikba pedig azokat, amelyek a kódokat minták kollekciónak, kulturális mintázatnak tartják².

Stuart Hall szerint a műfaj egy sajátos jelentésrendszer használata határozza meg, és akkor beszélhetünk műfajról, ha a kódolás és dekódolás nagyon közeli, tehát a jelentés viszonylag egyértelmű és többé-kevésbé a feladó szándékainak megfelelően fogadják (vö. D. McQuail 2003: 289). A szövegbe tehát általában egy preferált jelentés van kódolva, amelyet az üzenet előállítójának szándéka szerint a befogadó vesz. A kódok az értelmezés alapjának megteremtésével segítenek a kapcsolatot kialakítani médiatermelők és médiafogyasztók között.

² A kódok különféle értelmezéseinek részletes bemutatását lásd Andok 2007: 178, Aczél 2007: 183, Komenczi 2007: 185, Szentesi 2007: 191, Varga 2007: 172.

Egy-egy műfaj ismerete segíti az alkotót a gyors munkában, az értelmezőt pedig a gyors befogadásban. A szemiotikai megközelítés a szöveg mint jelfolyamat, jelkomplexum megértését és elemzését szolgálja, ugyanakkor segítséget adhat a médiaszövegeken kívüli valóság és a szövegek valóságábrázolása között viszony elemzéséhez is.

Újabban terjed a médiaszövegek hermeneutikai vizsgálata. A hermeneutikai hagyomány ugyan a kommunikációs folyamat egészét vizsgálja, de elsősorban a befogadó nézőpontjából szemléli azt. Azzal foglalkozik, hogyan jut el az ember valaminek a megértéséig. A befogadás, megértés általános feltételeit a filozófiai hermeneutika kutatja. Eco szerint a megértésnek része a feladóval való azonosulás, a szerző kortársává való átváltozás, és ezt a megértésnek közös emberi létünkben adott feltételei segítik elő (Eco 1976: 282). Az értelmezés aktusa egyszerre több kódot is működésbe léptethet: a műbe foglalt eredetit és a mindenkor értelmezőét. A szöveg azáltal kap jelentést, hogy elemei összeállnak a befogadó fejében, és a jelentés, amit olvasáskor megalkotunk két részből tevődik össze: korábbi tapasztalatainkra ráakódnak azok az ismeretek, amelyeket a szövegben találunk. „Amikor egy új szöveggel találkozunk, legyen az akár egy regény, akár egy napilap legfrissebb száma, korábbi, hasonló szövegekkel kapcsolatos tapasztalatainkat használjuk fel. Bizonyos elvárásokkal nyitjuk ki az újságot arra nézve, hogy mit tartalmaz és hogy néz ki. Ezek döntően befolyásolják, hogyan fogadjuk és értelmezzük, amit olvasunk” – mondja Jostein Gripsrud (2007: 126). Jauss ennek jelölésére az elvárási horizont fogalmát használja. A műfajismeret fontos része az elvárási horizontnak, a megértésben ugyanis szerepet játszanak a szövegtípusról, műfajról szerzett korábbi tapasztalataink. A szöveg megértése feltételezi, hogy a mondatokat egy tágabb összefüggésbe – kontextusba – helyezzük. A kontextus a szituációnál konkrétabb, azaz szövegszerűbb környezetre is vonatkozhat. Ezt a viszonyt Kristeva (1996) intertextualitásnak nevezi.

Hermeneutikai megközelítésben az értelmezésnek három stratégiája lehet:

- a) Kritikus (szimptomatikus) értelmezés: a megértés ebben az esetben a látnens jelenségekre irányul, vagyis arra, amit a szöveg a nyilvánvaló mögött közvetít.
- b) Megerősítő (szimpatikus) értelmezés: a befogadónak meg kell próbálnia belehelyezkedni a szerző helyzetébe, hogy megértse annak szándékát.
- c) Objektívizáló: a szöveg ebben az esetben autonóm, önálló tényezőnek tekinthető, kapcsolata az alkotóval irreleváns.

Hermeneutikai szempontból minden műfaj mögött egy sajátos világszemlélet áll, a világ megértésének módja. A műfajok az emberi és társadalmi lét különböző oldalaira fókuszálnak. Az üzenetben vannak olyan jelentések is, amelyek az előállítási folyamat komplex jellege ellenére többé-kevésbé szándékolatlanul ütnek át. Ugyanílyen komplex jelentésadási folyamat megy végbe a vevő oldalán, amikor az olvasó, néző vagy hallgató befogadja a szöveget – szintén részben akaratán kívül.

2. MÉDIASZÖVEG – SZÖVEGTÍPUS VAGY MŰFAJ

A médiaszövegek visszatérő jellemzői a közönség érdeklődésének kiváltását, fenntartását célozzák, így a tömegkommunikációs folyamatban a tartalomhoz kapcsolódó forma, azaz a műfaj fontos szerepet kap (Aczél 2007c: 25). A médiaszövegek leírása, az a törekvés, hogy azokat típusokba, kategóriákba sorolják, egyidős a hazai újságíróképzéssel. Nem titkolt szándékuk ezeknek a felosztásoknak, hogy a kezdő újságíró szövegalkotását segítsék, támpontot adjanak a tömegkommunikációs szövegek megformálásához. Ebben az esetben (bár a mintát az irodalomelmélet műfaji rendszerezése adja) a cél tehát éppen ellentétes az irodalomtudományi kategorizálások szándékával, ahol a szépirodalmi művek jellemzőit feltárva a műveket befogadó olvasót kívánják segíteni. A sajtószövegek első csoportosítását ugyan nem zszurnaliszták végezték, az újabb szakirodalmakat fellapozva azonban azt tapasztalhatjuk, hogy a médiában megjelenő szövegtípusok leírását gyakorlati célok vezérik: az újságírásban tapasztalatot szerzett szakemberek nyújtanak ezzel segítséget ifjabb kollégáiknak (Varga 2006: 111).

Ezek a forrásközpontú, didaktikus bemutatások a közlő oldaláról közelítik meg a szöveget, meghatározva a tartalomhoz illő szándékot és szerkezetet. A szerkesztői szándék felől közelítő bemutatások nem a befogadóra irányulnak, tehát nem a hatás felől vizsgálják a szöveget, hanem annak tárgya felé fordulnak. „A műfajelmélet lényege az, hogy az adott kommunikációs környezetben (irodalomban, sajtóban, rádióban) megjelenő szövegeket hasonló tartalmi, formai jegyek alapján elkülöníti, rendszerezi, meghatározza főbb jegyeiket. Ennek alapján az egyes műfajok megismerhetők, megtanulhatók” (Balázs 2005: 19). A szövegek csoportosítói az objektív–szubjektív közlői attitűdből létrehozott kategóriapár kettősségére építik felosztásukat, vagyis különválasztják a tájékoztató és véleményközlő szövegeket. Mint ahogyan a legtöbb írásban olvashatjuk, az egyes kategóriák közé nem húzhatók éles határok, gyakoriak a több műfaj jellemzőit ötvöző megoldások. Tehát például egy tudósítás lehet szigorúan tényközlő, de lehet riportszerű is a hangvétele (Mast 1998: 150).

A legtöbb, médiaszövegeket tipologizáló munka három nagy típusba sorolja a szövegeket. Az első csoportot objektív műfajcsaládnak nevezik, ide tartozik a hír, a tudósítás és a háttér. A másik csoportba a szubjektív műfajokat sorolják, mint a kritika, glossza, vezércikk, kommentár, publicisztika, jegyzet és tárca. Emellett megemlítenek egy átmeneti műfajcsaládot, ahová általában azokat a szövegeket helyezik, amelyek az előbb említett két típus tulajdonságait együttesen, de korlátozottan viselik.

A magyar szakirodalomban föllelhető egyik legfrissebb felosztás, a Balázs Géza által készített, már nem csupán a nyomtatott orgánumok szövegtípusait vizsgálja (vö. Balázs 2005). Ebben a hagyományosnak tekinthető három csoport mellett külön kategóriaként jelenik meg a vizuális műfajcsoport. Ez utóbbi jellemzője, hogy a műfajt szemiotikai alapon, kódként értelmezi, s nem tartalmi vagy formai jellemzők alapján különbözteti meg.

- A tájékoztató (információs, tényközlő) műfajcsoport/műnemhez tartozik az információs műfajcsalád, tudósítás műfajcsalád, interjú műfajcsalád és az ún. kevert műfajcsalád.
- A publicisztikai (véleményközlő) műfajcsoport/műnem a cikk műfajcsaládot, a kommentár műfajcsaládot, a kritika műfajcsaládot, az összefoglaló és humor műfajcsaládot tartalmazza.
- A járulékos (átvett, kevert) műfajcsoport/műnem részei az irodalmi, tudományos, gyakorlati műfajcsaládok, valamint ún. programkapcsolat (rádióazonosító, tévéazonosító), valamint a reklámok, hirdetések.
- A vizuális/akusztikus műfajcsoportba/műnembe a grafika műfajcsaládot, a fotóz, a zenét, a filmműfajokat és a show műfajokat sorolja.

A szerző szerint műfajok között vannak állandók (stabilak), mások módosulnak, alakulnak, alkategóriák jönnek létre (pl. az ún. amerikai riport), s újabbak keletkeznek (pl. ábracikk (i. m. 2005: 19).

H. Varga Gyula – szintén a közelmúltban – a médiászövegeket alapvetően a közlő oldaláról vizsgáló felosztást kínál (Varga 2006: 115). Tanulmányában a szövegek funkcionális felosztását javasolja érvényesíteni a sajtószövegek rendszerezéséhez is. Ezt összekapcsolja (keresztezi) – Murvay Olgára hivatkozva – az énjeltő-éjeltártó oppozícióval. Ezek alapján szerinte megkülönböztethető lenne:

- a) deskriptív vagy leíró szövegek célja a magyarázó, értékelő szövegek eredményeinek pusztá leírása. Ide sorolja többek között a híreket
- b) explikatív vagy magyarázó szövegek legtöbbször ismeretterjesztő céllal íródnak
- c) argumentatív vagy érvelő szövegek célja a meggyőzés lehet, a közlő bizonyos jelenségekkel, személyekkel, körülményekkel kapcsolatos állásfoglalását tartalmazza
- d) reflexív szövegek célja személyes meggyőződés kifejtése, elvekhez, normákhoz való igazodás lehet
- e) narratív szövegek, amelyekben az események bizonyos sorrendű bemutatása képezi a legfontosabb szervezőelvet.

Ezek azonban nem tekinthetők szigorú, zárt kategóriáknak, egy-egy média-üzenetben bizonyos jellemzők együttesen is érvényesülhetnek. A felosztás összecseng a nemzetközi szakirodalomban Dressler és Beaugrande (1981: 190) csoportosításával, amelyet a föntiekben már bemutattam. Mint azt a szerzőpáros is megjegyzi, a jellemzők nem egymástól függetlenek, pusztán arról van szó, hogy ezek közül egyesek dominánsabban vannak jelen.

Ehhez hasonló felosztással találkozhatunk Kinneavy munkájában, aki a műfajformákat kommunikációs (közlői) cél szerint osztályozza. Megkülönböztet expresszív, azaz kifejező műfajokat, idesorolva a glosszát; meggyőző szándékú műfajokat, mint például a vezércikk; továbbá irodalmi és referenciális műfajokat. Az előbbihez sorolja például a riportot, az utóbbihoz pedig a hírt. A célt itt az határozza meg, hogy a diskurzus kommunikációs modelljének melyik tényezőjére fókuszálunk – közlő, befogadó, kód vagy valóság.

A német felosztás sok hasonlóságot mutat a nálunk gyakorlatban lévőekkel. Talán nem véletlenül, hiszen a német újságírás több esetben is mintaként szolgált: az első magyar lapok német mintára születtek, a hazai újságíró-oktatás megindulása előtt a német viszonyokat tanulmányozták, sőt az első tankönyvek is német fordítások voltak.

Az újságírói ábrázolásmódok Németországban (Kurt Reumann szerinti felosztás – Mast 1998: 149) hasonló képet mutatnak, mint a magyarországi felosztások. A tényközlő (jelentő, referáló) formák a hír, a riport, a feature, az interjú és a dokumentáció. A véleményközlő (politikai ítéletet mondó) formán belül a vezércikket, a kommentárt, a glosszát, a portrét és a kritikát különbözteti meg. Ezenkívül vannak ún. fantáziára épülő formák (folytatásos regény, novella, tárca, játékfilm, hangjáték, dal, karikatúra, képregény).

Az angolszász tudományos diskurzusban ritka az efféle preskriptív szemléletű kategorizálás, de azért ott is találkozhatunk a magyarhoz és némethez hasonló elvek alapján szerveződő rendszerezéssel. Ezekben a munkákban (Polking 1990, Sova 2002) nem használják a *műfaj* elnevezést, helyette típusokat különböztetnek meg. Alapvetően két kategóriába sorolják a médiaszövegeket: a hírközlő cikkeket (news article) és véleményközlő cikkeket (feature article).

Denis McQuail a műfajt praktikus eszköznek tekinti, amely bármely tömeg-médiumnak segít azonos szinten és hatékonysággal termelni és azt a közönség igényeihez viszonyítani (2003: 288). Elgondolása szerint a műfaj bármilyen tartalomkategóriát jelölhet, amelyre jellemző, hogy:

- kollektív identitású, amelyet a gyártók és fogyasztók egyaránt elfogadnak
- ez az identitás összefügg a célokkal, a formával és a jelentéssel
- ez az identitás tiszteletben tartja az idők során kialakult konvenciókat, kulturális formákat, amelyek ennek ellenére változhatnak a műfaj keretein belül
- egy műfaj elvárt narratívstruktúrát vagy cselekvési sorrendet követ

2.1. Szervezőelvek a médiaszövegek leírásában

Az imént bemutatott – főként funkcionális – felosztásokon túllépve, a médiaszövegek egy újabb szemléletű – az új retorikai elmélet műfajfelfogásán alapuló – megközelítését kívánom bemutatni. Témánk szempontjából azért hasznos ez a felfogás, mert a médiaüzeneteket tágabb összefüggésbe helyezve, interpretációs,

interdiszciplináris keretben vizsgálja. A módszerek ugyan nem új keletűek, de alkalmazásuk még nem jellemző a hazai szakirodalomban.

A modern retorika a műfajok megismerésén keresztül az embert és társas viszonyait kutatja. „Ha tehát műfajokról gondolkodunk, magunkról beszélünk. Ha pedig magunkról beszélünk, műfajokban fejezzük ki magunkat” (Aczél 2007b: 18). Az angol tudományos diskurzusban a műfajt társadalmi-szociális konstrukcióként értelmezik, amelyek a kommunikációs interakciókat és viszonyokat szabályozzák.

A modern retorikai elmélet a műfaj négyféle megközelítési lehetőségét kínálja:

- A műfaj meghatározható diskurzusformák, illetve stratégiák hasonlóságával.
- A műfajt a közönség határozza meg. Olyan forma, melyet a hallgatóság azonos jegyei vagy különbségei alapján tudunk meghatározni.
- A műfaj gondolkodásmódok hasonlóságán alapszik, tehát nem szövegjellemzőként jelentkezik, hanem kognitív jelenség.
- A műfaj retorikai vagy kommunikációs szituációhoz köthető.

A) Az első – interpretációs – értelmezés szerint a műfaj diskurzusformák és stratégiák hasonlóságával határozható meg. A diskurzus szituációhoz kötött megnyilatkozási forma, tehát tartalom és forma szorosan összetartozik. Welles és Warren a műfajt a művek olyan csoportosításaként fogja fel, melyek alapja mind a külső forma (szerkezet, alakzat), mind pedig a belső forma (magatartás, szerzői szándék, téma, közönség). Mindkettő kimutatható alap lehet (Welles–Warren 1972: 351). A modern műfajelmélet leíró jellegű. Nem korlátozza a lehetséges műfajok számát, de szabályokat sem ír elő. A mű formája a jelentéshez való viszonyokat váltja ki, bizonyos – a művel kapcsolatos – elvárásokat indít el. Felhívja a figyelmet a tartalomra, ahhoz képest azonban csupán metainformáció.

B) A második – funkcionálishoz közelebb álló – megközelítés szerint a műfaj olyan forma, melyet a hallgatóság hasonlósága alapján tudunk meghatározni. A klasszikus retorika a kommunikációs helyzet három fajtáját különbözteti meg, amelyhez három beszéd-fajt kapcsol. „A retorikának szám szerint három válfaja van, mert a hallgatóság is háromféle. A beszéd három dologból áll össze: a beszélőből, amiről beszél, és akihez beszél; a beszéd célja az utóbbira irányul, azaz a hallgatóra” (Arisztotelész 1358b).

A hallgatóság – ami tehát meghatározza a beszéd-fajt – lehet szemlélődő, amihez a bemutató szövegek (genus demonstrativum) kapcsolhatók. A bemutató beszéd idősíkjá a jelen, de gyakran felidézi a múltat vagy a jövőt is, tárgya pedig lehet dicséret vagy elmarasztalás. Az ítéző hallgatóság beszéd-faja a törvényszéki beszéd (genus iudiciale), amelynek célja valamilyen döntés meghozatala. Ideje jobbára a múlt, mivel mindig valamilyen múltban történt eseménnyel kapcsolatos döntésre készlet. A befogadók harmadik típusa – vegyes hallgatóság – a befogadás pillanatában szemlél, majd később íté. A vegyes hallgatóságnak szánt beszéd a tanácskozó (genus deliberativum), ami valamire rábeszél, a jövővel kapcsolatban ad tanácsot, ideje tehát a jövő. Esmecszerén alapul.

A klasszikus retorika a beszéd műfajait a következő szándékoknak rendelte alá (Plett 1988: 133):

- Értelmi vagy intellektuális, aminek három összetevője van. A tanítás, melynek célja, hogy érzelmek bevonása nélkül tájékoztassa a befogadót bizonyos tényállásról. A második az érvelés, amely a beszéd tárgyát az értelem segítségével hihetővé akarja tenni. A beszélő ebben az esetben arra törekszik, hogy a valószerűtlent valószerűvé tegye. Ez mindenféle bizonyító szándékú szövegre jellemző, ilyen lehet például egy politikai kommentár is. A harmadik az etikai cél, amely tanító és érvelő elemeket egyaránt tartalmaz. Ez a szándék jelenik meg minden didaktikai jellegű szövegben.
- Mérsékelt érzelmi szándék (ethosz), amely valamilyen enyhébb érzelm kiváltására törekszik.
- Szenvedélyeket célzó szándék, amely hevesebb érzelm kiváltását keresi, ami lenyűgözheti a közönséget.

A hallgatóságot figyelembe véve – ami háromféle lehet – elkülöníthetünk tehát háromféle beszélői szándékot, amihez háromféle beszéd faj (szöveg) társul. Az eltérő beszéd fajok más-más stílust föltételeznek. Cornificius három stílusnemet különít el, amit formának nevez: „Fennkölt az, amely magasztos szavak csiszolt és ékes szövevényéből áll. Közepes az, amely alacsonyabb, de mégsem a legalacsonyabb rendű és a leghétköznapibb szavakból áll. Egyszerű az, amely leereszkedik a legáltalánosabban használt tiszta köznyelvig” (vö. Adamik 2004: 82, 1998: 102).

Gripsrud szerint ezek a beszéd szituációk nem fedik le mindazokat a műfajokat, amelyek retorikailag relevánsak napjainkban” (2007: 148). A médiaszövegek között akad olyan, amit be tudunk sorolni valamelyik csoportba – a vezércikk például jobbára tanácskozó szöveg –, de vannak olyanok is amelyek magukban hordozhatják mindhárom típus elemeit. Egy tudósítás akár mindhárom kategóriába is besorolható, hiszen bemutatást ígér, ítéletet vár: a vizuális kód bemutat, a verbális kód ítél (különösen igaz ez a sporttudósításokra). A modern retorikában a beszéd fajok tárgyalásakor a műfaj felismerhető formák együttállásából szerkesztett egység, amelyet a tartalmi, stilisztikai és szituációs jegyek belső dinamikája hoz létre (Campbell–Jamieson 1978: 19). A műfaj sem az antik retorikában, sem a modern megközelítésben nem formai jellemzők összessége, hanem pragmatikai jelenség, amely szándék és hatás között teremt kapcsolatot, és alakítja a társas viszonyokat.

C) A harmadik értelmezési lehetőség szerint a műfaj szociokognitív, nem szövegjellemzőket hordoz, a gondolkodásmódok hasonlósága adja. Azaz a műfajok közös jegyekkel rendelkező, beszédformákat létrehozó visszatérő szituációkban megjelenő szervezőelemek működése nyomán alakulnak ki. A szervezőelvek gondolkodásmódok reprezentációi, vagyis a gondolkodásmódok szervezik a műfajokat és azok típusait, formáit. Négy szervezőelvet különböztethetünk meg:

a) *De facto*: éppen akkor lényeges, az idő a legfontosabb szervező

Az idő alapidimenziója a híreknek és tudósításoknak, így szervezőelvként mutatkozik meg azok szövegében. Az időszerűség egyike a hírértéket befolyásoló

kritériumoknak, tehát a hírszöveg konstruálásában fontos szerepet játszik. Egy szöveget meg lehet fogalmazni a hírszerkesztés szabályainak, a tudósítás szövegkövetelményeinek megfelelően, de ha nincs hírértéke, nem fog megjelenni (Andok 2006: 5). A hírérték a szűrés kritériumát adja, és vonatkozhat az esemény jellegére, tehát a hír tartalmi jegyeire, a hír piaci pozicionálásának lehetőségére, azaz a hírfolyamatra, illetve a befogadó lehetséges választásaira. Bajomi Lázár Péter összefoglalásában a következő faktorok találhatók (2006: 79–83):

1. A negativitás mértéke: minél negatívabb egy esemény, annál inkább helye van a hírekben.
2. Valóidejűség: ha olyan érzést kelthet a hír aktualitása, mintha a közönség is részese lenne az esemény idejének.
3. Váratlanság: a szokatlanabb események nagyobb valószínűséggel kerülnek be a hírekbe.
4. Normasértés foka: minél deviánsabb egy cselekedet, annál érdekesebb a kiválasztásra.
5. Érintettség, közelség: minél több embert érint, annál fontosabb az esemény.
6. Érdekesség: a hétköznapi embereket különleges körülmények között megmutató esetek.
7. Rekordok.
8. Prominencia: az ismert emberekkel kapcsolatos események is fontos helyet kapnak a hírekben.

Aczél Petra szerint a hírérték a szociokulturális kontextusnak, az információban közvetített esemény vagy cselekvés konfliktusosságának, a befogadás mint konfliktus nagyságrendjének, az információ (esemény, történés vagy személy) újdonságának következménye: vagyis annak a drámának, amely a hírekben végbe megy, és a befogadás következtében történik (2007a: 39).

Az, hogy mi alapján lesz valamilyen eseményből hír (a médiában megjelenő információ), már a tematizációs kutatások kérdésköre. A befogadók bizonyos témákhoz kapcsolódóan nem tudnak személyesen információkat gyűjteni. Ezekben az esetekben a média közvetítő funkciót tölt be. „A média hatalma e tekintetben abban rejlik, hogy a valóság olyan szerkezeti »kiszírelését« végzi, amely számunkra a világot meghatározza. Ebben az értelemben a problémamezőknek, az aktualizált világképnek a felmutatása fontosabbá válik, mint az esetleg rövidebb távú meggyőzés. Ezek a hatások a tömegkommunikációban tipikus szelekciós és szerkezeteket felmutató, kialakító belső folyamatokból következnek, amelyek a valós világot a médiavilágba fordítják le, és amelyek a befogadó képét a környező világról szabályozzák.” (Tamás 1999: 139).

b) *Strukturális*: a gondolatstruktúra a szöveg megjelenítésében játszik szerepet, formális szerveződést eredményez (például vers, hírszöveg).

A van Dijk nevéhez kapcsolódó – a magyar szakirodalomban is gyakran idézett (vö. Andok 2013, Kárpáti Eszter 2006) – szövegmodell a narratívumok megértésének és létrehozásának, valamint a az emlékezeti mechanizmusoknak a struktúráját

vizsgálja. Ebben a szöveg formális nyelvtani szerkezete a mikroszerkezet, ami lehet explicit (általános ismeretekre vonatkozó proposíciók, amelyek a szövegalkotás során meghatározott szabályok szerint törlődnek), és lehet implicit (a szövegben ténylegesen megjelenő proposíciók). A makroszerkezet globális jelentésstruktúra, ahol a cél az információ redukálása, ami annyit jelent, hogy az értelmezéshez nem szükséges mindent részletesen kifejtenuünk, hiszen vannak elemek, amelyek az értelmező számára eleve ismertek. A szöveginterpretáció során ugyanis mozgósítja a világról való tudását és társadalmi tudását. Amikor a befogadó elolvassa a szöveget, fölépíti saját makrostruktúráját. „A hírszövegek feldolgozásának kognitív elemzési alapja tartalmazza a reprezentációk és műveletek közti összjátékot a memóriában. A műveleteknek stratégiai természetük van. Eltérően a nyelvtani szabályoktól vagy a formalizált algoritmusoktól a stratégiák rugalmasak, célorientáltak és kontextus-függőek” (van Dijkot idézi Andok 2013 : 52). Van Dijk modelljében az újsághír mint szuperstruktúra egy szervezőelv, ami alapján a történet felépül egyrészt a létrehozó által, másrészt a befogadó felidézése során.

c) *Motivációs*: pragmatikai szervezőelv, az egyén belső vágyait, motiváltságát jeleníti meg (interaktív műfok)

Ide sorolható például az interjúnak egy, a '80-as évek végén kifejlesztett változata, formája, az ún. bemutató interjú (Haller 2001: 50). A Welt című lap által kialakított interjúforma, a zárt interjú, egy hosszabb beszélgetés valamelyik rangosnak számító személyiséggel, akit szakterületéről, a kultúra és a politika történéseiről, esetleg az élethez való viszonyáról kérdeztek. A beszélgetés célja, hogy a kérdezett ember személyiségének minden részlete kifejezésre jusson. Nem a kérdezési technika a különlegesség, hanem a megfelelő partnerek megválasztása a megfelelő időpontban, hogy aktuális eseményekről és ahhoz kapcsolódó gondolkodásmódokról beszélgessenek: itt az interjú fontos kiegészítője az aktuális hírek elmélyítésének (i. m. 53).

Ennek a formának egy újabb és egyben rövidebb változata az interjúprezentáció. Célja szintén a személyiség bemutatása. A zárt interjúban (vagy nevezhetjük riport-interjúnak, portréinterjúnak is) a kérdező nem kutatóként (kutakodóként) szerepel, sokkal inkább műsorvezetőként funkcionál. Kérdéseinek célja nem adatok megszerzése vagy helyzetek tisztázása, hanem az interjúalany hozzásegítése önmaga bemutatásához. Az interjú témája ebben az esetben maga a személy, az események, helyszínek itt a személy gondolkodásmódjának és cselekedeteinek feltárását szolgálják. A feltett kérdések exploratívák. Az interjú tudósításba ékelődve is megjelenhet. A tudósítás bemutatja a történeteket, beszámol a tényekről, az interjú pedig az egyedibb szempontokat valósítja meg: értelmez, értékkel. Ezáltal a tudósítónak lehetősége van a cselekvések közötti összefüggések bemutatására, értelmezésére és bár a szövegbe így a szubjektivitás is belefér, az olvasó, hallgató, néző azt önállóan, az objektivitást megőrző tudósítástól elkülönítve érzékeli. A formát a televízióban Hans-Joachim Friedrichs, az ARD főszerkesztője dolgozta ki a '80-as évek végén, a mintát aztán átvette a nyomtatott média is.

d) *Archetipikus*: a lényegi hasonlóságon alapuló osztályozást teszi lehetővé. Szubsztanciális, logikai formák (tudományos műfajok)

D) A negyedik megközelítés szerint a műfaj a retorikai szituációhoz köthető, a kommunikációs helyzet megegyező jellemzői alapján határozható (különböztethető) meg. A befogadó, amikor műfajokban gondolkodik tulajdonképpen ismétlődő szituációkat azonosít, szöveg tehát pillanatnyi megvalósulása bizonyos konfigurációknak (vö. Aczél 2009). Lloyd Bitzer a retorikát a funkcionális interakció formájának tekinti, amelyben a szituáció fontos szerepet játszik. Az emberek összehangolják igényeiket a külső objektív világgal, amely világ a mentális és fizikai szükségletek összessége. Ha egy másik fél is megjelenik a szükségleteinkben, akkor fölmerül egy retorikai szempont is. A szükséglet és annak kielégítése a totális környezet pragmatikai alkotóelemei, a retorikai szituáció pedig ezek összekapcsolására szolgál (Adamik–Jászó–Aczél 2004: 270).

Bitzer a retorikai szituációt kontextusok összességének tartja, amelyek hatására a közlő megnyilatkozik. Vagyis személyek, tárgyak, viszonyok együttese, amelyben felmerül egy megnyilatkozásra készítő szükséglet (exigence). Ez a szükséglet tehát úgy elégíthető ki, ha a szöveg vagy beszéd által megváltozik az emberi tevékenység, s ez szükségszerűen a szituációt is módosítja. A szituációnak ezek alapján három alkotóelemét nevezi meg:

1. szükséglet: a helyzet szervező eleme, csak kommunikáció útján elégíthető ki. Az egyén igénye arra, hogy beszéd útján elérje célját. A szükséglet lehet tényszerű (valóságos) és lehet értékfüggő.
2. közönség: a szükséglettel kapcsolatos változás közvetítői lehetnek.
3. korlát: olyan jelenségek, amelyek akadályozzák a közlőt a szükséglet felismerésében vagy abban, hogy képes legyen a szükségletet kielégíteni.
4. A retorikai szituációban négy szakaszt különböztethetünk meg:
5. Kezdeti stáció, amikor a szükséglet kialakul, észre vesszük.
6. Érési szakasz: a szükségletre mindkét fél felfigyelt.
7. Romlási szakasz: a szükséglet módosítása egyre nehezebbé válik, a korlátok eljuttatják egy holtpontra.
8. Megszűnési szakasz: a szükséglet nem érzékelhető tovább, az összetevők különválnak.

A retorikai szituáció tehát komplex jelenség, amelynek jelentésében fontosak a következő elemek: „a) a retorikai megnyilatkozás válasz egy szituációra, b) a beszéd retorikai jelentőségét a szituációtól kapja, c) a retorikai szituáció úgy létezik, mint a retorikai megnyilatkozás szükséges feltétele, d) több retorikai szituáció létrejöhet anélkül, hogy retorikai megnyilatkozást hozott volna létre, e) egy szituáció annyiban retorikai, amennyiben megnyilatkozásra szólít fel, s ez megváltoztatja a szituációt, f) egy megnyilatkozás retorikai, amennyiben úgy funkcionál, mint egy szituációra adott válasz.” (Adamik 2001: 17).

Kenneth Burke, Bitzer elgondolását felülvizsgálva azt mondja, célszerűbb lenne szükséglet helyett motívumról beszélni. A szituáció interpretációját tekinthet-

jük műfajnak, valós szituáció nem ismétlődhet teljes mértékben, azaz a visszatérő jelleg nem materiális, hanem interszubjektív. Nem a szituáció az, ami azonos, hanem a hasonlóság felismerése, a szituáció értelmezése, az észlelés tehát definíció eredménye. Ez alapján a szükséglet tehát nem lehet objektív, vagyis embertől független (Vatz 1973, vö. Aczél 2009: 80).

A szituációk értelmezésekor a hasonlóságokat vesszük észre, amelyek egy idő után típusná válnak. Ezek a típusérzékelések eredményezik a rekurrenciát. Az emberek mindennapi életére, társas és társadalmi helyzetére a szokások (típusok) érvényesülése a jellemző. A fenomenológiai szociológia elgondolása szerint ember és társadalom viszonyában jelentésközpontú összefüggéseket kell keresnünk. Schütz (1984: 186) úgy vélte, hogy a megfigyelő ember értelmező tevékenysége hoz relevanciát a természetbe. Az értelmezéshez két tudástípust nevez meg: a) Kéznél lévő tudás: amit tanulás útján szüleinktől és tanárainktól kapunk. b) Típusos tapasztalat: interszubjektív jellegű tudás, amit nem csak én birtoklok. A kéznél lévő tudásnak és a benne fölhalmozott típusoknak köszönhetjük, hogy a világ nem rendezetlenül mutatkozik meg számunkra. Az interszubjektív tudást jellemzi a nézőpontok kölcsönössége, vagyis az a tudás, hogy bele tudok helyezkedni a másik nézőpontjába, és belátom, hogy ami neki fontos, az nekem is az lehet. Jellemzi továbbá az, hogy a világról alkotott tudásunk nagyobbik része nem személyes tapasztalatokon nyugszik, hanem átörökített sémákon. Az interszubjektív tudáshoz még egy mozzanat rendelhető: a kéznél lévő tudás mindenkinél más és más. „A rendelkezésre álló tudásban felhalmozott típusosság fényében egyetlen tárgyat sem elszigetelten észlelünk, hanem mint olyasmit, ami eleve az otthonosság és ismerősség horizontjába ágyazódik” – értelmezi Schütz elméletét Preglau (2000: 88). A típusok tehát interszubjektivitáson, közös tudáson és felismerésen, meghatározáson nyugszanak.

Ezen típusok alapján mindennapi cselekedeteink két formában zajlanak:

- Így tovább, amely szerint eddigi tapasztalásunk az érvényes, és azt feltételezzük, hogy ez így is marad.
- Meg tudom ismételni, vagyis ha erre a világra hatva ezt meg tudtam tenni, feltételezhető, hogy ezután is meg tudom.

A sikeres kommunikáció elengedhetetlen feltétele, hogy a felek típusfelismerése azonos legyen. A műfaj tehát az egyéni szándékok és szociális szükségletek közvetítésére alkalmas retorikai eszköz, amely az egyénit a közösséggel, az egyszerit a visszatérővel kapcsolja össze. Bazerman szerint a műfaj megnevezi a cselekvérepertoárokat, amelyek a szituációhoz köthetők, illetve beszélői szándékokat azonosít.

„A retorikai szempontú műfaj-felfogás figyelemreméltó észrevétele, hogy a műfajok a társas helyzetek egy sajátos, a korra jellemző katalógusát is előrerajzolják. A médiaműfajok voltaképpen a társas szituációk jellemző típusait, a kommunikációs célok és érdekek paradigmáját rajzolják elénk” – állapítja meg Aczél

Petra (2007: 26). Ezek alapján, illetve Berkenhetter és Huckin nyomán a következő alapelveket kínálja (Aczél 2007: 28):

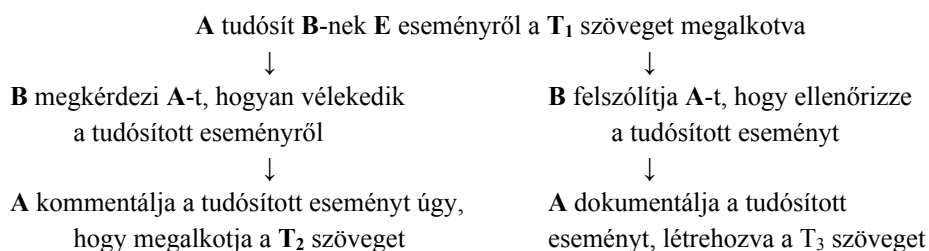
- A műfajok dinamikus retorikai formák, amelyek ismétlődő szituációk eredményei. A tapasztalat, benyomás rögzítésére szolgálnak, annak koherenciát és jelentést adnak.
- A műfajok ismerete a hétköznapi és szakmai élet kommunikációs akcióiban való részvételünkből származik. Ez a tudás a szituációs kogníció egyik formája, amely azáltal fejlődik, hogy kultúránk tevékenységeiben, életében részt veszünk.
- A műfaj megismerése a formára és a tartalomra egyaránt vonatkozik, beleértve a szándékhoz, a helyzethez és az időhöz való illőseget is.
- Amikor a műfajt alkotó szabályokhoz folyamodunk azért, hogy részt vehessünk meghatározott társas helyzetekben, egyszersmind létre is hozzuk a társas struktúrákat, és egyidőben reprodukáljuk is őket.
- A műfaji konvenciók a kommunikáló közösségek normáit, ideológiáját és szociális ontológiáját is jelzik.

Összefoglalva tehát: a műfaj visszatérő társas szituációk interpretációja, a kommunikációs interakció alakítója, melynek leírásában nem pusztán formai jellemzők dominálnak, hanem a szituáció alkotóinak konfigurációi. A műfaj egyúttal fuzionálja a kommunikációs partnereket, azonosítja a résztvevő felek viselkedésterületeit, gondolkodásukban automatizmusokat vált ki. Keretbe foglal, sematizál. Az utóbbi években az addig hagyományosnak gondoltak műfaji határok elmosódtak. Ha a műfaj fogalmát immár kitágítva, interdiszciplináris keretben értelmezzük, úgy vélem, használatát nem szükséges csupán az irodalmi alkotások csoportosítására korlátozni, alkalmazható a médiaszövegek kategorizálásakor is.

2.2. A tudósítás mint szövegtípus és műfaj

A média szövegeinek létrejöttét társadalmi kommunikációs tényezők is indokolják, leírásukban – ahogyan ezt korábban is már többször hangsúlyoztam – ezért fontos szerepet kap a komplex, interdiszciplináris megközelítés. (Vö. Andok 2013, Eöry 1996: 131, Kocsány 2002: 55, Bucher 1986: 68.) A tudósítások egy társadalmi dialógus részének is tekinthetők, leírásukkor ezért célszerű nem elszigetelten vizsgálni azokat, hanem a különböző médiaszövegek közötti összefüggéseket is figyelembe venni. „Die Funktion eines Textes angeben heißt, seine Stellung im Kommunikationszusammenhang angeben. Für eine begründete Textklassifizierung kann dieses Verständnis der Textfunktion folgendermaßen genutzt werden: Die für eine Klasse von Texten typische Funktion angeben heißt, ihre (möglichen) Stellung(en) innerhalb der Grundstruktur von Textsequenzen angeben. Diesem Vorschlag liegt die Annahme zugrunde, daß die Zusammenhänge zwischen Texten als Handlungszusammenhänge regelhaft sind und deshalb analog zu dialogischen

Kommunikationsverläufen beschrieben werden können⁴¹ (Bucher 1986: 64). Ennek szemléltetésére Bucher a következő ábrát alkotta:

Bucher azt mondja, hogy az ábra nem csupán azt illusztrálja, hogy a különböző kommunikációs formákat, mint például a tudósítás, kommentár, dokumentáció, a tájékoztatás alapelemeiként kell tekinteni, hanem magyarázatot ad ezen média-szövegek összefüggéseire is (Bucher 1986: 65). „Die Darstellung zeigt in elementarer Weise einen typischen Handlungsablauf der Presseberichterstattung, d.h. einte pressespezifische Grundstruktur einer Textsequenz. Die Darstellungsform soll deutlich machen, daß es sich im Falle der Äußerungen B's um alternative Entgegnungsmöglichkeiten auf derselben Ebene im Dialogverlauf handelt. Entsprechendes gilt für die Entgegnungen A's in Bezug auf den Eröffnungsbeitrag⁴² (Bucher 1986: 64). A médiaszövegek közötti összefüggések így visszavezethetők egy lehetséges párbeszédés folyamatra, amelyben a három szöveg a cselekvési módokat különböző sikokon mutatja be.

A német szerző a szövegek csoportosításakor figyelembe veszi azok funkcióit is. Az általa javasolt szövegosztályozás azon a feltevésen alapul, hogy minden T szöveg TS szövegosztályhoz tartozik, mert egy bizonyos módon alkalmazzuk. Így számításba kell venni azt a tényt, hogy a nyelvi cselekvési minták az alapján is jellemezhetők, hogy milyen kommunikációs összefüggésben valósulnak meg.

¹ Egy szövegosztályra jellemző funkciókat meghatározni annyit jelent, hogy megadjuk a lehetséges helyét a szövegszerveződés alapstruktúrájában. Ez abból a feltételezésből adódik, hogy a szövegek közötti összefüggések leírhatók. Ahogy a párbeszédés kommunikációs formákban az egyes cselekvési formák összefüggésben állnak, úgy a monologikus kommunikációs formák esetében is kiindulhatunk abból, hogy az egyes szövegfajták vagy cselekvési minták bizonyos módon összekapcsolódnak. (Saját ford. – Hulyák-Tomesz)

² Nagyon egyszerű módon mutatható be így a tájékoztatás tipikus cselekményfelépítése, egy sajtóspecifikus szövegszerveződési alapstruktúra. Ennek során világossá kell válnia, hogy B megnyilatkozásai esetében alternatív válaszlehetőségről van szó a párbeszédés folyamat ugyanazon szintjén. Ugyanez érvényes A válaszaira is. (Saját ford. – Hulyák-Tomesz)

„Der handlungsorientierte Zugang trägt auch bei der Analyse massenmedialer Produkte dazu bei, deren Vielschichtigkeit und spezifische Funktionalität genauer zu erfassen. Texte gelten als mehr oder weniger komplexe Mittel zur Lösung kommunikativer Probleme; ihnen lassen sich in aller Regel ein oder mehrere dominierende Handlungsmuster zuordnen³” (Lüger–Lenk 2006: 13).

A szöveg nyelvi cselekvésekhez kapcsolása ésszerű, a magyar és nemzetközi szakirodalomban egyaránt találkozhatunk követőivel (lásd pl. E. Gülich, Kocsány P., Andok M.). Igaz, például Elisabeth Gülich szövegtipológiáját például éppen emiatt támadták. A magyar kutatók közül elsőként Károly Sándor munkájában merül föl ennek a gondolata: „A műfaj egyébként meghatározó a szöveg alakulása, kialakulása szempontjából is, hisz a szövegeknek csak legáltalánosabb sajátosságai, törvényszerűségei érvényesek minden szövegre, egyébként szövegtípusok szerint specializáltak. S ez természetes is, hiszen a szövegtípusok végeredményben magatartástípusok, társadalmilag kialakult, de állandó változásban lévő beszédett-rendszerek” (Károly 1979: 29 idézi Andok 2013: 42).

Bucher a médiaszövegek esetében a következő funkciókat nevezi meg: tájékoztatás, kommentálás, elemzés, felvilágosítás, dokumentálás, szórakoztatás, kapcsolat-teremtés (1986: 55). Elgondolkodtató azonban, hogy ezek tisztán elkülöníthető funkciói-e a szövegeknek. A szövegek csoportosításakor fontos különbséget tenni a közlő szándéka és a cselekvési minták célja között. Figyelembe kell tehát venni, hogy:

- ugyanazzal a szöveggel különböző szándékokat fejezhetünk ki,
- olyan következményeket is kiválthat a beszélő, amelyek nem voltak szándékában,
- kudarcot vallhatnak a nyelvi cselekvések úgy, hogy a szándék nem valósul meg, miközben a cselekvési mintákat megvalósítjuk.

A szövegek csoportosításának kulcsa az alkalmazási mód felismerése, vagyis a szöveg céljának megértése. Az alkalmazási mód megértéséhez Bucher a következő kommunikációs összefüggések átgondolását javasolja (1986: 60):

- mik a szöveg létrejöttének feltételei (információk, az esemény, amelyről beszámolunk)
- következmények, amelyeket egy szöveg kiválthat (olvasói reakciók vagy politikai következmények a szerző számára)
- további szándékok a szöveggel kapcsolatban
- stratégiai összefüggések más cikkekkel vagy tanulmányokkal (pl. egy sajtókampány keretében)

³ A cselekményorientált folyamat a tömegkommunikáció termékeinek elemzése során azt a célt szolgálja, hogy ezek sokrétűségét és speciális funkcióit pontosabban megérthessük. A szövegeket úgy tekinthetjük, mint többé-kevésbé összetett eszközöket a kommunikatív problémák megoldására, és ezekhez hozzárendelhetünk egy vagy több domináns cselekvésmintát. (Saját ford. – Hulyák-Tomesz)

A szövegek tehát ezeknek a komponenseknek a segítségével különböztethetők meg. Ha az egyes komponensek metszéspontját vesszük, megkapjuk a szövegek közötti hasonlóságokat. A média szövegeinek osztályozására, leírására a német tudományos diskurzusban is elfogadott a preskriptív eljárás. Bucher ezt a csoportosítási módot több ponton kifogásolja. Hiányolja a logikai összefüggést a szabályok, alapelvek között, de helytelennek véli amiatt is, hogy nem tesz különbséget szövegminta és a szöveg megnyilvánulása között. A szerző ezt figyelembe véve a következő kritériumrendszer tartja relevánsnak a médiaszövegek leírásához (1986: 68):

- Mely kommunikációs összefüggésben kerül sor egy szövegfajta alkalmazására?
- Milyen nyelvi cselekvések realizálhatók az egyes szövegfajtákban?
- Hogyan függenek össze egymással a nyelvi cselekvések?
- Miféle szövegtartalmak jellemzőek egy szövegfajtára?
- A nyelvi kifejezés mely eszközeit használják fel tipikusan egy szövegfajtában?
- A szövegprezentáció mely eszközei köthetők tipikusan egy szövegfajtahoz?

„Es ist unschwer zu erkennen, daß die Fragen 1. bis 6. auf die für komplexe Texte typischen Aspekte des Verstehens abzielen, zu denen uns bereits die Analyse der Grundstruktur einer pressspezifischen Berichthandlung geführt hat, nämlich die Aspekte Textverwendung, Textaufbau, Textinhalt, Äußerungsform, und Präsentationsform”⁴ (Bucher 1986: 68).

Ehhez több ponton is nagyon hasonló szempontrendszer ajánl a magyar szakirodalomban Tolcsvai Nagy Gábor (2001: 335):

- a kifejtettség / bennfoglalás mértéke
- a nézőpont jelöltsége
- a kommunikációs színterek jellemzői
- a szövegek értelemszerkezetének tipikus jellemzői
- a szöveg általános szerkezetének szövegtípusra jellemző résztulajdonságai
- a stílus

A szöveg típusra jellemző tulajdonságait a közlő szándéka, befogadóval való együttműködése és a tartalom együttesen határozza meg. Témánk szempontjából fontos Petőfi S. Jánosnak az az álláspontja, mely szerint a szöveg megvalósulását kommunikációs szituációhoz köti. Úgy véli ugyanis, hogy ahhoz, hogy valamit szövegnek tekintsünk, alkalmasnak kell lennie egy tényleges vagy feltételezett kommunikációs funkció betöltésére egy tényleges vagy feltételezett kommuni-

⁴ Nem nehéz felismerni, hogy ezek a kérdések a megértésnek azokat az aspektusait célozzák meg, melyek a komplex szövegekre jellemzőek. Mindezekhez már eljutottunk akkor is, amikor a tudósítás alapstruktúráját elemeztük, ide tartozik a szövegalkalmazás, szövegfelépítés, szövegtartalom, megnyilvánulási formák és a prezentációs formák. (Saját ford. – Hulyák-Tomesz)

kációs szituációban (2004: 88–89). A kommunikációs-szituáció (KSZ) következő elemeit nevezi meg:

(Alk)(Bef) A komplex jel alkotója és befogadója.

(alk)(bef)(h)(i) Az alkalmazás és a befogadás helye és ideje.

(DKI) Domináns kommunikatív szándék.

(B) Kommunikációs bázis: ismeretek, feltevések és elvárások.

(X) A komplex jel tárgya: azaz maga az esemény.

(Int) A közvetítő interpretátor jelenlétének szükségessége vagy lehetősége.

(Ve, Ve'') a komplex jel fizikai testének fizikai szemiotikai és nyelvi szemiotikai arca.

(KCS) Kommunikációs csatorna, amelyet a jel testének továbbítására használnak.

(Ve-eff) (Ve-int): A befogadónak a befogadott vehikulummal kapcsolatos reakciója, interpretációja.

A médiaszövegek – illetve a tudósítás mint sajátos, a tömegkommunikáció által kialakított szövegtípus – vizsgálatának célja esetemben az, hogy rávilágítson arra, hogy a műfaj nem szövegközpontú fogalom, hanem társadalmi-kulturális konstrukció. A tudósítás leírásához, jellemzőinek feltárásához ezért interteoretikus tipológiai szempontrendszerre van szükség, amely a vizsgálat keretét kitérítve a szövegjellemzők bemutatásán túl segít a műfaji hibridizáció folyamatát is magyarázni, s egyúttal lehetővé teszi a műfaji változások felismerését, követését.

Mindezeket figyelembe véve a következő szempontrendszert tartom relevánsnak a tudósítások tipológiai jellemzőinek feltárására:

1. Milyen rekurrens szituációt tud felismerni és interpretálni a közlő és a befogadó?

A kommunikációs szituáció az üzenet értelmezésének elengedhetetlen feltétele, hiszen az üzenet a kommunikációs folyamat szituációinak termékei. Az üzenet, illetve a médiaszöveg értelmezésekor tehát szituációkat azonosítunk, s a szituációk közötti hasonlóságokat vesszük észre. A felfedezett hasonlóságok aztán típusokba rendeződnek, ezért tekinthetjük a műfajt a szituációk interpretációjának.

Amikor egy tudósítást katasztrófatudósításnak vagy éppen sporttudósításnak nevezünk nem pusztán az azokban fölvetett téma alapján tesszük, a típus tehát nem kizárólag tematikus kérdés. A közlő és a befogadó azonos szituációs típusfelismerése teheti a tudósítást katasztrófatudósítássá, politikai tudósítássá vagy éppen sporttudósítássá. Természetesen ezekben az esetekben nem tényleges szituációk ismétlődéséről van szó, hanem a szituáció felismerése, értelmezése lesz azonos. Tehát a közlő és a befogadó a hasonlóságok alapján a szituációkat azonosnak ismeri fel, ezért azonos módon is értelmezi azokat. E szempont bevonása tehát lehetővé teszi a műfajkonstitúció leírását, s segítségével lehetővé válik egy szituációs-tematikus csoportosítás.

2. Hogyan válik jelentéssel telített kommunikátummá a médiaszöveg?

A médiaszövegek vizsgálatakor fontos kérdés, hogy hogyan keletkeznek a jelentések, s azok hogyan rendeződnek a megértést segítő, hihető alakzatokba? A választ minden bizonnyal a reprezentációs konvenciókban, a kifejezési formákban kell keresnünk. A médiaszöveg ismerős és ismeretlen között teremt kapcsolatot. A befogadó reprezentációját segítő a közlő a szövegalkotás során toposzokat használ, amik a szövegben az ismerősséget biztosítják. A toposz az, ami a figyelmet felhívja, amire az új épül. A résztvevők közös tudására hagyatkozik, ugyanakkor lehetővé teszi ennek elbizonytalanítását, átalakítását (Silverstone 2008: 50–51).

A gondolkodásmódok hasonlósága egyúttal a szöveg formális szerveződését is adja. Ezek együttesen kínálják a keretet a megértéshez⁵, biztosítják azt a kontextust, amely a további értelmezést meghatározza. Ahogyan az előző szempontnál már említettem, a szituáció fontos szerepet játszik a megértésnél, hiszen ahhoz, hogy a médiaszöveg jelentéssel telített kommunikátummá váljon, elengedhetetlen, hogy tágabb összefüggésben vizsgáljuk. Azaz, a médiaüzenetet egy társadalmi összefüggésrendszerben, kontextusban tudjuk értelmezni. A kontextus azonban vonatkozhat a konkrétabb, szövegszerű környezetre is, amelyre a médiaszöveg utal, vagy valamilyen módon idéz. Ez az, amit hagyományosan intertextualitásnak neveznek.

3. Miként reprezentálják a médiaszövegek (tudósítások) a társadalmi cselekvéseket?

A tudósítás egy esemény médiabeli reprezentációja, társadalmi cselekvések elbeszélése. Tehát szükségszerűen kínálja a szöveg-, cselekvés- és történetelméletek összekapcsolását. Ricoeur ezt azzal támasztja alá, hogy a cselekvést egy kvázi-szöveghez hasonlítja. „Az írás jellegzetes rögzítéséhez hasonlóan van külsővé téve. A cselekvés elszakad cselekvőjétől, s ahhoz hasonló autonómiára tesz szert, mint a szöveg szemantikai autonómiája; jelet, nyomot hagy; beírja magát a dolgok folyásába, és archívva és dokumentummá válik. (...) Végül a cselekvés, mint a szöveg, nyitott mű, lehetséges olvasók meghatározhatatlan sorához címezve” (Ricoeur 2000: 196). A történetet pedig (a történészek történelemfogalmát) a különböző mitikus elbeszélésekhez, eposzokhoz, drámákhoz – tehát a fiktív elbeszélésekhez – képest igazi elbeszélésnek nevezi, ami pedig másrészt a múltbeli emberek cselekedeteivel foglalkozik.

⁵ A szakirodalom ide kapcsolja a priming (fogalomhíd) jelenségét is. A befogadó a fogalomhíd segítségével jut az összefüggések megértéséhez szükséges háttérismeretekhez, információkhoz, a média ugyanis előzetes fogalmakat hoz létre, vagyis keretet alkot a megértéshez.

„Texte gelten als mehr oder weniger komplexe Mittel zur Lösung kommunikativer Probleme; ihnen lassen sich in aller Regel ein oder mehrere dominierende Handlungsmuster zuordnen. Die interne Struktur von Texten wird postuliert als eine Abfolge aufeinander bezogener sprachlicher Handlungen. Ihre Auswahl und ihre Kombination sind weitgehend rekonstruierbar als Antwort auf antizipierte Rezipientenreaktionen⁶⁷ (Lüger – Lenk 2006: 13). Az elbeszélés arisztotelészi értelemben nem más, mint utánczás, a cselekvés mimézise, de teremtő utánczás, mivel a cselekvés modellálásának egy módja. A szempont tehát segíthet kideríteni, milyen cselekvések jelenhetnek meg a tudósításokban, illetve, hogy megállapíthatók-e tudósításhoz kapcsolódó cselekvéskategóriák (vö. Ricoeur 2000: 196).

4. Mik a prezentálás módjai?

Ez a szempont lényegében két összetevőre bontható: szólnunk kell egyrészt magáról a közlőről, másrészt pedig fel kell tárnunk a médium jellemzőit.

A közlő jelöltsége szempontjából Tolcsvai kétféle szövegtípust különböztet meg (2001: 336): az egyik esetben fontos, hogy ki beszél, milyen véleményt nyilvánít, milyen cselekvéseket hajt végre a szöveggel, ezért jelöli magát, a másik esetben a szöveg nyelvileg kifejtett érdeme, témája fontos, ezért a nézőpont teljes mértékben implicit marad.

A közlőhöz már a klasszikus retorikában is a hitelesség fogalmát társították, személyét tehát kiemelt figyelem övezte. A tudósítás esetében szintén nagy hangsúlyt kap, mivel a közlő hordozza a mondanivaló hitelét: a kommunikátor mindig személyes tapasztalataira hagyatkozva készíti el beszámolóját. Éppen ezért a nézőpont a szövegben (akár többféle módon is) jelölt.

A médiummal kapcsolatban elsőként fontos, hogy a média fogalmát elhatároljuk, megkülönböztessük a csatornától. Barbier definíciójában média minden olyan kommunikációs rendszer, amely lehetővé teszi a megőrzést, az üzenetek és a különböző tudásformák távolsági kommunikációját és végül különböző politikai és kulturális gyakorlatok reaktualizálását. Azaz „minden társadalmilag létrejött kommunikációs struktúrát, sőt a definíciót kiterjesztve, médiának nevezzük ezen struktúrák hordozóit” (Barbier 2004: 13). A médium jelentős hatással lehet a tudósítás tipológiai létrehozására, szerkezetére de felismerésére is. Továbbá a kommunikációs szintér megválasztása, a hozzáférés lehetősége és módja hitelesítője vagy hiteltelenítője is lehet az üzenetnek (Aczél 2007: 296).

⁶ A szövegeket úgy tekinthetjük, mint többé-kevésbé összetett eszközöket a kommunikatív problémák megoldására és ezekhez hozzárendelhetünk egy vagy több domináns cselekvésmintát. A szövegek belső szerkezetét egymásra vonatkozó nyelvi cselekvések sorozataként feltételezzük. Kiválasztásuk és kombinálásuk úgy rekonstruálható, mint egy válasz a befogadó feltételezett / megelőlegezett reakciójára.

5. Milyen a kommunikatív szándék?

A tudósítás funkciója hagyományosan az információközlés, a hiteles tájékoztatás. A befogadók elvárása is ez. Az 1960-as években az USA-ban azonban megszületett az újságírásnak egy új formája, s szakítva a korábbi hagyományokkal, előszeretettel kezdtek irodalmi eszközöket is alkalmazni a megformáláskor. A cél tehát már nem pusztán a tájékoztatás volt, hanem, hogy mindezt szórakoztatva tegye (Gripsrud 2007: 54). A szakirodalom a jelenséget az information és az entertainment szavak összevonásával alkotott infotainment kifejezéssel jelöli.

A tájékoztatás és a szórakoztatás mellett a tudósítás befolyásolás eszköze is lehet. Az esemény bemutatása ugyanis keretbefoglalással történik, azaz a médiaszövegekhez olyan tudásszervező struktúrák, sémák kapcsolódnak, amelyekben a befogadók értelmezhetik az eseményeket. A keretezéssel az újságíró elszigetelt ténydaraboknak adhat értelmet. Ha ezt megteszi, márpedig szinte elkerülhetetlen, elszakad a tiszta objektivitástól, s akaratlanul is elfogulttá tesz, torzít. A közlő tehát a saját szempontjai szerint szerkesztett szövegben újraalkotja a valóságot (Bajomi-Lázár 2006: 80).

Dolgozatom további részében tehát ezekre a kérdésekre keresem a választ. A vizsgálathoz száz tudósítást választottam két időszakból: 2009. február 2. – február 16. és 2009. május 25. – június 8. Az elemzett szövegek közül nyolcvan sajtószöveg, a következő megoszlásban: Magyar Nemzet 30, Népszabadság 28, Heves Megyei Hírlap 10, Blikk 12 tudósítás. Ezenkívül 10 rádiós tudósítás ugyanezen időszakból és 10 televíziós tudósítás (a 2009. január 26. és február 15. közé eső időszakból) tartozott még elemzési korpuszomhoz.

3. A MŰFAJ MINT REKURRENS SZITUÁCIÓK INTERPRETÁCIÓJA

A kommunikáció keretében létrejövő megnyilatkozások a nyelvi tevékenység összetett viszonyrendszerében válnak értelmezhetővé. A szituációra vonatkozó ismeretek tehát alapvetően meghatározzák a tudósítások értelmezési lehetőségeit. Tátrai Szilárd a szituáció körülhatárolását a ki, kinek, mikor, hol, miről, miért és hogyan kérdésekre adott válaszok segítségével teszi, s elhatárolja egymástól a megnyilatkozások kommunikációs környezetét és a megnyilatkozásban előforduló szavak nyelvi környezetét, azaz a kon-textust és ko-textust (2004: 480–482).

A szituációs kontextus ismerete tehát vonatkozik a személyközi viszonyokra, illetve a térbeli és időbeli viszonyokra. Az értelmezéshez elengedhetetlen a tematikus kontextus felfedése is, ami azokat az ismereteket foglalja magában, amelyek segítenek megérteni, hogy miről szól, mire vonatkozik a kommunikációs üzenet. A témaismeret szorosan kapcsolódik a kommunikációban részt vevő felek előzetes ismereteihez, tudáskeretéhez, hiszen ez teszi lehetővé, hogy a közlő bizonyos tartalmakra csak utaljon, tehát hagyatkozva a közös háttérismeretre, nem szükséges mindent explicit módon a szövegbe kódolnia. A kontextus ezen tényezői meghatározzák az üzenet nyelvi megformáltságát is.

Úgy gondolom, egyetérthetünk Bucherrel, aki szerint az egyes médiaszövegek csak társadalmi összefüggésrendszerben értelmezhetők (1986: 64). „Ich gehe davon aus, dass die Eigenschaften einzelner monologischer Handlungsmuster der Pressekommunikation, also einzelner Textsorten, nur sinnvoll zu beschreiben sind, wenn ihre Einbettung in die öffentlichen Kommunikationsnetze berücksichtigt werden”¹. A szövegösszefüggéseket egyben a cselekvések összefüggéseként értelmezi. Ez a fajta szövegvizsgálat kommunikatív aspektusokat érvényesítő, integratív és gyakorlatorientált. Ahhoz, hogy a médiaszövegek leírása mindenre kiterjedő – szövegfelhasználás, forma, tartalom, téma, minőség, kifejezési formák – legyen, a következő szempontok alkalmazását javasolja (Bucher 1986: 77):

1. jellemző alkalmazási módok és információspecifikus szándékok, amelyek kapcsolatban állnak a tájékoztatás fajtáival
2. az egyes tájékoztatási formák bevonása és elhelyezése a sajtókommunikációban
3. cselekvési formák, melyekkel tudósítunk

¹ Kiindulhatunk abból, hogy a médiakommunikáció egyes monologikus cselekvésmintáinak tulajdonságai csak akkor írhatók le értelmesen, ha figyelembe vesszük beágyazódásukat a nyilvános kommunikációs hálózatba. (Saját ford. – Hulyák-Tomesz)

4. a tudósítás egyes fajtáinak cselekményfelépítése
5. a nyelvi kifejezőeszközök, azok formái és alkalmazási módjaik
6. a tudósítás formájának bevezetése
7. mindaz, ami a tájékoztatási formákkal egy eseményről informál
8. mindaz, amiről az egyes formákkal tudósítunk, vagyis a témák
9. feltételek, melyek az olvasó oldaláról alakulnak ki, pl. előzetes ismereteinek és olvasási szokásainak tekintetében
10. a tájékoztatás alapformáinak módozatai, variációi
11. lehetséges olvasói válaszok és folyamatok az olvasói kommunikációban
12. minőségi kritériumok, amelyek alapján az informálás egyes formái értékelhetők

A cél az, hogy a vizsgálat után szabályszerű összefüggéseket lehessen kimutatni a szövegek felhasználási módja, a kommunikatív funkciók, a megalkotási szempontok és a hozzájuk kapcsolódó kommunikációs folyamatok között.

Bucher a hírt vagy jelentést, a tudósítást és a riportot tekinti a tájékoztatás alapformáinak, tehát azokat a médiaüzeneteket, amelyeket hagyományosan az újságírás szakemberei is egy kategóriába sorolnak. Mindezt azzal indokolja, hogy ezeknek a közlési formáknak az elhatárolása az újságírói praxisban szilárdan megalapozott, így mindez egy kommunikatív elemzés keretében elméleti síkon is alátámasztandó.² Az, hogy ezek a tájékoztatási formák összefüggenek, ezért leírásuk csak úgy lehet, hogy ezt figyelembe vesszük, akkor válik teljesen egyértelművé, ha sorra vesszük azokat a cselekvéseket, amelyeket az egyes formákkal végezhetünk (Bucher 1986: 79–83):

- (2) **A** tudósít arról, hogy valami történt
- (2a) **A** tudósít arról, hogy valami hogyan történt
- (2b) **A** tudósít arról, hogyan alakulnak a dolgok
- (3a) **A** tudósít arról, hogy valami hogyan történt az ő nézőpontjából
- (3b) **A** tudósít arról, hogyan alakulnak a dolgok az ő nézőpontjából

Ezek a mondatok mutatják az egyes tájékoztatási formákra jellemző tartalmak különbségét. Az egyes formák elkülönítését egyébként nehezíti a terminológiai bizonytalanság is. A *hír* kifejezést ugyanis használjuk a közölt tényekre, ebben az esetben nem kapcsolódik egy bizonyos kommunikációs formához, de használjuk egy újságírói kifejezésformára is. Miután a kétféle alkalmazási mód nincs kellőképpen elhatárolva egymástól, a tudósítást is csak egyfajta hírközlésnek, a tények bemutatásának foghatjuk fel, így viszont fontos különbségeket hagyhatunk figyelmen kívül. Ha megvizsgáljuk az egyes mondatokat, akkor láthatjuk, hogy a tudósítás esetében a tudósító többet tesz annál, mint hogy pusztán megállapítsa

² „Da die Unterscheidung der verschiedenen Berichtformen in Nachricht bzw. Meldung, Bericht und Reportage in der journalistischen Praxis fest etabliert ist, wird diese Differenzierung aufgegriffen, mit dem Ziel, sie im Rahmen einer kommunikativen Analyse des journalistischen Handlungsfeldes theoretisch zu fundieren” (Bucher 1986: 76).

vagy közölje, hogy történt valami. Ha a (3a) pont mondatát vesszük, akkor a leírásnak olyan részleteket is kell tartalmaznia, melyekkel a tudósító kifejezi, hogy ő nyomon követte az általa tudósított eseményt. Ezt megteheti azzal, ha leírja személyes benyomásait.

A tudósítás és a riport eltérő tartalma pedig egy olyan fontos különbségre utal a két tájékoztatási forma között, amely a hozzájuk kapcsolódó párbeszédés folyamatokban is megmutatkozik. Aki riport formájában szól egy eseményről, az más hitelesítési kritériumokhoz is tartja magát. A riportnál fokozottan érvényesül a tudósító látásmódja. A (2b) és (3b) pont mondatai a tájékoztatás olyan eseteit veszik figyelembe, amelyeknél az informálás tárgya nem az események folyamata, hanem állapotok, konfliktushelyzetek, politikai helyzetek, problémák. Az ilyen típusú tudósításoknál fontos szerepet játszik az, hogy visszaadjuk a különböző felek állásfoglalását.

Ezekben a formákban közös az, hogy mindháromat tovább lehet bontani részleteire azért, ha megadjuk, hogy mit közlünk velük. A tartalmi hierarchiát, a cselekvések egymásra épülését a következőképpen lehet szemléltetni:

(1) közölni, hogy mi történt

(1b)	hol	} történt valami
(1c)	mikor	
(1d)	hogyan	
(1e)	miért	

(1f) ki volt az esemény résztvevője.

(2a) közölni, hogyan ment végbe az esemény

(2b) hogy függnek össze az esemény egyes aspektusai egymással

(2c) milyen következménye van az eseménynek

(2d) mi előzte meg az eseményt

(2e)	milyen szociális	} összefüggésben áll az esemény
(2f)	történelmi	
(2g)	politikai	
(2h)	kulturális	

(3a) közölni, hogy mit látott, hallott és élt át a tudósító

(3b) milyen nézőpontból mutatják be az eseményt

(3c) mit derített ki a tudósító

(3d)	milyen szociális	} összefüggésben látja a tudósító az eseményt
(3e)	történelmi	
(3f)	politikai	
(3g)	kulturális	

(3h) milyen szerepet játszott a tudósító a kutatás során

(3i) milyen módon élte meg a tudósító a tudósított eseményt

Ezek alapján végül Bucher a következő formákat különíti el:

1. Hír (jelentés): Idetartoznak az (1) pont közlési formái, eszerint a hír a tény- vagy eredmény-újságírás fogalomkörébe is besorolható.

2. Tudósítás: Ez magában foglalja a (1) és (2) pont közlési formáit is. Ez alapján ide tartozik az eseménytudósítás és a háttértudósítás is.

3. Riport: A (3) pontban megnevezett közlési formák alapján a riportnak 3 fajtáját különböztethetjük meg: külvárosi riport, háttérriport, szerepriport.

„Die Mitteilungsformen lassen erkennen, dass die verschiedenen Formen des Berichtens in gewisser Hinsicht aufeinander aufbauen. (...) Die Unterscheidung der Formen des Berichtens über die verschiedenen Mitteilungsformen gibt einerseits Aufschluss über die berichtformspezifische Struktur des Mitgeteilten und damit über die informative Leistungsfähigkeit der einzelnen Berichtformen“³ (Bucher 1986: 83).

A tudósításról szóló különböző újságírói leírások megegyeznek abban, hogy egyrészt tartalmilag átfogóbbak mint a hírek, másrészt az események bemutatására a cselekmények szélesebb skáláját kínálják. Az egyes cselekményeket csoportosítani is lehet aszerint, hogy a tudósításban milyen funkciót töltenek be. Elkülöníthetünk olyan cselekményeket, amelyek a) a tudósítást bevezető cselekmények, b) az esemény bemutatására szolgáló cselekmények, c) a magyarázatra szolgáló cselekmények.

Bucher fontosnak tartja megjegyezni (1986: 96), hogy az esemény bemutatására szolgáló cselekmények cselekménysorozatként előfordulhatnak egyetlen tudósítás szövegén belül, de megjelenhetnek különböző műfajú szövegekben is. Például bizonyos társadalmi, politikai összefüggések kifejezhetőek hírben, (háttér) tudósításban, interjúban vagy akár vezércikkben. A szerző a médiakommunikáció alapstruktúrájának bemutatásában kiemelte, hogy annak legfontosabb tulajdonsága, hogy szövegkonstellációkból épül fel. Ezeket az összefüggéseket a tájékoztató műfajok esetében a következőképpen mutatja be (1986: 97):

1. Egy eseményről tudósítani és a politikai összefüggéseket háttértudósításban bemutatni.
2. Tudósítani arról, hogy valaki mit tett és a tudósítás szereplőjét egy portréban bemutatni.
3. Egy természeti eseményről tudósítani és egy háttértudósításban magyarázatot adni arra, hogy miért történt az adott dolog és egy diagrammal vagy grafikonnal illusztrálni mindezt.
4. Egy politikai döntésről tudósítani és a határozatot hír formájában megírni vagy egy vezércikkben bemutatni.

Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy közlési forma, illetve az arra jellemző struktúra csak egy perspektíva, amely alapján el lehet ezeket a médiaszövegeket különíteni, hiszen az egyes szövegek funkciója sem merül ki abban, hogy

³ Ezek a közlési formák arra engednek következtetni, hogy a tájékoztatás különböző fajtái bizonyos tekintetben egymásra épülnek. A tájékoztatás formáinak megkülönböztetése egyrészt képet ad a közölt információk struktúrájáról és ezáltal az egyes tájékoztatói formák informatív képességéről. (Saját ford. – Hulyák-Tomesz)

közlünk vele valamit. Bizonyos szövegrészeket alkalmasak a bevezetésre, mások arra, hogy az átadott információt megmagyarázzuk, esetleg személyeket vagy tárgyakat bemutassunk. Ennek megfelelően nemcsak az a lényeg, hogy a befogadó megértse, mit közölnek vele, hanem az is, hogy megértse, azt milyen céllal teszik.

Ahhoz, hogy az egyes tájékoztatási formákon belül további típusokat tudjunk elhatárolni, a vizsgálatot tovább kell árnyalni, s meg kell néznünk, hogy a befogadó milyen kommunikációs eseményeket tud elkülöníteni, amelyek aztán szituációba ágyazottan ismétlődnek. A szituáció nyilván nem azonos a beszélő szándékával, viszont alkalmat teremt a szándék megfogalmazására. Aczél Petra szerint az ismétlődő szituációk és az azokhoz kötődő szándékok felismerésével jönnek létre a műfaj logikai, formai alapjai, ezáltal a diskurzus szerkezeti sémája, amely aztán meghatározza a tartalmi és stílusjegyek közötti válogatást (2009: 85).

Tudjuk, a szituációk azonosítása mindig befogadófüggő, szubjektív, hiszen ugyanaz a helyzet sosem térhet vissza, nem ismétlődhet, a szituáció azonosítása, értelmezése az, ami ismétlődő. Aczél Petra Günther Kress munkájára hivatkozva megállapítja (2007: 26), hogy a műfajok formája, jelentése a szociális helyzetek funkciójából, céljaiból és jelentéséből származik, azok dekódolásával valósul meg. A műfajok megadják egy közösség adott időben releváns szociális helyzeteinek pontos jegyzékét. Ezek a társas helyzetek igazodnak a mindenkori társadalmi berendezkedéshez, struktúrához. Következésképpen a társadalom szerkezetváltozása tehát hatással van a társas helyzetekre, s ily módon a műfajokra is. A társas helyzetek keveredése egyúttal műfaji keveredést is jelent. Császi Lajos (2008:) ezt a következőkkel támasztja alá: „A médiakutatás szempontjából nagy jelentősége van annak a ténynek, hogy a társadalom mindennapjaiban zajló alulról jövő változások nem a modernista szemléletű közszolgálati médiában jelentek meg, hanem a populáris kultúra közvetítésével a kereskedelmi médiában tűntek fel újfajta témák, műfajok, beszédmodok formájában. (...) A késő modernitás mediaképére a közéleti tudás és a populáris kultúra összeolvadása jellemző. A hírek és a szórakoztatás közötti korábbi, világos elválasztó vonalak megszűnnek, az új hibrid médiát nem lehet értelmezni sem a hegemón kultúra univerzális jelentései, sem a szubkultúrák lokális ellenolvasatai alapján”. A műfaji keveredés természetesen csak egy a médiát is érintő társadalmi-kulturális változás következményei közül. A szociológus jól áttekinthetően egy táblázatban foglalja össze a legfontosabbakat, ezek közül én most csupán a témánk szempontjából relevánsakat emelném ki:

A média modernista szemlélete	A média posztmodern szemlélete
A média a domináns identitást terjeszti	A média lehetővé teszi az alternatív identitáspolitikát
A média mint a társadalmi struktúra része	A média mint az ellenkultúra része
Hivatalos, közéleti szempontok keresése	Informális, privát szempontok keresése

A média modernista szemlélete	A média posztmodern szemlélete
A média ismereteket közvetít, racionalizál	A média élményeket ad, érzelmeket közvetít
A média az objektivitás, a felnőtt artikulált világa	A média a szubjektivitás, a gyermek intuitív világa
A média a komolyság, a kritika eszköze	A média a humor, a szubverzió eszköze
A média paternalista	A média populistá
A kommunikáció elve a hitelesség, a mérhetőség	A kommunikáció elve az őszinteség, a megértés
A média normákat közvetít	A média identitást konstruál
A média a világot mint valóságot mutatja be	A média a világot mint fantáziát komponálja meg
A közéleti tudásra fókuszál	A populáris kultúrára fókuszál
Jellegzetes műfajok: hírek, kommentárok	Jellegzetes műfajok: vígjátékok, szappanoperák
A média célja a nevelés és informálás	A média célja a szórakoztatás és a figyelem lekötése

Ezt a médiabeli korszakváltást Umberto Eco (2008) az őstelevízió és neotelevízió fogalompárral illusztrálja. Azt mondja, hogy a neotelevízió legfontosabb szándéka a valóság és fikció keveredése, valóságkeltés. A célja a minél nagyobb nézettség elérése, a figyelem folyamatos felkeltése. Ennek érdekében elveti a hagyományos, statikus műsorstruktúrát, amelyben egymást követik a különböző műfajú műsorok, és helyette olyan dinamikus, látványos, gyors ritmusú műsorfolyamot hoz létre, amelyben láncszerűen kapcsolódnak össze a műsorok. A szórakoztatás elvét szem előtt tartva előtérbe kerülnek a magánélet témái.

Tapasztalhatjuk, hogy a befogadó figyelmének megragadása érdekében a televízió folyamatosan szórakoztat, még a hagyományosan nem szórakoztató műfajok is. Többen megfogalmazták már, hogy a piaci alapú televíziózás célja a tájékoztatás és a szórakoztatás, lehetőleg ötvözve e kettőt. S minél több embert akar elérni műsoraival, annál kevésbé szabad tiszta műfajokban gondolkodnia, annál inkább „a műfajok egy olyan egyvelegének megvalósítása a célja, amelyben a nézők többsége örömet lel” (Pápai 2007: 63). A tájékoztatás és a szórakoztatás, valamint a hagyományos műfajok közti határok elmosódnak. De nem csupán az általában bemutatott infotainment (információs és szórakoztató) vagy edutainment (oktató és szórakoztató) hibrid műfajokról beszélhetünk, hanem az egyes műfajokon belüli határok elmosódásáról is. Megfigyelhetjük ez az általunk vizsgált műfaj, a tudósítás esetében is.

A szakirodalomban a tudósítás többféle szempontú kategorizálásával találkozhatunk. Claudia Mast (1998: 166) három nagyobb csoportot különít el aszerint, hogy a tudósítás a kommunikációs esemény mely mozzanatához kapcsolódik:

- a) A ténytudósítás: az eseményhez kapcsolódó információk összefoglalását, rendszerezését adja.
- b) A cselekménytudósítás: az esemény folyamatát mutatja be az elejétől a végéig, rendszerint fordított időrendben.
- c) A kijelentésekről szóló tudósítás: beszédek, viták helyszínén készül, s ad összegezést az elhangzottakról.

Szigethy András (2008: 63) az újságírói szakterületek alapján tematikus csoportosítást ad: parlamenti, bűnügyi vagy rendőrségi, katasztrófákról és balesetekről szóló és sporttudósítások. Domokos Lajos (2005: 254) pedig már kétféle szempont is figyelembe vesz, s megkülönböztet:

- a) Eseménytudósítást: külpolitikai, belpolitikai, szakosított
- b) Tematikus tudósítást: szakosított

Balázs Géza tartalmi szempontú felosztásában pedig eseménytudósítást, külföldi és sporttudósítást különít el. Én a sporttudósítást tartalmi szempontból nem vélem különbözőnek az eseménytudósítástól, mivel sporteseményről ad tájékoztatást. Amiben különbözik a többi tudósítástól, az a benne foglalt cselekmények tematikussága, struktúrája. Ahogyan azt Balázs Géza is kiemeli, a sporttudósítás legfontosabb eleme az eredmény, ezt közlik a médiaüzenet elején. Az minden tudósításban közös, hogy a lényegét, a végkifejletet helyezik a szöveg elejére (választásokról szóló politikai tudósításban a pártok rangsorát, katasztrófákról szóló beszámolóban a kár nagyságát stb.), ami viszont fontos különbség, hogy egy verseny, mérkőzés végeredménye mindösszesen háromféle lehet.

Megfigyeléseim szerint a tudósításokat csoportosíthatjuk a bennük foglalt cselekvések és cselekvésstruktúrák alapján, akkor beszélhetünk **eseménytudósításról**, ami cselekvést vagy cselevésmozzanatot mutat be. Ide sorolható például parlamenti ülésről készült tudósítás, amelyben közlik a parlament döntését, az ülés hosszát, a vita hangulatát; vagy egy sportmérkőzésről készült tudósítás, amelyben tájékoztatnak az eredményről, kiemelik a verseny vagy mérkőzés legizgalmasabb pillanatait. A tudósítások másik fajtája pedig lehet a **cselekménytudósítás**, amikor nem csupán egyetlen cselekvést mutatnak be, hanem egész cselekvéssort, tehát nem az esemény végén összegzi a tudósító a tapasztalatait, hanem az esemény teljes ideje alatt tájékoztat. Ilyen lehet például egy választás, olimpia, természeti katasztrófa.

Ennél differenciáltabb kategorizálás lehet a bemutatandó eseményhez szituációs környezetét figyelembe vevő szituációs-tematikus csoportosítás. Így a következő típusokat lehet megkülönböztetni:

1. Politikai
 - a) Belpolitikai
 - Parlamenti

- Politikai beszédből született
- Egyéb
- b) Külpolitikai
- 2. Tüntetésekről szóló
 - a) Politikai
 - b) Környezetvédelmi
 - c) Esélyegyenlőségi
 - d) Egyéb
- 3. Tabloid
 - a) Katasztrófákról és balesetekről szóló⁴
 - Természeti
 - Baleseti
 - Gazdasági
 - b) Híres emberekről szóló
- 4. Sporttudósítás
- 5. Kulturális tudósítás

Összefoglalva: a műfajok tehát a társadalom mindenkori társas helyzeteinek konfigurációi: ahogyan a társadalom szerkezetváltozásának, a közösség mindennapi szükségleteinek megfelelően változnak a társas szituációk, úgy igazodnak azokhoz a műfajok. Amint a későbbiekben látni fogjuk, egy-egy változás, új szükséglet megjelenése egyben új műfaj születését is jelentheti. Talán legjellemzőbb példája ennek a sporttudósítás: a sport először csak egy nagyon szűk társadalmi réteghez volt köthető, majd a 19. században megjelenik a tömeges szabadidő, s ehhez kapcsolódóan a tömegsport, ami aztán bővíti a műfajok körét – megjelennek az újságok hasábjain a sporthírek, majd nem sokkal később a tudósítások is. A tömegkommunikációra jellemző műfaj-hibridizáció pedig a társas szituációk keveredését jelöli.

⁴ A baleset, illetve a katasztrófa bizonyos értelemben akár egymás fokozata is lehet, hiszen az esemény váratlansága vagy megjósolhatósága, a kár nagysága, az áldozatok száma, a kár kiterjedése alapján ítélnünk valamit balesetnek vagy katasztrófának.

4. REPREZENTÁCIÓS KONVENCÍÓK A MÉDIASZÖVEGBEN

4.1. A szövegek jelentése

A médiaüzenet megformálásakor minden esetben számításba vesszük annak befogadóját, hiszen számítunk előzetes ismereteire, amellyel hozzájárul az üzenet megértéséhez. Föltételezzük, hogy ezek az ismeretek segítik a műfaj reprodukálásában, bizonyos szabályszerűségek felismerésében és alkalmazásában.

Föltételezzük tehát, hogy azok a jelentések, amelyeket a média közvetít, kevérekei azoknak az ismereteknek, amelyekkel az üzenetek befogadásakor már rendelkezünk, s azoknak, amelyekkel az üzenetben újként találkozunk. A közvetítést, amit a média végez, többnek kell tekinteni, mint a médiaszövegek és befogadói közötti kapcsolat. Silverstone e kapcsolatot úgy minősíti, mint „médiatermelők és médiafogyasztók többé-kevésbé folyamatos, jelentésekkel való kapcsolatba kerülését és tőlük való elszakadását, amelyeknek forrása és fókusza ezekben a médiaszövegekben található, de amelyek sokféle módon túlterjednek a tapasztalat világán, amellyel minduntalan összeméretnek” (2008: 28). A jelentést valamiféle cirkulációs folyamatban kell elképzelnünk, ahol a cirkuláció a közvetítésben valósul meg: elsődleges és másodlagos szövegekben, intertextusokban. A közvetítés tehát jelenti a jelentések elmozdulását, egyik szövegből a másikba, egyik eseménytől a másikhoz.

Érdemes idézni Silverstone két másik gondolatát is. Szerinte a közvetítés a fordításhoz hasonlítható ugyanakkor több is, kevesebb is. Több, mert áttöri a szövegszerűség határait, s a közvetített jelentések nemcsak szövegek között mozognak, hanem idősíkok között is. De kevesebb is, mert míg a fordítást szerzőhöz kötik, addig a közvetítésnek sem a kezdete, sem a vége nem egyetlen szöveg, s csoportok, intézmények állnak mögötte. „A létrejövő vagy állítólagosan létrejövő (szinte valamennyi kommunikáció esetében egyszerre ideiglenes és végleges) jelentések a nyelv iránti specifikus és precíz figyelem intenzitása nélkül születnek, egy eredeti szöveg legalább részleges újratemtésének szükségessége nélkül. A közvetítés ebben az értelemben kevésbé meghatározott, nyitottabb, egyszerűbb, közösebb, és talán könnyebb vele visszaélni is” (i. m. 31). A szerző a közvetítés folyamatát egy másik aspektusból is vizsgálja, s meglátása szerint a közvetítési folyamatban való részvétel mindig határátlépéssel is jár (i. m. 79), ezért olyan, mint a játék, ami a mindennapi élet része, de el is válik attól. A jelentések egy közös, strukturált térben konstruálódnak, s ez a tér rituálisan elhatárolt. Miközben szabadságot nyújt, rendet is biztosít, mivel minden játéknak megvan a szabálya. A játék, ahogyan a média által közvetített valóság, másodlagos realitás. „A játék központi helyet

foglal el, vagy legalábbis úgy tűnik, a médiatapasztalatok között. Forrása részben a műfajiság és a műsorstruktúra, részben a befogadás mint cselekvés. A játék, miént a retorika, kétoldalú részvételt feltételez. A játékosok és közönségük, a néző, aki csak egy lépésre van attól, hogy maga is játékosná váljon, közösen vesznek részt a média által felkínált és megkonstruált diskurzusokban, amelyek tarkítják és meg-megszakítják mindennapi életünket” (i. m. 81).

A jelentést, a műfaj jelentését és jelentőségét Aczél Petra (2009: 86) teljesen más oldalról közelíti meg. Úgy véli, a jelentés kialakításában és megértésében tartalom és forma vegyülése játszik szerepet, hiszen a formát a tartalom szimbolizálásának észleljük. Carolin Miller nyomán a jelentés hierarchikus megközelítését javasolja, e szerint a kommunikációs esemény megértése a következő egymásra épülő szintek segítségével lehetséges. Ebben a hierarchiában a műfajnak önálló helye van, amely egyszerre jelenti az alsóbb szintek kontextusát és a közös emberi vonások egyedi szemantikai értékét (vö. i. m. 121).

4.2. Intertextualitás

Egy szöveg megértése, befogadása lényegében elválaszthatatlan annak más szövegekkel való összehasonlításától. A szöveg jelentése, maga a megértés a szöveg határain túlra is kiterjed. Ezért a médiaszövegek vizsgálatában foglalkozni kell a narratívumok, az elmondott történetek és újramondásuk közötti kapcsolattal. Ha visszatérünk kutatásom egyik alap gondolatához, mely szerint a médiaszövegek (így a tudósítás is) egy társadalmi diskurzus részének tekinthetők, ezért nem lehet azokat egymástól elszigetelten vizsgálni, akkor a jelentése tanulmányozása ezt megerősíti. Hiszen a megértés során az ismeretlent mindig ismerőshöz kapcsoljuk. A szövegek ugyanis utalnak egymásra, ezáltal is a természetességet kívánják sugallni, vagyis azt az ismerősséget, amelyhez képest a különbözőség, az új is létrejehet. Egy tudósítás megértéséhez, jelentésének fölfogásához tehát elengedhetetlen az a háttértudás, amit korábbi szövegekből, médiaüzenetektől nyertünk. Az a háttértudás teszi továbbá lehetővé, hogy a közlő ne kódoljon bele mindent explicit módon az üzenetbe, hogy valamire csak utaljon.

Az intertextualitás első definícióját Bahtyin kutatásaira támaszkodva Kristeva adta meg az 1960-as évek közepén. Úgy vélte, hogy az egyes szövegek mindig utalnak más szövegekre. Egy később megjelent tanulmányában intertextualitásnak nevezi „azt a társadalmi interakciót, amely egyetlen szövegen belül alakul ki. A megismerő alany számára az intertextualitás az a fogalom, amely jelzi azt a módot, ahogyan a szöveg a történelmet olvassa, és ahogyan beilleszkedik a történelembe. Egy adott szövegben az intertextualitás megvalósulásának konkrét módja adja a textuális struktúra legfőbb (társadalmi, esztétikai) jellemvonásait” (1996: 19).

Genette (1996) szerint nincs olyan mű, amely ne idézne föl korábbi alkotásokat, csak az egyik egyértelműbb, explicitebb módon, mint a másik. Egy alko-

tó gyakran kölcsönöz motívumokat, témákat elődeitől, utal korábbi alkotásokra. Ezeknek az utalásoknak többféle szerepük lehet: szituációteremtés, szolgálhatnak forrásként, illetve kiindulópontként, gazdagítják az egyes művek jelentését, és segíthetnek beláttatni az olvasóval a művészetek rendszerszerűségét. Az utalás minden esetben vallomás is, annak a megvallása, hogy az adott alkotó kötődik az általa idézett műhöz. Az utalások felismerése mindig az olvasó alkotóitételtől, tapasztalatától függ. Genette a szövegek közötti utalásoknak 5 típusát különbözteti meg, bár elmondja, hogy nincsenek tiszta kategóriák, az osztályok között nem húzható éles határ.

- hipertextualitás: minden olyan kapcsolat, mely egy B szöveget egy korábbi A szöveghez köt (ilyen értelemben minden szöveg hypertextusnak tekinthető)
- architextualitás: a szövegnek a műfajra vonatkozó néma jelzése (olyan kategória, amely nem tekinthető osztálynak, mivel az osztály maga)
- metatextualitás: más néven kommentár, amely egy szöveget egy másikhoz köt, de azt nem feltétlenül idézi (ezzel a típussal nem foglalkozik részletesen)
- paratextualitás: a szöveg és címe, bevezetője, mottója stb. között áll fenn
- intertextualitás: egy szövegnek egy másik szövegben való tényleges jelenléte

Az intertextualitás alkategóriájának nevezi az idézetet, plágiumot és célzást (olyan közlés, amely teljes megértése feltételezi az előző szöveg ismeretét).

Fairclough Genettől eltérően csupán két fajtáját különböztette meg az intertextualitásnak: a szövegek nyílt összekapcsolásából létrejövő manifeszt intertextualitást (kategóriái: a reprezentáció, a preszuppozíció, a tagadás, a metadiskurzus és az irónia), illetve a konstitutív intertextualitást vagy interdiskurzivitást, amikor a szövegek heterogén elemekből épülnek föl (műfajilag, a diskurzustípus, a regiszter vagy a stílus tekintetében). Fontos szempont lehet a manifeszt intertextualitásnál az átvett szöveg (idézet) válogatására és kontextualizálására vonatkozó megközelítés (Fairclough 1992: 117–125).

Teljesen más megközelítésből tárgyalja a fogalmat Petőfi S. János (2007), aki a szemiotikai textológia keretében vizsgálja, hogy a szövegrokonsági kapcsolatok hogyan foglalhatók rendszerbe. Tanulmányában a szépirodalmi művek utalásrendszerét kutatja.

Soproni Zsuzsa (2009: 9) az intertextualitás kutatásában két koncepciót különít el: a globális és a strukturalista modellt. Az első szerint minden kulturális rendszer szöveggé válik, tehát nincs olyan szöveg, amely ne utalna másikra, a strukturalista modellek pedig az intertextualitást az író szándékolt és jelzett utalásaira szűkítik le. Az egyik irányzat felfogását túl tágnak, a másikat túl szűknek ítéli. Helyeselhető a szerzőnek az az elgondolása, mely szerint Pfister és Broich nyomán egy olyan modell mellett foglal állást, amely az előző kettőt ötvözi, s az átfogóbb modellen belül különbözteti meg és sorolja kategóriákba a szövegek egymás közötti kapcsolatát. Eszerint a szövegekben található intertextuális vonatkozások intenzitása hat minőségi kritérium alapján elemezhető: referencialitás, kommunikativitás, autoreflexivitás, strukturalitás, szelektivitás és dialogicitás.

Ezek a szempontok kiegészülnek mennyiségi kritériumokkal is – az intertextuális vonatkozások gyakoriságával és számával. Harmadik komponensként pedig vizsgálja, hogy ezek az utalások egyetlen szövegre vagy egy egész műfajra vagy diskurzusra vonatkoznak.

A médiaszövegekben a szövegekőzi utalások több fajtájával is találkozhatunk. Ha az intertextualitás definícióját a genett-i értelemben használjuk, akkor azt mondhatjuk, hogy a tudósításban az intertextualitás egyik leggyakoribb megvalósulása, amikor nyilatkozatokban, sajtótájékoztatón, politikai beszédekben elhangzottakat idéznek szó szerint vagy utalásszerűen a tudósítók. Ennek több funkciója is lehet: a tudósító ezáltal hitelesítheti a szerzett információt, az idézés a véleménynyilvánítás egyik formája is lehet, de a szövegekörnyezetből kiragadott mondat befolyásoló hatással is bír.

A következő két példában a tudósító olyan közlésre céloz, aminek ismerete nélkül a tudósítás nem értelmezhető. A kijelentés politikai beszédben hangzott el.

Orbán Viktor esztergomi kijelentése nem nyelvbtlás volt, hanem tudatos politizálásának a megnyilvánulása. Mi jószomszédi kapcsolatokra törekszünk Magyarországgal is, de a közép-európai térség stabilitását veszélyeztető megnyilvánulásokat nem hagyhatjuk szó nélkül – jelentette ki a szlovák miniszterelnök. (Népszabadság, június 4.)

Méltatlan megjegyzésekkel illették szlovákiai politikusok Orbán Vikort, a Fidesz elnökét – jelentette ki tegnap Krakóban Bajnai Gordon, ahol a magyar miniszterelnök a visegrádi csoport kormányfőivel találkozott. Nem igaz, amit az egyik szlovákiai kormánypárt vezetője mondott. Orbán Viktor nem neofasiszta politikus – hangsúlyozta a miniszterelnök. (Heves Megyei Hírlap, június 5.)

Az intertextualitás másik formája az idézés lehet:

Draskovics a Nap-keltében Verebes Istvánnak a beszélgetés végén, szerkesztői utasításra feltett kérdésére közölte, „vérzik a szíve” a kapitányért, de nem megengedhető, hogy egy rendőri vezető származás szerint megkülönböztesse az elkövetőket. (Magyar Nemzet, február 2.)

A miniszter a Hír TV-nek nyilatkozva mosolyogva azt mondta: Eszemben sincs lemondani. (Magyar Nemzet, február 2.)

A nyomozás során rögzített tanúvallomások alapján a rendőrség mára rekonstruálni tudja a Patrióta lokálban történt eseményeket – erről Derzsy Péter, a Veszprém megyei rendőrkapitányság bünyügyi osztályvezetője számolt be az MTV Nap-kelte című műsorában. (Magyar Nemzet, február 11.)

Az elkövetők beazonosítása megtörtént – mondta Bencze József országos rendőrfőkapitány hétfőn reggel a Nap-keltében, hozzátéve, hogy

az azonosítást megkönnyítette a számtalan tanúvallomás és köztéri kamerák felvételei. (Magyar Nemzet, február 10.)

4.3. Szuperstruktúra

A reprezentációt segíti, a megértés keretéhez hozzátartozik ezenkívül a médiaszövegnek a gondolkodásmódok hasonlóságán alapuló formális szerveződése is. A tudósítás a hétköznapi elbeszélések médiabeli megfelelője. A hétköznapi elbeszélő szövegek felépítése kronologikus, követi az események időrendjét. Mindezt disztribúciós elemzések is igazolják, hiszen ez az elrendezés az alapja annak, hogy a narratív séma nem csupán a külső történések, hanem a belső élmény rendező elve is lehet. A történetek szerkezeti sémáinak tehát a befogadásban, felidézésben legalább olyan fontos szerepe van, mint a szövegalkotásban. A felidézés során ugyanis nem teszünk mást, mint hogy a meglévő cselekvési sémáinknak megfelelően rekonstruáljuk a történeteket. Ezek között a sémák között létezik egy kitüntetett, amivel már gyermekkorban is rendelkezünk, s erre épül rá egy perspektívaadó elbeszélési mintázat, ami lehetővé teszi, hogy számunkra idegen, szokatlan elbeszélői kommentárokat, történeteket saját racionális sémáinknak megfelelően adjunk vissza (Pléh 1996: 71).

A hírekben, tudósításokban az elbeszélés rendje más séma szerint alakul: legtöbbször fordított időrendet követ. A történet lineáris rendjét megtöri a hírérték, ezért az események legfontosabb részlete, vagyis a végkifejlet kerül a kommunikátum elejére, mert ez az, ami a legnagyobb hatást képes kiváltani. Az újságíró szakmában ezt a struktúrát fordított piramis szerkezetnek nevezik. Kialakulására Andok Mónika két, egymástól eltérő magyarázatot is bemutat (2013: 69). Az egyik szerint valamikor az 1880-as években jelent meg az amerikai sajtóban, mások pedig azt vallják, hogy az amerikai polgárháború idején jött létre, a csataterőről tudósító újságírók ugyanis attól tartottak, hogy amennyiben időrendben írják meg a történetet, a távíró-szolgáltatás sérülékenysége miatt annak lezárása, vagyis a csata eredménye sosem jut el a szerkesztőségbe.

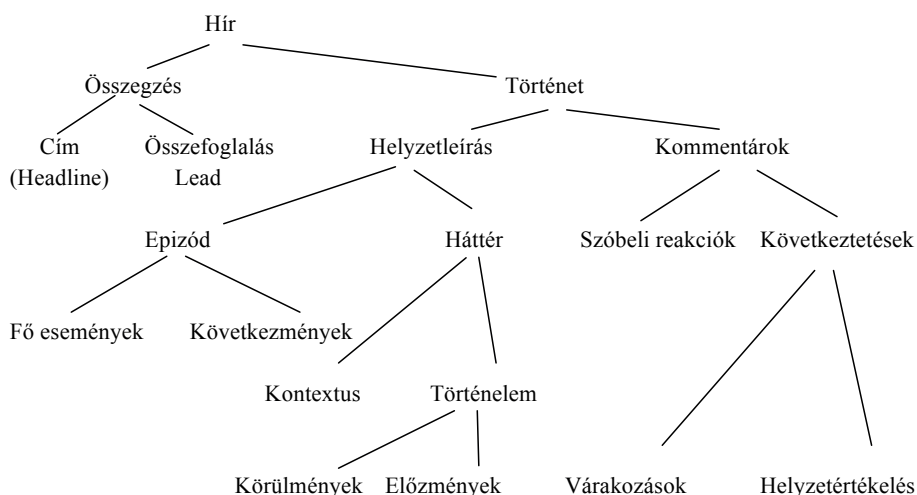
Tolcsvai Nagy Gábor (2001: 314) a szöveg általános szerkezetének jellemzésekor két fontos megállapítást emel ki:

- a) a szöveg kezdete és vége nyelvi és nem nyelvi eszközökkel is jelölve van
- b) akár monológról, akár párbeszédről van szó, a szöveg szerkezete tagolódik, aminek okát a szöveg lineáris voltában, a feldolgozás megkönnyítésében, az emlékezeti korlátokban és konvenciókban látja.

Az általános szövegszerkezet a médiaszövegek közül a hírek esetében a legkidolgozottabb (vö. van Dijk 1988, Bell 1991, Tolcsvai 2001, Andok 2013, Jakusné 2002b). Az egyik legtöbbet idézett struktúra a van Dijk-féle¹ (1988), melynek

¹ Magyarul bemutatja Tolcsvai (2001: 316), az egyes kategóriák elnevezésében én Andok Mónika fordítását követem (2004: 81)

egy-egy szerkezeti egységei a hírszöveg egységeinek leggyakoribb megvalósulási sorrendjét mutatják. A séma a következő, hierarchikusan egymásra épülő kategóriákból áll: összefoglalás, ami vezércimből és leadből áll. Feladatuk a hír fő témájának kifejtése. Az összefoglalást követő történet a szituáció leírásából és az értékelésből áll. A szituációhoz tartozik az epizód, illetve a háttér. Az epizód tovább bontható fő eseményre és következményre, a háttér pedig kontextuális és történeti részre. A kontextusba tartoznak a körülmények és a korábbi események. A kommentárhoz pedig a verbális reakció és a konklúzió. Van Dijk a konklúzió belül megkülönbözteti a várakozásokat és a kiértékelést:

Tolcsvai a szerkezeti egységek elkülönülésének funkcióját a következőkben látja (2001: 317):

- tipikus tartalmi egységet jelölnek
- szerkezeti viszonyban vannak a többi egységgel
- utalnak a beszédhelyzetre

A hírek és tudósítások szövege nagyon kevés mozzanatban különbözik egymástól, s mivel van Dijk sémája elsősorban a hosszabb, részletezőbb hír struktúráját mutatja be, kíváncsi voltam, alkalmazható-e a tudósítások szerkezetének feltárására is. A megállapítások igazolásához három-három választott tudósítás szerkezeti részeit mutatom be egy táblázatban mindegyik típusnál.

4.3.1. Politikai tudósítások

Szövegszerkezeti szempontból két nagyobb csoportra lehet osztani a politikai tudósításokat. Az egyikbe a politikai cselekvéseket, cselekvéssorokat bemutató tudósításokat lehet sorolni. Ezek szerkezete ugyanis többnyire megfelel a van Dijk

által fölállított sémának, persze előfordul, hogy bizonyos szerkezeti egységek elmaradnak. Ilyennel találkozunk a Kéthetente új román belügyminiszter címmel megjelent médiaüzenetben (lásd melléklet).

A másik csoportba sorolhatók azok a szövegek, amelyek valamilyen politikai beszédről, sajtótájékoztatóról számolnak be. Ezek szerkezete ugyanis módosul, s az összefoglaló részt, vagyis a címet és leadet követően a beszédek tartalmi összegzését adják. Tehát kiemelik a legfontosabb gondolatokat, s azt többnyire idézettel is alátámasztva közlik. A tudósítás ekkor is tartalmazhat kommentárt, ami lehet az egyik politikai ellenfél verbális reakciója, de lehet a témában megkérdezett politikai szakértő-elemző kiértékelése is (pl.: Több marad a borítékban).

<i>A tudósítás szövegszerkezete</i>				1. szöveg	2. szöveg	3. szöveg	
Összefoglalás				X	X	X	
Történet	Szituáció	Háttér	Kontextus	Körül-mény	X	-	X
			Korábbi esemény	X	-	X	
		Történelmi háttér		-	-	-	
		Beszédek tartalmi összegzése		X	X		
	Epizód	Fő esemény	X	-	-		
		Következmény	-	-	-		
	Kommentár	Verbális reakció		X	X	X	
		Konklúzió	Várakozás	-	X	-	
Kiértékelés			X	-	-		

1. szöveg: *A kormány zárol és megszorít, Magyar Nemzet, 2009. február 9.*

2. szöveg: *Több marad a borítékban, Népszabadság, 2009. május 26.*

3. szöveg: *Kéthetente új román belügyminiszter, Népszabadság, 2009. február 4.*

A politikusok által mondott beszédek tehát részét képezhetik a tudósításoknak is. Ennek a prezentálásnak a megjelenése Kossuthhoz, illetve az általa meghonosított vezércikkhez köthető. Az 1870-es évekig a vezércikket politikusok írták, s ebben fogalmazták meg politikai programjukat, majd a vezércikk megírását átvették az újságírók, a politikai beszédeket pedig a hír, illetve a tudósítás formájában közzé tették. Igaz, akkoriban (egészen a 20. század elejéig) ezek megfogalmazásának módja eltért a ma megszokottól. Akkoriban ugyanis megengedhető volt ezekben az írásokban a minősítés. A politikai beszédek sajtóbeli közlése ma is többnyi-

re tudósítás formájában történik. A tudósítások rövid tartalmi összegzését adják, amelybe olykor egy-egy idézett mondatot is illesztnek, amelyek növelik az írás hitelességét (Andok 2013: 77).

Tehát az elemzés is alátámasztotta, hogy a politikai beszédekből íródott tudósításban megmaradt a cím, a lead, majd következik a politikai beszéd legfontosabb elemeinek megemlítése. Ezek közül az elemek közül valamelyiket szó szerinti idézet formájában mutatják be. A táblázatban bemutatott – sajtótájékoztatón készült – tudósítások közül az egyik részletesebb, s az tartalmaz háttér információkat is, amelyben korábbi eseményekre, körülményekre találunk utalást. Nem hiányzik a tudósításból a kommentár rész sem, ami itt a politikai ellenfelek állásfoglalását tartalmazza.

Mindkét csoportba tartozó tudósítások szerkeztében fölcserélődhetnek elemek. Erre találunk példát A kormány zárol és megszorít című szövegben, ahol lényegében a szituáció utolsó mozzanata kerül előre azért, hogy így leleplezhessék, szöszegésen érthessék a kormányt.

4.3.2. Tüntetésekről szóló beszámoló

<i>A tudósítás szövegszerkezete</i>				1. szöveg	2. szöveg	3. szöveg	
Összefoglalás				X	X	X	
Történet	Sztituáció	Háttér	Körülmeny			X	
			Korábbi esemény	X		X	
		Történelmi háttér					
		Epizód	Fő esemény		X	X	X
			Következmény				X
	Tartalmi összegzés				X	X	
		Idézet		X			
	Kommentár	Verbális reakció					
		Konklúzió	Várakozás				
			Kiértékelés				

1. szöveg: *Magyarok tüntettek az autonómiáért, Magyar Nemzet, február 9.*
2. szöveg: *Több ezren a sajtószabadságért, Magyar Nemzet, 2009. február 14.*
3. szöveg: *A miskolci kapitányt éltette a gárda Ivánban, Népszabadság, 2009. febr. 2.*

Szövegszerkezetük alapján a tüntetésekről szóló tudósítások a politikai tudósítás két formája közé helyezhetők el, mégpedig azért, mert megtalálható bennük a cselekményleírás és a beszédekből származó tartalmi összegzés egyaránt. A tudósítások többnyire kronologikus rendben tárják föl az eseményeket a gyülekezéstől a felvonulásokon át egészen a fölvonulás végén megtartott beszédekig. Van Dijk elnevezéseit megtartva, a tudósításokban a következő szerkezeti egységeket találtam:

Tehát amint az látszik is, mindegyik vizsgált tudósításból hiányzik a kommentár rész, viszont kettőben találhatunk a tüntetésen elhangzott beszédből tartalmi összegzést, idézetet, amit tekinthetünk akár értékelésnek, verbális reakciónak is. A történetekkel kapcsolatban a tüntetésekről szóló tudósításokban is megszólaltathatnak szakértőket (például egy politikai tüntetés kapcsán politológust, politikust, jogászt stb.), s ebben az esetben mindkét szerkezeti egység – tehát a beszéd tartalmi összegzése az idézettel, illetve a kommentár rész – megtalálható lesz a szövegben.

4.3.3. Bűnügyi tudósítások

<i>A tudósítás szövegszerkezete</i>					1. szöveg	2. szöveg	3. szöveg	
Összefoglalás					X	X	X	
Történet	Szituáció	Háttér	Kontextus	Körülmény	X	X	X	
				Korábbi esemény	X			
		Történelmi háttér			-			
		Epizód	Fő esemény			X	X	X
	Következmény			X	X	X		
	Beszéd tartalmi összegzése					X		
	Kommentár	Verbális reakció				X	X	X
		Felhívás				X	X	
Konklúzió		Várakozás			X		X	
		Kiértékelés			-			

1. szöveg: *Meggyilkolták a veszprémiek román kézilabdázóját, Népszabadság, 2009. február 9.*
2. szöveg: *Vérfürdő a veszprémi éjszakában, Magyar Nemzet, 2009. február 9.*
3. szöveg: *Vérfürdő a bulin, Blikk, 2009. február 9.*

A bűnügyi tudósítások szinte mindig teljes egészében tartalmazzák a bemutatott szövegstruktúra minden szerkezeti egységét, sőt olykor kiegészítést is találunk. Andok Mónika (2013: 106) a bűnügyi hírek szerkezetéről elmondja, hogy a kommentár rész azokból rendszerint hiányzik, viszont megjelenik egy új elem. a felhívás, ami szövegszerkezeti szempontból is elkülönül a hírszöveg többi részétől. Ilyen kiegészítésre a tudósítások esetében is találhatunk példát, bár az általam elemzett időszakban a felhívás nem elkülönülten, hanem a szövegtestbe épülve szerepelt a kommunikátumban (Vérfürdő a veszprémi éjszakában). A kommentár a tudósítások fontos része, a közlő ugyanis itt szólaltathat meg szemtanúkat, szakértőket.

A bűnügyi tudósításban nem érvényesülhet az időbeli és térbeli proximitás, a közlő rendszerint az esemény megtörténte után megy a helyszínre, ezért a szemtanú – ha van – megszólaltatása fontos hitelesítője lehet a történetnek. A vizsgált tudósítások közül az egyik legteljesebb struktúrával rendelkező típus, amiben fontos szerepet kap a körülmények bemutatása, illetve a szemtanúk megszólaltatása mellett a szakértői vélemények prezentálása is.

4.3.4. Katasztrófákról szóló beszámoló

A katasztrófatudósítások struktúráját maga a tartalom adja: az összefoglalás után legtöbb esetben a történetek sorrendi bemutatása. Az elbeszélés rendje tehát megegyezik a katasztrófahírekével: mindig első helyen említik meg a katasztrófa következtében elhunytak számát, a sérülteket és az anyagi kár nagyságát. Ez a három elem minden egyes katasztrófáról szóló tudósításban megtalálható. Császi a legfontosabbnak az időbeli és térbeli proximitás elvének érvényesülését tartja (2002: 151). Erre azonban a közlőnek nincs minden esetben lehetősége. Például a 2006. augusztus 20-i természeti katasztrófa idején, ahol – miután a tűzijátékot a média közvetítette volna – valóban a helyszínen tartózkodtak a tudósítók, viszont az általam vizsgált időszak repülőgép-szerencsétlenségekor a történetek természeténél (körülményeinél) fogva nem lehetett a helyszínen a tudósító még közvetlenül az események után sem.

A másik fontos elemnek Császi a drámai szerkesztésmódot tekinti, vagyis azt, hogy az események interpretációjánál a váratlanság és fenyegető veszély nagysága legyen a történet kerete. Ezzel a szerkesztésmóddal a bulvárlap tudósításában találkoztam. A van Dijk-féle struktúra némileg ezekben a kommunikátumokban is módosult. Katasztrófák, balesetek kapcsán is gyakori valamilyen szakértő megszólaltatása, szemtanúk tapasztalatainak közlése vagy sajtótájékoztaton elhangzott beszéd tartalmi összegzése. Ezekre a vizsgált tudósításokban is találtam példát.

<i>A tudósítás szövegszerkezete</i>					1. szöveg	2. szöveg	3. szöveg
Összefoglalás					X		X
Történet	Situáció	Háttér	Kontextus	Körülmény	X	X	X
				Korábbi esemény			
		Történelmi háttér					
		Epizód	Fő esemény		X	X	X
	Következmény		X	X	X		
	Beszéd tartalmi összegzése						X
	Kommentár	Verbális reakció			X	X	
		Konklúzió	Várakozás			X	
Kiértékelés							
Felhívás					X		

1. szöveg: *Eltűnt egy francia utasszállító, Magyar Nemzet, 2006. június 2.*

2. szöveg: *Eltűnt a repülő, Blikk, 2006. június 2.*

3. szöveg: *Eltűnt egy repülő Braziliánál, Népszabadság, 2006. június 2.*

Amint az a táblázatból is kitűnik, a történetek bemutatásában nem kap helyet korábbi eseményekre való utalás, történelmi háttér. Ez a vizsgálati eredmény megerősíti Császi azon megállapítását, hogy minden katasztrófa előzmény nélküli. A kommentár rész a katasztrófa prezentálásának mindegyik fázisában fontos: az elsőben a szemtanúk tapasztalatait, szakértők véleményét tartalmazhatja, a másodikban a felelősök felkutatására irányul, a harmadikban pedig a történetek kiértékelése történhet ebben a szerkezeti egységben.

4.3.5. Sporttudósítások

A sporteseményről szóló beszámolók megfelelnek a van Dijk-féle struktúrának. A legtöbb esetben a verseny vagy a mérkőzés végeredménye kerül az összefoglalásba (ami előfordul, hogy tipográfiaiilag nincs elkülönítve a szöveg további részétől), majd időrendben haladva mutatják be a verseny menetét, dramaturgiáját, kiemelve a legjellemzőbb akciókat, legizgalmasabb pillanatokat.

Minden esetben találunk háttérinformációkat is a szövegben, amelyben a szerző bemutatja a körülményeket: lefesti a verseny hangulatát, tudatja a csapat vagy sportoló korábbi eredményeit. A kommentár részben idézhetik a sportoló, csapattag vagy szakértő véleményét, amely egyúttal értékelése is lehet a látottaknak, illetve megfogalmazhatják várakozásaikat is: milyen további eredményre lehet számítani, mikor láthatjuk újra pályán a csapatot vagy a sportolót.

Az egyes részek a sporttudósításokban is fölcserélődhetnek: az általam elemzett tudósítások között több olyat is találtam (nem ugyanabban a lapban jelentek meg), ahol a körülmények leírásával indult a szöveg (Győzelem Cozma emlékére, Túl Vénuszon, a határ a csillagos ég, Szávay egy szinten Nadallal). Ezekben az esetekben vagy a sportesemény hangulata, azt megelőző várakozás volt kiemelt fontosságú, vagy a verseny végeredménye volt annyira váratlan, hogy ezt a tudósító igyekezett a befogadókkal is érzékeltetni. A szerkezeti egységek fölcserélésének célja tehát az izgalom fokozása.

<i>A tudósítás szövegszerkezete</i>					1. szöveg	2. szöveg	3. szöveg	
Összefoglalás					X	X	X	
Történet	Szituáció	Háttér	Kontextus	Körülmény	X	X	X	
				Korábbi esemény	X	X	X	
		Történelmi háttér			-	-	-	
		Epizód	Fő esemény			X	X	X
	Következmény			X	X	X		
	Kommentár	Verbális reakció				-	X	X
		Konklúzió	Várakozás			-	X	X
			Kiértékelés			X	-	-

1. szöveg: *Győzelem Cozma emlékére, Népszabadság, 2009. február 16.*
2. szöveg: *Túl Vénuszon, határ a csillagos ég, Magyar Nemzet, 2009. május 30.*
3. szöveg: *Növelte előnyét a Vasas, Magyar Nemzet, 2009. február 16.*

A bűnügyi tudósítás mellett a másik legteljesebb szerkezettel rendelkező típus.

4.3.6. Kulturális tudósítások

A legkritikább típus, csupán elvétve lehet kulturális eseményről szóló tudósítást találni², ami mutatja, hogy a kultúrának nem ez a jellemző prezentálási módja. Ha találkozunk ilyennel, akkor az valamilyen tárlat, kiállítás megnyitójáról szóló beszámoló, s ez a cselekvésjelleg meghatározza a szerkezeti konstrukciót is. A szöveg szerkezete ugyanis eltér a van Dijk által vázolt sémától, s az összefoglalást a megnyitón elhangzó beszédek tartalmi összegzése követi. Megmaradhat viszont a tudósítás végén a konklúzió, várakozás és kiértékelés egysége.

<i>A tudósítás szövegszerkezete</i>			1. szöveg	2. szöveg	
Összefoglalás			X	X	
Történet	Beszédek tartalmi összegzése		X	X	
			Idézet	X	
	Kommentár	Konklúzió	Várakozás		
			Kiértékelés		

1. szöveg: *A könyv csodálatos lény, Heves Megyei Hírlap, 2009. június 4.*

2. szöveg: *A nemzeti karakter képei, Heves Megyei Hírlap, 2009. június 6.*

Összegzésképpen megállapítható, hogy a tudósítások struktúráját alapvetően a tartalom határozza meg, vagyis az, milyen témában íródott. A vizsgálathoz alkalmazott hipotetikus szerkezeti séma ezért szituációs-tematikus variánsai szerint módosult, maradéktalanul – tehát mindegyik szerkezeti egységet megtartva – egyik tudósításban sem valósult meg. Az elemzés alátámasztja azt a hipotézisemet, hogy a tudósítás elsősorban nem szövegközpontú fogalom, hanem bizonyos konvenciókhoz igazodó, társadalmi cselekvéseket reprodukáló társadalmi-kulturális konstrukció.

² Az általam vizsgált időszakokban a megyei napilapban találtam ebben a műfajban szöveget. Az országos napilapok Kultúra rovatában leginkább kritikával, illetve egy-két hírrel találkoztam.

5. TÁRSADALMI CSELEKVÉSEK MEGJELENÍTÉSE A MÉDIASZÖVEGBEN

A cselekvésemélet központi kérdése a) hogyan cselekszünk, ha valakivel kapcsolatba kerülünk, cselekvéseink során racionálisak vagyunk-e, b) hogyan hatunk mások cselekvéseire, véleményére, s mindeközben milyen normákhoz igazodunk. A modern európai filozófiában a cselekvéseméletek négy fő típusát különböztetik meg: a deskriptív, a normatív, a racionális és az analitikus elméleteket. A deskriptív és a racionális főként az ember-, szellem- és társadalomtudományok területén kidolgozott teoretikus kérdésekkel érintkezik, a normatív és az analitikus pedig a modern cselekvésfilozófiák némelyikével (Tóth 2003: 123). Weber (1987: 38) szerint cselekvésnek nevezünk minden olyan emberi viselkedést, amelyben a cselekvők valamilyen szubjektív értelmet kapcsolnak össze. A cselekvések típusait tehát a bennük megnyilvánuló racionalitáshoz képest határozza meg. Szerinte megkülönböztethetünk célracionális, értékrationális, indulati vagy emocionális és tradicionális cselekvéseket. Habermas ezeket egy táblázatban be is mutatja, s értékeli az alapján, hogy a szubjektív értelem mely elemekre terjed ki (1985: 88):

Cselekvéstípusok	Cél	Eszköz	Normák	Mellékkörülmények
Célracionális	+	+	+	+
Értékrationális	+	+	+	-
Affektív	+	+	-	-
Tradicionális	+	-	-	-

A célracionális cselekvést az motiválja, hogy a cselekvő milyen cselekvést vár a külvilág tárgyaitól, illetve az embertől, s mennyiben képes ezeket a várankozásokat mint eszközöket felhasználni arra, hogy saját racionálisan kiválasztott céljait elérje. Az értékrationális cselekvéseket etikai, vallási, erkölcsi értékekbe vetett hit motiválja. Az emocionális cselekvést érzelmi, a tradicionálisat pedig meggyökeresedett szokások motiválják. Habermas felfogása némileg eltér ettől, ő aszerint választja szét a cselekvéstípusokat, hogy azok sikerre irányulnak, vagy kölcsönös megértésre. Ezt a két stratégiát elkülöníti társadalmi és nem társadalmi szinten is (1994: 245):

	Sikerorientált cselekvés	Kölcsönös megértésre orientált cselekvés
Nem társadalmi	Instrumentális cselekvés	-
Társadalmi	Stratégiai cselekvés	Kommunikatív cselekvés

Instrumentális az a sikerre irányuló cselekvés, amikor a követendő technikai szabályokra figyelünk. Stratégiai cselekvés esetében a racionális választás szabályainak követése szempontjából vizsgálódunk. A kommunikatív cselekvést ez utóbbival állítja szembe: két cselekvőképes személy interakciójára vonatkozik. A cselekvők a cselekvési szituációt illetően a kölcsönös megértésre törekszenek.

A szövegtípusok és cselekvéstípusok között számtalan összefüggés létezik. Ricoeur azt mondja, hogy végső soron a cselekvést is úgy kell megérteni, mint a szöveget. A szöveg magyarázata éppen olyan problémákat vet föl, mint egy cselekvés vagy esemény magyarázata: először egy spontán megértés jön létre (vö. Tóth 2003: 127).

A cselekvés típusa irányítja a szövegtípussal kapcsolatos elvárásainkat, a szövegtípus elemei pedig jelzik a cselekvéstípust. „Die Textsorte ist das standardisierte komplexe Handlungsmittel, mit dem Handlungen nach dem Handlungstyp vollzogen werden können³” (Sandig 2006: 488). A közösség a társadalmi relevanciának megfelelően megnevezi az általa ismert szövegtípusokat. A cselekvéstípusok és szövegtípusok összefüggéseit Barbara Sandig a következő táblázatban mutatja be (2006: 489):

A szövegmintában a szöveg funkciója a szöveg specifikus formájához köthető, azaz a szövegegyek bizonyos konstellációi szövegmintává állnak össze. A szövegek társadalmi értelemben a cselekvés eszközei, s mindenkori jellemző tulajdonságaik alapján – melyek rendszerint a szövegek társadalmi értelmét is jelzik – csoportosíthatók. A szövegminta prototípusnak tekinthető, ami tartalmaz kötelező és fakultatív elemeket. Ezekről a mintáktól akár szándékosan is el lehet térni (Sandig 2006: 489). A cselekmények hierarchiáját a társadalmi értelmezés határozza meg, vannak alapvető és marginális cselekvések. Sandig a modell alkalmazását a glosszákra vonatkoztatva mutatja be, s azt mondja, hogy a glossza esetében az értékelésnek van központi szerepe, ezért az áll a hierarchia csúcsán (Sandig 2006: 497). A tudósítás csak ritkán értékel (inkább csak értékeléseket, állásfoglalásokat idéz), ezért ott a hierarchia csúcsán az események, körülmények ábrázolása áll. Ha szituációhoz kötődve vizsgáljuk az egyes tudósításokat, akkor pedig a következő cselekvések különíthetők el: a politikai tudósításban a társadalmi hierarchia bemutatása, döntéshozatal, a politikai hatalom, illetve a hatalmi viszonyok ábrá-

³ A szövegfajta standardizált komplex cselekvéseszköz, amelynek segítségével bizonyos cselekvéstípusba sorolható tetteket vihetünk véghez.

zolása. A bűnügyi tudósításban a társadalmi elvárások bemutatása, normasértés. A katasztrófákról szóló beszámolóknak az érzelmi és morális támogatás, érzelmekeltetés, a sporttudósítások esetében pedig a harc közvetítése, az identitás, csoport-hoz tartozás erősítése a cél.

A szövegminták megnevezése a nyelvben	
<p>Cselekvéstípológia Társadalmi cél (gesellschaftlicher Zweck):</p> <ul style="list-style-type: none"> – társadalmi értelmezés – a problémamegoldás módja <p>Szituációs jegyek (Situationseigenschaften):</p> <ul style="list-style-type: none"> – problémahelyzetek – cselekvési tartomány – kommunikációs csatorna, szöveg-hordozók – médium <p>A szituáció résztvevői, szerepek (Situationsbeteiligte):</p> <ul style="list-style-type: none"> – beszélő / író – hallgató / befogadó – a kapcsolat jellege 	<p>A cselekvés eszköze: szövegfajták Cselekvéshierarchia (Handlungshierarchie):</p> <ul style="list-style-type: none"> – konstitutív és fakultatív rész-cselekedetek – általános szövegalkotási módok – témastruktúra <p>Szekvencionális minta (Sequenzmuster):</p> <ul style="list-style-type: none"> – szövegminta-specifikus – általánosan használt ismétlési minták <p>Szövegalkotási minták (Formulierungsmuster):</p> <ul style="list-style-type: none"> – lexikális jegyek, állandósult szókapcsolatok – általános megformálási minták témákra és cselekvésekre vonatkozóan – stilisztikai cselekvéstípusok, a téma kifejtésének mintái <p>A szöveg megjelenési formája (materielle Textgestalt):</p> <ul style="list-style-type: none"> – tipográfiai, képi elemek – prozódia <p>Átlagos terjedelem (Durchschnittsumfang)</p>

A szekvencionális minta szövegtípusonként és közlési helyzetenként változó. Sandig a legáltalánosabb szekvenciamintának a bevezetés, központi rész, befejezés sorozatot nevezi meg (2006: 498). A szerző a glossza, illetve Rudolphra hivatkozva a tudományos érvelő szöveg szekvencionális mintáját mutatja be. Újszerű megállapítása Sandignak, hogy a glosszában ez a sor többnyire megduplázódik: a szöveg elején gyakran egy megállapítás áll, amely még nem értelmezhető, továbbá egy előfeltevés vagy egy tézis, a végén pedig egy csattanó, vagy a témának egy más-

fajta „megnyitása”. A meggyőző szövegekben a tézis, érvek, következmény felépítés feleltethető meg ennek. A tudósításban a szövegépítkezés másképpen alakul. Struktúrája hasonlít a hír szerkezetéhez, de mindkét esetben lényeges eltérés mutatkozik a nyomtatott és az elektronikus közlés között. Nyomtatásban a tudósítás többnyire lineáris építkezésű, változatosságát a közölt információk sorrendje adja. Az eseményeket közölhetik időrendi vagy ok-okozati összefüggéseket figyelembe vevő csoportosításban. A televíziós publikálás esetében – mivel a közölt információkat egyszeri meghallgatás után kell földolgoznia a befogadónak, a keretes szerkesztési eljárást alkalmazzák, amelyben az epizódok mozaikszerűen követik egymást, s a tudósítás elején elhangzott információt a végén megismételik. Az, hogy milyen médiumban jelenik meg nem csupán a szövegstruktúrát befolyásolhatja, hanem hatással lehet a mondanivaló stílusára is. A szövegépítkezés további jellemzője, hogy benne a monologikus részek dominálnak, de szekvencionálisan beleágyazódhatnak dialogikus, ritkán polilogikus részek is.

A megjelenési forma is eltérhet a különböző közlési szituációkban. Nyomtatásban a tudósítás címmel, míg elektronikus közlésben cím nélkül szerepel. Az újságban a szöveg elején vagy végén megjelenik a „Tudósítónktól” felirat, monogrammal, esetleg névvel utalnak az újságíróra, rádióban élhetnek a helyszíni kapcsolás lehetőségével, ekkor a tudósító hangján halljuk az információkat. A televíziós tudósításokban pedig vizuálisan is megjelenik, tehát nem csupán nyelvi érzékelhető a tudósító személye (a megfelelő igealak használatával, hangulatfestés által, a helyszín bemutatásával).

5.1. Politikai tudósítások

5.1.1. Elméletek és módszerek

Politikai tudósításnak tartok minden olyan tudósítást, amely a politikai élet eseményeiről (külföldi események, pártpolitikai történések, minisztériumokból származó információk, közéleti személyek megnyilatkozásai) értesíti a befogadókat, szűkebb értelemben pedig az országgyűlés munkájáról szóló beszámolók sorolható ide.

Az országgyűlési tudósítások elődjét már a magyar nyelvű sajtó megjelenésükkor megtaláljuk (H. Tomes 2007b: 215). Szacsvey Sándornak az országgyűlési ülésekről szóló tudósításai, szellemes glosszái műfaji újdonságot is jelentettek a sajtószövegek palettáján (Buzinkay 1993: 8). Az országgyűlési tudósítások meghonosítására tett következő kísérlet a politikai sajtó kivirágzásának időszakára, az 1840-es évekre tehető. 1833 januárjában Széchenyi lapjában (Jelenkor) részletes beszámolót akartak közölni az országgyűlés munkájáról. A tudósítás szövegét Kossuth fogalmazta, aki ugyanekkor saját, kéziratos újságot is indított, a

kísérlet azonban megbukott, mivel az országgyűlési követek tiltakoztak a nyilvánosság ilyen formája ellen. Mivel az ellenállás és a cenzúra-előírások miatt nem volt lehetőség nyomtatott formátumú országgyűlési lap kiadására, Kossuth megindította kéziratossá hirtelét, az Országgyűlési Tudósításokat. 1840-ben pedig, amikor a megváltozott cenzúravizonyok ezt lehetővé tették, tudatos politikai lapszerkesztőként működhetett, s ezzel tette igazán korszerűvé a magyar politikai sajtót. A tudósításnak ez a formája tehát már a legkorábbi időszakban is összefonódott a hatalommal. „Amikor a politika tudományáról beszélünk, a hatalom tudományára gondolunk. A hatalom döntéshozatal. (...) Ezért azután a politika nyelve a hatalom nyelve. A döntés nyelve. Regisztrálja és módosítja döntéseket” (Lasswell 1965/2000: 17). A hatalom nem személyhez kapcsolódik, hanem a diskurzusban létrehozott viszonyok összetett hálózatához (Aczél 2009: 114). Foucault (1970/1991) a hatalom fogalmát összekapcsolja a diskurzussal. Megfogalmazásában a diskurzus az az eredendő funkcionalitás, amelyben a létezők és az események elnyerik lényegüket. A diskurzus tehát nem egyszerűen közvetítője a hatalomért folytatott küzdelemnek, hanem általa folyik a küzdelem. A diskurzus szerepeket és helyzeteket konstituál, melynek résztvevői egymáshoz viszonyítva alakítják világukat (vö. Szabó 2003: 123–135). Van Dijk a modern hatalmat leginkább kognitív hatalomnak tartja, amit a meggyőzés, a színlelés vagy a manipuláció eszközével, esetleg más stratégiákkal gyakorolnak azért, hogy megváltoztassák mások gondolkodását (1993/2000: 447).

A diskurzuskutatás egyik legfontosabb témája a hatalom, ugyanis manapság a hatalomgyakorlás elsősorban verbalizált. A hatalommal rendelkezők szövegekben (diskurzusokban) érzékeltetik hatalmukat. A diskurzusok ellenőrzése tehát a társadalmi cselekvések ellenőrzésének egyik fajtája, ami egyúttal a társadalmi reprezentációk irányítása feletti ellenőrzés is (van Dijk 1993/2000: 450).

A diskurzuselemzés egyik irányzatának, a kritikai diskurzuselemzésnek (KDE, Critical Discourse Analysis CDA) a kiindulópontja Foucault elmélete, miszerint a nyelv egyrészt hatalmi eszköz, másrészt társadalmi gyakorlat. Tehát a diskurzust nem egyszerűen a társadalmi szereplők és viszonyok reprezentációjaként fogják fel, úgy vélik, hogy maga a diskurzus alakítja ezeket a relációkat. Wodak és szerzőtársai a diskurzuselemző módszereket négy különböző területhez sorolják. Az első a filozófia területe, amely magában foglalja például a fenomenológiát, hermeneutikát, általános szemiotikát. A második a társadalomelméleti tradíció, idevonják a kulturális antropológiát, a kritikai elméleti irányzatokat. Harmadikként említik a nyelvészeti elméleteket, amelyekben a funkcionális nyelvésztől a beszédaktus-elméletig, a prágai iskolán keresztül mindent beletartozónak vélnék. Végül pedig fontos elméleti háttérként jelenik meg munkájukban a kommunikációelmélet (vö. Géring 2005: 135).

Mielőtt a politikai nyelvhasználat iránt megnőtt az érdeklődés, a beszéd etnográfusai végeztek vizsgálatokat a retorika és a szónoklás témakörében, melyek aztán jelentősen befolyásolták a politikai nyelv kutatását. A kutatás egyik

területe a metaforák és trópusok megismerésben betöltött funkcióját vizsgálja, vagyis azt, hogy a szóképek és alakzatok milyen szerepet játszanak politikai cselekvések és szituációk definiálásában (Parkin 1984, vö. Zentai 1997: 84). Itt két kutató megállapításai lehetnek fontosak, amelyek aztán a további érdeklődés középpontjába helyezik a politikai nyelvhasználat képszerű fogalmazásmódját. David Parkin a következőkben foglalja össze eredményeiket: „Paine a retorikát egyfajta egyeztetésen keresztül történő politikai meggyőzésnek tekinti, Bloch viszont a tradicionális tekintély megerősítésének. Paine kollégáinál a trópusok jelentős szerepet játszanak ebben az egyeztetési folyamatban, Bloch munkatársai viszont nem tulajdonítanak nekik különösebb jelentőséget a tekintély megerősítésében” (vö. Zentai 1997: 91).

Paine vizsgálja a metafora nyelven belüli használatát. Úgy véli, hogy a metafora a konkrét fogalmakat elvont eszmékké alakítja. Segítségével a politikus új szemléletre invitálhatja a hallgatóságot. Egy másik felfogás szerint a metafora alkalmas arra is, hogy a hallgatóság figyelmét eltereljük a nagyobb problémáról úgy, hogy előtérbe helyezzük annak egy részletét.

A pszichológusok a megértés mentális és kognitív folyamatait és a narratívák szerepét tárják fel. Ezeken túl azonban a kutatásban főhasználhatók retorika, a stilisztika és a filozófia módszerei is.

5.1.2. Elemzések

Van Dijk a diskurzuselemzés két fő tárgyát – az előállítást és a befogadást – különítette el. Mindezt azzal indokolja, hogy különbséget kell tennünk aközött, hogy a szöveg struktúrájában a hatalom gyakorlása, kifejeződése és legitimitációja van jelen, és aközött, hogy ezen struktúrák funkciói hatással vannak a befogadóra (1993/2000: 453). Az általa javasolt módszertani keret tizenegy állomást különít el a diskurzusok elemzésében. Ezek érvényességét vizsgáltam a politikai tudósításokban. Érdekelt, hogy alkalmazhatók-e a hatalomgyakorlás kimutatására a szövegben.

1. Hozzáférés

Annak vizsgálata, hogy a hatalmi diskurzushoz valaki miként, milyen mértékben fér hozzá. Minél magasabb a betöltött pozíció, tehát minél nagyobb valakinek a hatalma, annál hatékonyabb hozzáféréssel rendelkezik a diskurzushoz.

Csütörtökön a **miniszterelnök** és a **kormány szóvivő** még találgatásnak nevezte a Magyar Nemzet által nyilvánosságra hozott, a kormány megszorító lépéseinek terveit taglaló cikkünket. Ebben a tárcákat érintő kiadáscsökkentés mellett azt írtuk: a gyed folyósítását egy évre csökkenteni jövőre a kormány, a gyed két év időtartamú lenne, az idén bruttószítandó családi pótlékot pedig befagyasztanák. Emellett kérdés, megmarad-e

2010-től a 13. havi nyugdíj, mint ahogy a nyugdíjak számítási rendszerét, az úgynevezett svájci indexálást is az inflációkövető váltaná fel.

Daróczi Dávid tegnap úgy fogalmazott: a vártnál rosszabb makrogazdasági mutatók miatt a büdzsében 200 milliárd forintos hiány keletkezett, ám a kabinet nem kívánja az idénre tervezett 2,6 százalékos hiánycélt feladni, ezért az állami kiadásokat csökkenti. A minisztériumok 60 milliárdot spórolnak meg, de nem fűnyíróelven – tette hozzá. A tárcák tételes vállalási listáját a jövő hétre készítik el. A fennmaradó 140 milliárd forint megtakarításáról jövő vasárnapi ülésén dönt a kormány. A kabinet tegnap arról is határozott, hogy a tárcák által megtakarított 60 milliárdból kétmilliárd forint többlettámogatást kap a rendőrség. Daróczi Dávid szerint az a cél, hogy fokozzák a rendőri jelenlétet az utcákon, s az emberek azt érezzék: nagyobb a biztonság. A kormányzóvivő megjegyezte: a döntésnek nincs köze a Veszprémben történetekhez, de nem független az elmúlt hetek eseményeitől. A plusztámogatást az országon belüli átcsoportosításokra, új rendőrök felvételére és a túlórapénzek rendezésére fordíthatja a rendőrség. *(A kormány záról és megszorít, Magyar Nemzet, 2009. február 9.)*

Az új adótörvény-javaslatban szereplő adókulcsoknak köszönhetően a munkavállalók több mint kilencven százaléka egy kulccsal adózik majd, s több marad a borítékban. Jövőre egy átlagkeresettel bíró dolgozó havonta több mint 15 ezer forintot takaríthat meg, és másfél havi fizetéssel, 188 ezer forinttal többet fog hazavinni egy évben az intézkedéseknek köszönhetően. Csak a felső tízezer adóterhelése nő - jelentette ki Bajnai Gordon **miniszterelnök** a parlament tegnapi ülésén, napirend előtt. Kiemelte, hogy valamennyi cég munkaadói költsége csökken, s ez csaknem 500 milliárd forinttal kevesebb kiadást jelent majd a vállalkozásoknak. Bajnai azt mondta: a vagyon és a fogyasztás megadóztatásából várt bevételt a munkahelyek megőrzésére és megvédésére fordítják. *(Több marad a borítékban. Népszabadság, 2009. május 26.)*

2. Elrendezés

A diskurzus szituációjának vizsgálata, a megjelenés környezete, a helyszín bemutatása.

A politikai tudósítások mindig kiemelt helyen jelennek meg: címlapon, illetve 2. és 3. oldalon. Terjedelmük, képes illusztrációjuk fokozza fontosságukat a médiaszövegek hierarchiájában. A vizsgált tudósítások mellékelt képein a Parlament egy-egy ülésterme található (Draskovics vesztett, de nem mond le – Magyar Nemzet, február 2., Kisebbségi parlamentet akar az MSZP-frakció is – Népszabadság, 2009. február 10., A kormány záról és megszorít – Magyar Nemzet, 2009. február 9., Válság: nem leli a kiutat a kormány – Magyar Nemzet, 2009. február 4.), vagy a döntéshozó szerv egyik embere – miniszterelnök, miniszter, kormányzóvivő látható.

A résztvevők hatalmát jelezheti továbbá az is, hogy nevét több esetben titulus nélkül említik, ezzel is jelezve, hogy mindenki számára ismert személyről van szó, idézik szavait.

3. Műfaj

Annak bemutatása, hogy a műfaj milyen szerepet tölt be a hatalom működésében. A tudósítás kulcsfontosságú a befogadók tájékoztatásában. Részletesebb információval szolgál, mint a hír, közvetlen, hitelesített tájékoztatás, amelyben idézhetik az esemény résztvevőinek, irányítóinak kijelentéseit, véleményét.

4. Kommunikációs aktusok és társadalmi jelentése

Az interakció társadalmi kategóriáit kutatja (pragmatikai, szemantikai vizsgálat).

A vizsgált tudósítások jól kifejezik az interakció társadalmi jelentéseit, megmutatják a társadalmi hierarchiát, a hatalmi viszonyokat.

Az MNO úgy értesült, hogy a kormányfő a VIP-páholyból hallgatta meg az előadást, ahová 98 és 200 euró között lehetett jegyet kapni. A hírek szerint Gyurcsány Ferenc társaságában volt például Bárdos András, a TV2 műsorvezetője, aki 2000 végétől 2002 májusáig a Perfekt Rt. igazgatósági tagja volt, abban az időszakban, amikor még Gyurcsány Ferenc érdekeltségébe tartozott a cég.

– A Fidesz azt várja a kormánytól, hogy a megszorítások idején mutasson példát. Bernáth Ildikó szerint képmutató a miniszterelnök viselkedése. „Akkor, amikor mindenkitől lemondást vár el, megértést vár el, akkor mégis, hogy van ahhoz képe, hogy ezt megtegye?” – kérdezte az ellenzéki politikus. Mint mondta, vannak olyan kivételezett emberek, mint Gyurcsány Ferenc és Szilvássy György, akik a mai megélhetési válságból semmit nem éreznek. Ők azok, akik képtelenek felfogni, hogy az emberek milyen megélhetési problémákkal küszködnek – tette hozzá, jelezve: Gyurcsány érzéketlensége abból is adódik, hogy a kormányfő napi 235 ezer forintból él. Egyben kifogásolta, hogy a válság idején Szilvássy György és családja Dubaiban és Thaiföldön nyaral luxuskörülmények között. A Fidesz egyébként azt javasolja, hogy csökkentsék a miniszterek és államtitkárok fizetését a 2002-es szintre. *(A kormány zárol és megszorít. Magyar Nemzet, 2009. február 9.)*

Azért hívatom magamhoz főkapitány urat, hogy elmondjam, mit kell csinálnia, mi az ő felelőssége abban, hogy a helyzet megváltozzon – mondta Gyurcsány Ferenc miniszterelnök tegnapi sajtótájékoztatóján annak kapcsán, hogy magához hívatta Bencze József főkapitányt. *(Megingott Bencze József széke. Magyar Nemzet, 2009. február 11.)*

A már valakivel el akarná vitetni a balhét, arra a legalkalmasabb a rendészeti miniszter lenne, Draskovics Tibort ugyanis a képviselők jó része nem szívleli. (*Megingott Bencze József széke. Magyar Nemzet, 2009. február 11.*)

5. A résztvevők pozíciói és szerepei

A diskurzushoz kapcsolódó társadalmi és személyes szerepek feltárását végezhetjük el. A tudósítás szereplői elsősorban társadalmi és munkahelyi pozíciójukban szerepelnek. A tudósítás mondanivalóját mindenekelőtt ez strukturálja, de emellett persze számos más szerepet is betöltenek. Némelyik médiaszövegben ez is kifejeződik.

Mint fogalmazott, a miniszterelnököt és családját meghívták a koncertre, aminek nagyon örült. Ahogyan annak is, hogy a koncerten nagyon sok magyarral találkozott, akik odamentek hozzá, üdvözölték, és aztán közösen nézték a koncertet – jegyezte meg. (*A kormány zárol és megszorít, Magyar Nemzet, 2009. február 9.*)

Egyben kifogásolta, hogy a válság idején Szilvásy György és családja Dubaiban és Thaiföldön nyaral luxuskörülmények között. A Fidesz egyébként azt javasolja, hogy csökkentsék a miniszterek és államtitkárok fizetését a 2002-es szintre. Különösen felháborítónak nevezte Bernáth, hogy Szilvásy felesége tavaly a Pénzügyminisztérium szakállamtitkáraként kiemelkedően magas, 4,3 milliós jutalmat kapott. (*A kormány zárol és megszorít, Magyar Nemzet, 2009. február 9.*)

6. Beszédaktusok

A nyelvi megformálás propozicionális, illokúciós és perlokúciós elemzése. Én elsősorban a közlői szándékot, illetve a befogadóra tett hatást – mint a beszédaktuselmélet kutatásaival érintkező tartományt – vizsgáltam a kommunikátumokban.

A tudósítás elsősorban objektív, tényközlő médiaszöveg, ugyanakkor egy-egy szó megválasztásával, valamilyen adat kontextusból való kiragadásával ugyanannak az eseménynek más reprezentációja jelenik meg, tehát a megfogalmazással a tudósító befolyásolni tudja a befogadó észlelését. Kiemeléssel, bizonyos jelzőkkel fokozni tudja a veszély nagyságát. A befolyásolás lehet üzenettől független is, a szituációból, a körülményekből következően: az érzelmek motivációjával, a figyelem elterelésével, például egy váratlan vizuális kód alkalmazásával, hiteles kommunikátor bevonásával (Aczél 2007: 293).

Akkor, amikor mindenkitől lemondást vár el, megértést vár el, akkor mégis, hogy van ahhoz képe, hogy ezt megtegye? – kérdezte az ellenzéki politikus.

A kormány zárol és megszorít (cím)

Gyurcsány Ferenc miniszterelnök VIP-páholyban mulatozott egy bécsi koncerten (*alcím*)”

7. Makroszemantika

A témák kiválasztására, definiálására, esetleg újradefiniálására vonatkozó vizsgálat. A tudósítás legfontosabb mondanivalóját a cím, illetve a lead tartalmazza, ugyanakkor a téma implikációit, bizonyos napirenden lévő témák újradefiniálását a médiaszöveg további részei tartalmazhatják.

A kormány zárol és megszorít (Magyar Nemzet, 2009. február 9.): A konkrét téma a kormány válság miatti megszorító csomagjának ismertetése, emellett azonban egyéb kérdéseket (ügyeket, témákat) is felvet – társadalmi egyenlőtlenség, korrupció, hatalmi összefonódások.

Megingott Bencze József széke (Magyar Nemzet, 2009. február 11.): A tudósítás legfontosabb kérdése az ország közbiztonságának helyreállítása, de kitér az etnikai bűnözésre, a felelősök megkeresésére is.

8. Szupersztruktúrák: a szövegsémák vizsgálata

A szövegek, médiaszövegek – elsősorban a hír – strukturális vizsgálata kiterjedt szakirodalommal rendelkezik, több modell is született a szerkezet feltárására (lásd Kárpáti 2006). Ezek közül van Dijk hírszerkezeti ábrája a legelterjedtebb és legelfogadottabb. A kutató a modellt a részletező hír struktúrájának bemutatására alkotta meg, mivel azonban a hír és a tudósítás kevés mozzanatban tér el egymástól, alkalmas lehet a tudósítás szerkezetének leírására is.⁴

Egy külpolitikai és két belpolitikai tudósítás struktúráját vetettem össze. A két belpolitikai tudósítás politikai beszédről számol be, s ez hatással van a szerkezetre is. A beszédekből készült tudósításokból ugyanis kimaradhatnak bizonyos szerkezeti egységek, mivel a kommunikátum Történet része lényegében a beszéd tartalmi összefoglalását adja. Ahogyan az az előző fejezetben kiderült, a Kommentár rész megmaradhat, gyakori ugyanis, hogy az egyik politikai ellenfél verbális reakcióját, vagy a témában megkérdozett politikai szakértő-elemző kiértékelését is közlik. Az is előfordulhat, hogy egyes szerkezeti egységek felcserélődnek, más helyre kerülnek. A strukturális konvenciótól való eltérés természetesen szándékos, figyelemfelkeltő, felhívó funkciója lehet.

A kormány zárol és megszorít (*cím*)

Gyurcsány Ferenc miniszterelnök VIP-páholyban mulatozott egy bécsi koncerten (*alcím*)

A minisztériumok idei működési költségeiből 60 milliárd forintot zárol a kormány – ismerte el Daróczi Dávid kormányzóvivő a

⁴ Az ábrát lásd a 4. fejezetben.

kabinet tegnapi soron kívüli ülése után. Egy hét múlva további 140 milliárd forintos megszorításról döntenek. (lead)

Csütörtökön a miniszterelnök és a kormányzóvivő még találgatásnak nevezte a Magyar Nemzet által nyilvánosságra hozott, a kormány megszorító lépéseinek terveit taglaló cikkünket. Ebben a tárcákat érintő kiadáscsökkentés mellett azt írtuk: a gyed folyósítását egy évre csökkentené jövőre a kormány, a gyes két év időtartamú lenne, az idén bruttócsökkentendő családi pótlékot pedig befagyasztanák. Emellett kérdés, megmarad-e 2010-től a 13. havi nyugdíj, mint ahogy a nyugdíjak számítási rendszerét, az úgynevezett svájci indexálást is az inflációkövető váltaná fel. *(Korábbi esemény)*

Daróczy Dávid tegnap úgy fogalmazott: a vártnál rosszabb makro-gazdasági mutatók miatt a költségvetésben 200 milliárd forintos hiány keletkezett, ám a kabinet nem kívánja az idénre tervezett 2,6 százalékos hiánycélt feladni, ezért az állami kiadásokat csökkenti. A minisztériumok 60 milliárdot spórolnak meg, de nem fűnyíróelven – tette hozzá. A tárcák tételes vállalási listáját a jövő hétre készítik el. A fennmaradó 140 milliárd forint megtakarításáról jövő vasárnapi ülésén dönt a kormány. *(Tartalmi összefoglalás 1.)*

A kabinet tegnap arról is határozott, hogy a tárcák által megtakarított 60 milliárdból kétmilliárd forint többlettámogatást kap a rendőrség. Daróczy Dávid szerint az a cél, hogy fokozzák a rendőri jelenlétet az utcákon, s az emberek azt érezzék: nagyobb a biztonság. A kormányzóvivő megjegyezte: a döntésnek nincs köze a Veszprémben történetekhez, de nem független az elmúlt hetek eseményeitől. A plusztámogatást az országon belüli átcsoportosításokra, új rendőrök felvételére és a túlórapénzek rendezésére fordíthatja a rendőrség. *(Tartalmi összefoglalás 2.)*

A lapunk által feltárt APEH-jutalmazások kapcsán a kormányzóvivő közölte: törvényesen kaptak jutalmat az APEH-dolgozók. *(Tartalmi összefoglalás 3/1.)* Ismeretes, tavaly összesen 16,7 milliárd forint prémiumot osztott szét az adóhatóság a 15 600 munkatársa között. A jutalom legkisebb összege általában négyszázezer, a legmagasabb négymillió forint volt. *(Háttér)*

Daróczy elmondta: majd tíz éve van hatályban az a szabály, amely automatikussá teszi ezt a rendszert az APEH-ban. Jutalmazásra akkor kerülhet sor, ha az adóhatóság jobban működik, azaz több bevételre tesz szert, mint amennyit a költségvetés készítésekor meghatároztak. *(Tartalmi összefoglalás 3/2.)*

A válság közepette Tina Turner koncertjén mulatott szombat este Bécsben Gyurcsány Ferenc. *(Esemény 1.)*

Daróczy megerősítette a hírt. Mint fogalmazott, a miniszterelnököt és családját meghívták a koncertre, aminek nagyon örült. Ahogyan annak is, hogy a koncerten nagyon sok magyarral találkozott, akik odamentek

hozzá, üdvözölték, és aztán közösen nézték a koncertet – jegyezte meg. *(Tartalmi összefoglalás 4.)*

Az MNO úgy értesült, hogy a kormányfő a VIP-páholyból hallgatta meg az előadást, ahová 98 és 200 euró között lehetett jegyet kapni. A hírek szerint Gyurcsány Ferenc társaságában volt például Bárdos András, a TV2 műsorvezetője, aki 2000 végétől 2002 májusáig a Perfekt Rt. igazgatósági tagja volt, abban az időszakban, amikor még Gyurcsány Ferenc érdekeltségébe tartozott a cég. *(Körülmény/korábbi esemény)*

– A Fidesz azt várja a kormánytól, hogy a megszorítások idején mutasson példát. Bernáth Ildikó szerint képmutató a miniszterelnök viselkedése. „Akkor, amikor mindenkitől lemondást vár el, megértést vár el, akkor mégis, hogy van ahhoz képe, hogy ezt megtegye?” – kérdezte az ellenzéki politikus. Mint mondta, vannak olyan kivételezett emberek, mint Gyurcsány Ferenc és Szilvássy György, akik a mai megélhetési válságból semmit nem éreznek. Ők azok, akik képtelenek felfogni, hogy az emberek milyen megélhetési problémákkal küszködnek – tette hozzá, jelezve: Gyurcsány érzéketlensége abból is adódik, hogy a kormányfő napi 235 ezer forintból él. Egyben kifogásolta, hogy a válság idején Szilvássy György és családja Dubaiban és Thaiföldön nyaral luxuskörülmények között. A Fidesz egyébként azt javasolja, hogy csökkentsék a miniszterek és államtitkárok fizetését a 2002-es szintre. Különösen felháborítónak nevezte Bernáth, hogy Szilvássy felesége tavaly a Pénzügyminisztérium szakállamtitkárként kiemelkedően magas, 4,3 milliós jutalmat kapott. *(Kommentár/verbális reakció/kiértékelés)* Daróczi Dávid a fizetéscsökkenésre úgy reagált: „A populizmusnak is van határa.” *(Verbális reakció 2.)*

Több marad a borítékban *(Összefoglalás/cím)*

Bajnai Gordon: Csak a felső tízezer adóterhelése növekszik *(Alcím)*

Csak a „felső tízezer” adóterhelése nő jövőre – közölte a miniszterelnök az új adótörvények kapcsán tegnap a T. Házban. Az adóátrendezés iránya az ellenzék szerint is jó, de szerintük nincs szó adócsökkentésről.

Az új adótörvény-javaslatban szereplő adókulcsoknak köszönhetően a munkavállalók több mint kilencven százaléka egy kulccsal adózik majd, s több marad a borítékban. Jövőre egy átlagkeresettel bíró dolgozó havonta több mint 15 ezer forintot takaríthat meg, és másfél havi fizetéssel, 188 ezer forinttal többet fog hazavinni egy évben az intézkedéseknek köszönhetően. *(Tartalmi összefoglaló 1.)* Csak a felső tízezer adóterhelése nő - jelentette ki *Bajnai Gordon* miniszterelnök a parlament tegnapi ülésén, napirend előtt. *(Idézet 2.)*

Kiemelte, hogy valamennyi cég munkaadói költsége csökken, s ez csaknem 500 milliárd forinttal kevesebb kiadást jelent majd a vállalkozásoknak. Bajnai azt mondta: a vagyon és a fogyasztás megadóztatásából várt bevételt a munkahelyek megőrzésére és megvédésére fordítják. *(Tartalmi összefoglaló 1.)* - Az elmúlt húsz év nyertesei azok, akik több mint harmincmilliós értékű ingatlanban laknak. (...) Senkit nem akarunk méltatlan helyzetbe hozni, ezért a nyugdíjasok számára a vagyonadó fizetése kapcsán kedvezményeket biztosítunk. Gondoltunk a nagycsaládosokra is, náluk indokolt a nagyobb ingatlan. Százmillió forint értékhatárig számukra is lesznek kedvezmények – közölte Bajnai Gordon. *(Idézet 2.)*

Navracsics Tibor, Fidesz: „Onnan lehet tudni, hogy közeledünk a választásokhoz, hogy az MSZP elkezd adócsökkentésről beszélni, de nyoma sincs adócsökkentésnek. A kormány nem volt szerencsés a költségvetési egyensúly megteremtésében sem, hiszen az IMF engedélyezte, hogy ne a korábban megjelölt 2,9 százalékos legyen a hiánycél, hanem 3,9 százalékos. Így a kormány által hozott megszorítások csupán céltalan önsanyargatásnak minősülnek. A hiánycél az év végére még a 3,9 százalékosnál is rosszabb lehet.” *(Kommentár/ Verbális reakció 1.)*

Mesterházy Attila, MSZP: „A Fidesz túllépett a saját szakértőin is, miután a Jövőkép című dolgozatukban még számos olyan elképzelést fogalmaztak meg, amely szinte megegyezik a válságkezelő kormány mostani intézkedéseivel. Nehezen érthető, hogy az adócsökkentési javaslatokat a Fidesz miért nem támogatja. Ez igazságos és baloldali program, élvezi az MSZP támogatását.” *(Kommentár/ Verbális reakció 2.)*

Kóka János, SZDSZ: „A miniszterelnök ismertesse a parlament előtt, hogy a kormány 2009-re és 2010-re összesen milyen megtakarítási összeget irányoz elő. Az SZDSZ számára az az adóátrendezés fogadható el, amelyben az szja csökkentése és a vagyonadó bevezetése után összességében több pénz marad az adófizetőknél. Támogatjuk a vagyonadó bevezetését, de egyeztetést kezdeményezünk *Oszkó Péter* pénzügyminiszterrel. A svájci székhelyű, IMD nevű, versenyképességet kutató cég hétvégén publikált felmérése szerint 57 ország közül Magyarország a 47. helyen áll. De ezt a bizonyítványt nem a Bajnai-kormánynek állították ki, hanem az elmúlt évek politikájának a következménye.” *(Kommentár/ Verbális reakció 3.)*

Viszonzásában a miniszterelnök közölte: számára úgy tűnik, hogy az irányokban egyetértés mutatkozik. Hozzátette: tovább kell majd csökkenteni az adóterhelést. *(Kommentár/ Konklúzió /Várakozások)*

Kéthetente új román belügyminiszter *(Összefoglalás/cím)*

Tibori Szabó Zoltán Kolozsvár

Két hétig bírta Liviu Dragnea a román belügyminisztérium élén, aki hétfő este élő televíziós adásban bejelentette lemondását. Indoklása szerint azért válik meg a tárca vezetésétől, mert bár megérti a válság okozta költségvetési megszorításokat, anyagi eszközök hiányában képtelen végrehajtani azokat a decentralizációs és közbiztonsági vállalásokat, amelyekre ígéretet tett. *(Fő esemény)*

Dragneaelődje, *Gabriel Oprea* húsznapig töltötte be a belügyminiszteri tisztséget. Oprea azért volt kénytelen lemondani, mert az őt jelölő Szociáldemokrata Párt (SZDP) megvonta tőle a bizalmat azt követően, hogy a belügyi hírszerzés (DGIPI) élére egy vitatott múltú rendőrtisztet nevezett ki. A belügyi hírszerzés vezetése komoly feszültségeket okozott korábban is, mind az SZDP-ben, mind pedig az SZDP és a Demokrata-Liberális Párt (D-LP) alkotta bukaresti nagykoalícióban, hiszen ezt a struktúrát az egymást követő román kormányok rendszerint politikai ellenfeleik megfigyelésére használták. *(Háttér/ Korábbi esemény)*

Bukaresti források szerint Dragnea lemondásának valódi oka is a DGIPI vezetőjének személye körül keresendő. Saját pártja, az SZDP, ugyanis *Ionel Georgescu*t kívánta a belügyi hírszerzés élére juttatni, belügyi államtitkárnak pedig *Mincu Silvestru*t, a Román Hírszerző Szolgálat (SRI) volt tábornokát. Ezt azonban Dragnea ellenezte. Úgy döntött, az SZDP-n belüli egyes érdekköröket képviselő két személlyel nem kíván együttműködni. *(Háttér/ Körülmények)*

Mircea Geoana SZDP-elnök elismerte, hogy Dragneát nem bírta jobb belátásra bírni, és közölte, hogy pártjának „rövid listáról” kell lemondott tárcavezető helyettesét kiválasztania. *(Kommentár/ Verbális reakció 1.)*

Ludovic Orban, az ellenzéki Nemzeti Liberális Párt (NLP) alelnöke úgy vélekedett, hogy az SZDP feltalálta a „kéthetes belügyminiszterséget”, hogy a mandátum végéig valamennyi szocdem párttag a belügyi tárca élére kerülhessen. *(Kommentár/ Verbális reakció 2.)*

9. Lokális jelentés és koherencia

Van Dijk (1993/2000: 469) az elemzés szintjei közül kiemelkedőnek véli a leírás szintjeit, a mondatok és mellékmondatok kijelentő szerkezeteit, a kijelentések közötti kapcsolatokat, implikációkat és feltételezéseket kívánja feltárni.

A hatalmat szemantikailag általában pozitív énképpel, a negatív tulajdonságok elkendőzésével, a másik csoport negatív tulajdonságainak felnagyításával jelzik. A nemkívánatos információt röviden közlik, míg a preferáltokról részletesebben beszámolnak. Erre elsősorban azokban a tudósításokban találhatunk példát, amelyek politikai beszédekből, sajtótájékoztatót követően születtek. Van Dijk itt szól nézőpont, álláspont jelöléséről is (1993/2000: 470). A tudósítás esetében a kommunikátor mindig személyes tapasztalataira hagyatkozva fogalmazza meg

az üzenetet, a tudósító személye hordozza a mondanivaló hitelét. Éppen ezért a szövegben (akár többféle eszközzel is) is feltüntetik. Az újságban a szöveg elején vagy végén megjelenik a *Tudósítónktól* felirat, monogram, esetleg név utal a szövegalkotóra. Rádióban, televízióban pedig hangjával (képével), valamint nevének feliratozásával kapcsolják össze a közleményt a kommunikátorral. Mindez személyes hangvételt kölcsönöz a szövegnek: tartalmazhatja a helyszínt, illetve a körülmények bemutatását, utalhat mások véleményére, található benne képszerű elemek. Megmutatkoznak benne a tudósító fogalmazásának stílusjegyei. A tudósításokban a nézőpont tehát mindig jelölt, nyílt állásfoglalás azonban nem jelenik meg a szövegben.

A pragmatikai előfeltevések, implikációk rejtett tartalom hordozói lehetnek. Az előfeltevések teremtik meg a közlemény aktuális jelentésviszonyait, utalnak a tényleges valóságra (Jakusné 2002: 148). Az előfeltevést hordozó nyelvi szerkezetek csoportjába sorolhatók például bizonyos módosítószók, határozószók (*még, már, csak, is, újra*):

- a) „Csütörtökön a miniszterelnök és a kormányzóvivő *még* találgatásnak nevezte” (Magyar Nemzet, 2009. február 9.)
- b) „Kisebb parlamentet akar az MSZP-frakció *is*” (Népszabadság, 2009. február 10.)
- c) „Gyurcsány érzéketlensége abból *is* adódik” (Magyar Nemzet, 2009. február 9.)
- d) „Gyurcsány *még* titkolózik” (Magyar Nemzet, 2009. február 10.)
- e) „*Csak* a felső tízezer adóterhelése növekszik”

A rejtett tartalom feltárásához a befogadónak a szöveget ki kell egészíteni az előfeltevésekkel: a) ma már nem csupán találgatás, hanem bizonyított tény, b) mások is kisebb parlamentet akarnak, c) az érzéketlenségnek nem ez az egyedi forrása, d) nem sokára feltárja azt, ami most még titok, e) más nem fog több adót fizetni.

Ide sorolhatók még a főként hasonlító határozói mellékmondatokkal kiegészítendő főmondatok is, például:

- a) Több marad a borítékban (Népszabadság, 2009. május 26.)
- b) Gyöngyös megfontoltabb (Heves Megyei Hírlap, 2009. június 4.)

Mindkettő címként szerepel, s a következő előfeltevést hordozzák: a) mint amennyi eddig volt benne, b) mint a többi város, ahol szintén a HospInvest működteti a kórházat.

10. Stílus: a mondat- és szóhasználat változatait vizsgálja

A stílus részint a szöveg megformáltságának módja, részint a szövegértelem része. Tolcsvai Nagy Gábor szerint viszonyfogalom, amit – mint az anyanyelvi beszélő tudásának egy részét – csak összetettségében lehet megragadni. Vagyis egyrészt a szövegek stílusa belső struktúrájában mindig rétegzett, másrészt e belső rétegződés úgy jöhet létre, hogy a szöveg folyamatosan viszonyt tart fenn szö-

vegen kívüli tényezőkkel (a cselekvéssel, a szituációval, a kontextussal) (Tolcsvai 1996: 52).

A tudósítások stílusának vizsgálatakor tehát figyelembe kell venni, hogy milyen médiumban közlik (írásbeli vagy élőszóban elhangzó szöveg), mennyire tervezett, és milyen eseményről szól a beszámoló. Ezek a tényezők ugyanis befolyásolhatják a szöveg nyelvi megformáltságát.

Stilisztikai szempontból a tudósítások lényeges különbséget mutatnak a hírhez képest. Míg a hírek írói általában mellőzik a képszerűséget, a melléknevek használatát (hiszen azok esetleg állásfoglalást, minősítést hordoznak), addig egy-egy tudósításban – például a helyszín vagy a körülmények bemutatására – előszeretettel alkalmaznak azokat.

11. Retorika: a diskurzusban megjelenő alakzatok elemzése

Már számtalan kutatás igazolta, hogy a politika nyelve, a politikai beszédek, kampányszövegek tele vannak metaforikus kifejezésekkel, amelyek alkalmasak a hatalom érzékeltetésére, olykor képesek lehetnek egy-egy nagyobb problémáról elterelni a figyelmet. Ezek a jellemzők a politikai élet eseményeiről, az országgyűlés munkájáról szóló beszámolókból is megőrződnek.

A metafora használatának – kicsit kitágítva –, a metaforikusságnak, vagyis annak, hogy képszerű benyomást szeretnének kelteni a befogadóban, több funkciója is lehet. A kommunikációs üzenet nyelvi szerveződésében lehet

1. retorikai funkciója: a szöveg díszítését szolgálja, szemléltet
2. stilisztikai funkciója: a metaforikusság a stílus élénkítését szolgálja
3. pragmatikai funkciója: képzelget, köznapi beszédfajtát stimulál
4. szemantikai funkciója a metaforikusságnak az implikáció, a sűrítés (a tartalom és hordozó együttes jelentéséből fakad, a két dolog képzetének kölcsönhatása eredményezi), és jelentésterületeket jelöl ki és kapcsol össze.

Az általam vizsgált tudósításokban is találunk metaforikus kifejezéseket:
„*vérzik a szíve a kapitányért*” – ’nagyon szomorú’ (Magyar Nemzet, 2009. február 2.)

„*akik ma ítéleznek felette*” (Magyar Nemzet, 2009. február 2.)

„*megdöbbenésének adott hangot*” – ’hangot ad valaminek, közli véleményét’ (Magyar Nemzet, 2009. február 2.)

„*hogyan van ahhoz képe*” – ’szemtelen, arcátlan’ (Magyar Nemzet, 2009. február 9.)

Összefoglalva: Nyilvánvalóan minden diskurzus tartalmazhat hatalmi összetevőket, abban az értelemben, hogy alakíthatja mások akarátát. Foucault szerint, aki a hatalom és diskurzus összefüggését sajátos nézőpontból vizsgálja, a hatalom mindig a diskurzus megszerzésére is irányul, ugyanakkor a diskurzus által létezik (1991: 870). A politikai tudósítás, különösképpen pedig az a fajtája, amely politikai beszédekből született, alkalmas a hatalom reprezentálásra, a társadalmi hierarchia bemutatására.

5.2. Tüntetések a tudósításokban

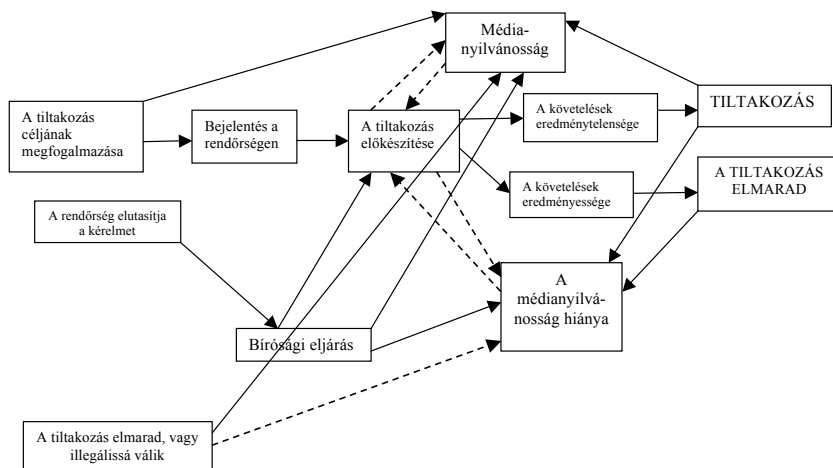
A tüntetések mindennapi tiltakozási és részvételi formák a demokráciában. A tüntetés, demonstráció szimbolikus beszéd, a nagyközönségnek szánt mondanivalót tolmácsoló magatartás (Krokovay 2003: 249). Ahhoz, hogy egy csoport tevékenységét értelmezni tudjuk, magatartásának jól felismerhető és mindenki számára egyértelmű jelentéssel kell rendelkeznie. Az értelmezésben a transzparenszek, jelszavak, beszédek, taps mellett fontos lehet a tömeg nagysága, az útvonal vagy helyszín, illetve a tüntetők táborában felismerhető, azonosítható emberek. Amennyiben a tüntetés politikai, úgy tekinthetjük a politikai részvétel egy formájának, a politikai kommunikáció, információátadás közvetlen megnyilvánulásának. Nem feltétlenül a fennálló hatalmi berendezkedés elleni támadás, hanem olyan elfogadott akaratnyilvánítás, amely révén a társadalomban lévő konfliktusok és feszültségforrások nyilvánosságra kerülnek (Szabó A. 1999: 283).

A tüntetési kultúra kialakulása, története a nagyvárosokhoz kötődik. Szabó Máté (1999: 156) ezt azzal igazolja, hogy a modern nagyváros a társadalmi viszonyok és konfliktusok sokféleségével az ellentétek felszínre kerülésének, kikristályosodásának középpontja. Igaz, ismertek a demokráciának nem feltétlenül városi fórumai is – például munkásmozgalmi gyűlések – de amennyiben ezek tiltakozó jelleget öltenek, helyszínük egyre inkább a városi uralmi intézmények környezete lesz. „A köztér közcéla, a politikai és társadalmi közösség problémáinak megjelenítésére való igénybevétele a civil társadalom autonómiájának nélkülözhetetlen eleme. Ugyanakkor azonban válhat konfliktusok forrásává is, mint pl. az ellenérdekelt csoportok, szervezetek összecsapása, avagy a közintézmények funkcionálásának megzavarása esetében. A köztéri gyülekezés kontrollja tehát a társadalom és a társadalmi-politikai intézmények normális funkcionálásának érdekében egyaránt fontos” (i. m. 1999: 156).

Magyarországon 1989-től a gyülekezéshez való jogot törvény biztosítja, tehát megszervezése normákhoz igazított. A tüntetések célja végtelenül sokféle lehet; a konfliktus kialakulhat alkalmazottak és munkáltatók, gazdák és a minisztérium, környezetvédők és környezetszennyezők stb. között. A címzettek között tehát mindenki szerepelhet, aki a kérdéses konfliktus megoldásában kompetenciával rendelkezik.

Az emberek többségének nincsenek közvetlen tapasztalatai egy-egy demonstrációról. A média ebben az esetben is fontos (közvetítő) funkcióval bír, s a tüntetők célja napjainkban leginkább az, hogy élve gyülekezési jogukkal az alapkonfliktust megjelenítsék a tömegkommunikációban. Ahol aztán – legtöbbször szakértők bevonásával – értelmezik a történeteket, kutatják a konfliktus okát, mérlegelik a tüntetés legitím vagy illegitím voltát, s esetleg eltérő értelmezési kereteket adnak. „A médiákban tehát többnyire a tüntetést követően, de hosszas előkészületek, avagy összefüggő tiltakozási ciklus esetén előzőleg is, sőt bizonyos tekintetben folyamatosan vita/viták zajlanak mind az alapkonfliktus, mind a közrendvédelmi konfliktus jellegéről” (Szabó 1999: 158). Az, hogy egy tüntetésről mi jelenik meg

a médiában, a szakirodalom szerint két dolog függvénye: a sajtó érzékenysége a tiltakozó események iránt, valamint a tiltakozás intenzitása – mérete, erőszakossága, időtartama. A média hatására a tiltakozás jellege akár változhat is. A tiltakozások és médianyilvánosság kölcsönhatását Szabó Andrea (1999: 285) a következő ábrával illusztrálja:

A tiltakozások és a médianyilvánosság kölcsönhatása

A szerző megállapítása szerintnem csak a média lehet hatással a tiltakozásra, hanem fordítva is. A demonstráció tematizálhatja a médiát, mivel egy jelentősebb tüntetés, blokádn minden témát háttérbe szoríthat, hangsúlyeltolódást eredményezhet a műsorszerkezetben. Kutatásai alapján (1999: 294) kétféle tüntetést különböztet meg: az egyik esetben a tiltakozó akció egy konkrét időpontra van meghirdetve, s megelőzheti a helyszínre vonulás aktusa, továbbá rendszerint valamilyen ünnepi megemlékezéshez kapcsolódik. A tüntetések ezen típusa a gyakoribb. A másik csoportba a gyűléshez nem köthető események sorolhatók, például egy útlezárás. Ezek olyan ritka megmozdulási formák, amit annak tudatában alkalmaznak, hogy tudják, ennek jogi megítélése vitatható (bizonyos esetekben jogellenes).

Az általam vizsgált időszakban két eseményhez kapcsolódóan számoltak be a lapok demonstrációról. Céljukat, címzettjüket tekintve ezek a megmozdulások összeköthetők. Az első esemény a miskolci rendőrkapitány közvéleményt megosztó kijelentése, a második Marian Cosma, az MKB Veszprém vízilabdázójának meggyilkolása.

A Sopron melletti Ivánban a Magyar Gárda, a Jobbik és a Nemzeti Őrsereg az „elszaporodott betöréses lopások, rablások, és az összefér-

hetetlen magatartást tanúsító csoportokra való figyelemkeltés” céljából demonstrációt rendezett. (*Népszabadság, 2009. február 2.*)

Vasárnap több demonstrációt is tartottak a városban: délelőtt és délután a gyilkosság helyszínén, a Skorpió bár előtt több százan, este pedig egy fáklyás felvonulás keretében a Veszprém Arénánál több ezren gyűltek össze azok, akik adózni akartak Marian Cozma emlékének, valamint a jelenlétükkel tiltakozni kívántak az értelmetlen erőszak ellen. (*Népszabadság, 2009. február 9.*)

A tüntetések mindkét esethez kapcsolódóan jogszerűek voltak (igaz, tartalmazhattak alkotmány-ellenes mozzanatokot – faji megkülönböztetésre vonatkozó bekiabálások, beszédrészletek), tehát az első kategóriába sorolhatók.

Ne várjatok az általános népharag feltámadására, mert annak nagyon rossz vége lesz! - üzent a romáknak az első szónok, Murányi Levente, a Jobbik alelnöke. Addig vonulunk rendületlenül, amíg hajlandóságot nem látunk arra, hogy a kialakult helyzetet az illetékesek megpróbálják megoldani, s a cigányok nem közösítik ki maguk közül a bűnözőket - mondta *Kiss Róbert*, a Magyar Gárda Mozgalom főkapitánya. (*Népszabadság, 2009. február 2.*)

Megjelent a Magyar Gárda egy egysége is, és felerősödtek a raszszista bekiabálások, amelyek elszórtan a délelőtti megmozduláson is elhangoztak. Ennek egyik oka az lehet, hogy a helyi közvélemény kész tényként kezeli, hogy az elkövetők roma származásúak voltak. A demonstráción részt vevő *Debreczenyi János*, Veszprém fideszes polgármestere a bekiabálásokra reagálva kijelentette, akárkik is a bűnösök, azok elsősorban magyarok, és csak utána vallhatják magukat bármilyen kisebbséghez tartozónak. A polgármester arra kérte a jelenlévőket, hogy senki ne vegye saját kezébe az igazságszolgáltatást. (*Népszabadság, 2009. február 9.*)

A különböző társadalmi csoportok, hogy céljaikat nyilvánosan is kifejezésre juttassák, tudatosítsák, illetve hogy sikereiket biztosítsák, gyakran próbálják befolyásolni a közvéleményt, s ezáltal hatni a politikai szereplőkre. A média közvélemény formálásának, illetve a közérdeklődés felkeltésének legelterjedtebb módja. A média az események értelmezéséhez interpretációs sémákat kínál, aminek szelektáló s egyben dekódoló szerepe van. Ezek a sémák az események kapcsán aktiválódnak, tehát az információk nem véletlenszerűen, hanem a séma struktúrájának megfelelően nyernek értelmet (Páll 1999: 359). Ezek a keretek tartalmazzák a tudósításban is leírt demonstrációk forgatókönyvszerű bemutatását. Ez alkalmat teremt a konfliktus megjelenítésére, az események hátterének magyarázatára.

5.3. Katasztrófákról és balesetekről szóló beszámolók

A szakirodalom a katasztrófahíreket – és így a tudósításokat is – a tabloidok csoportjába sorolja. A színes hírek, tabloidok kezdetől jelen voltak a magyar újságírás történetében, de már az első lap megjelenését megelőzően is találkozhatunk ezekkel a történettípusokkal a kalendáriumok krónika rovatában. Az utóbbi években a média differenciálódásával, a hírműsorok szórakoztató irányba tolódásával még inkább előtérbe kerültek ezek a beszámolók, ami persze nem jelenti azt, hogy a valóságban is megszorodott volna a katasztrófák száma. Andok Mónika szerint a tabloidok három nagy tematikus csoportba sorolhatók. Az első a különféle katasztrófákról, érdekes természeti jelenségekről szóló beszámolók csoportja, a másodikba a híres emberekről szóló hírek sorolhatók, míg a harmadik a kis, színes híreket tartalmazza (Andok 2005: 8). Császi Lajos szintén három csoportot különít el, némileg más szempontok alapján. Az elsőt leleplezéseknek nevezi, ami leginkább a negatív-kiközösítő rítusokhoz áll közel, ide sorolja a pletykákat és botrányokat. A második típusú tabloidot próbatételnek hívja, ilyenek a balesetekről, szerencsétlenségről szóló híradások. A harmadik pedig az újjászületés csoportja, ahová különleges átalakulás eredményei tehetők (Császi 2002: 107).

A hír Carey nyomán nem információ, hanem dráma. Ennek jó illusztrációi a katasztrófákról (árvíz, tűzvész, vihar) szóló tudósítások, amelyekben az olvasó, tévéző szembesül a világban lévő drámai erővel, amelyeket nem tud befolyásolni. Császi szerint a populáris rítusokon keresztül a mindennapok különleges történéseit a karnevalisztikus tabloidok egy nagyobb, korábról már ismert szimbolikus dráma forgatókönyvébe helyezik át (Császi 2002: 107). Az így kapott információk beépülnek az életünkbe, hiszen legtöbbször jótékonysági felhívás kapcsolódik hozzá, amihez csatlakozhatnak az olvasók, nézők. A katasztrófahírek ugyanolyan fontos szerepet játszanak a társadalom morális reprezentációjában, mint mondjuk a politikai hírek. „A rossz hír befolyással lehet a társas identitásra is, erősítheti vagy gyengítheti, ezáltal befolyásolhatja a jövőbeli sikeres alkalmazkodást” (Tóth 2005: 7).

A katasztrófák törést képeznek a közösség mindennapos életében, hiszen megkérdőjelezzik a társadalom által kialakított, személyes biztonságra vonatkozó fogalmakat, felborítják a társadalom normatív rendjét. Másrészt pedig az áldozatokkal való azonosulás emocionalitása megmutatkozik a kollektív szolidaritásban, amely társadalmi jelenségként szintén befolyással lehet a közösség viselkedési normáira. Mindegyik katasztrófára jellemző ugyanis, hogy a zavar, illetve a rend fölbomlása először félelmet kelt, majd a veszély hatására fokozódik a kollektív szolidaritás (Császi 2002: 139).

Több mint egymillió magyar egyénileg vagy csoportosan vállalta: imádkozik az egyház és a nemzet lelki megújulásáért – jelentette be Erdő Péter bíboros, érsek a Szent István – Magyarország fővédőszentje – főünnepén tartott nagyszabású szertartáson tegnap, a budapesti bazilika

előtt. Szemben az elmúlt évek hagyományával, egyetlen közjogi méltóság sem szólalt fel az augusztus 20-i ünnepeken. (*Magyar Nemzet, 2006. augusztus 21.*)

Gyurcsány Ferenc miniszterelnök csak hétfőn délután állt a nyilvánosság elé, és fejezte ki részvétét a katasztrófa során elhunytak hozzátartozóinak, illetve együttérzését a sérülteknek. (*Magyar Nemzet, 2006. augusztus 22.*)

A várospolitikus együttérzését fejezi ki az áldozatok hozzátartozóinak. (*Magyar Nemzet, 2006. augusztus 22.*)

„A tárcavezető tegnap a Péterfy Sándor utcai kórházban tartott sajtótájékoztatót a történekről, miután felkeresett néhány sérültet. (*Magyar Nemzet, 2006. augusztus 22.*)

A katasztrófa minden esetben szükségszerű megújulás is, hiszen a pusztítás után újjá kell építeni a közösséget, de ez a rekonstrukció nem merül ki a gyakorlati feladatokban, kiterjed a kognitív megújulásra is.

A katasztrófatudósítások két oldalról közelíthetők meg. A katasztrófaszociológusok szerint a tudósítások torz képet adnak a szerencsétlenségekről, fölnagyítják a veszélyt, ezért megzavarják a társadalmi rendet, bomlasztják a közösségeket, pánikot keltenek. A médiaszociológusok ezt teljesen másképp látják. Szerintük a katasztrófatudósítások pozitív hatásai a lényegesebbek, mivel fokozzák a kollektív szolidaritást, közös céllá válik ugyanis, hogy minél előbb helyreállítsák a rendet, magyarázatot találjanak a kialakult helyzetre.

A média különleges szerepét mutatja, hogy a katasztrófák minden fázisában pótolhatatlan feladatot lát el: informál, interpretál, továbbá érzelmileg és morálisan támogatja a bajba jutott közösségeket. A lélektani hatás, amelyet a katasztrófa bekövetkezése vált ki, illetve az ennek eredményeként megnyilvánuló reakció nagyrészt az esemény médiareprezentációjától függ, mivel a közösség tagjai elsősorban a médián keresztül értesülnek a tragédia mértékéről, mentési műveletekről, halálesetekről és károkról. A természeti katasztrófák és balesetek nyilvánossága, egyes esetekben a nyilvánosság hiánya, illetve a prezentáció során alkalmazott megközelítés és a bemutatás módja egyúttal alkalmat adhat arra is, hogy a média befolyásolja a közvéleményt. A rossz hírekre – miután erős érzelmi hatást váltanak ki – sokáig emlékszik a befogadó. Tóth Péter Newhagen hipotézisére utalva azt mondja, hogy minél intenzívebb a befogadóban kiváltott emóció, annál intenzívebb a figyelem és annál hatásosabban fognak rögzülni a memóriában a kellemetlen eseményhez kapcsolódó képek (2005: 8). Császi Lajos (2002: 144) a katasztrófák időbeli lefolyásában három szakaszt különít el: az elsőbe a katasztrófát megelőző fenyegető állapot, illetve maga a pusztító esemény megtörténte sorolható, a második szakaszban pontosabb információ birtokába juthatunk, ami segíthet összerakni a történeteket és megtalálni a magyarázatát, míg végül a harmadik fázis a helyreállítás folyamatát tartalmazza.

A katasztrófákról szóló tudósítás esetében különösen fontos lehet a térbeli és időbeli proximitás. A tudósítónak a helyszínen kell lennie. „A tárgyalásmód ritualizált, fel kell idézniük a veszély nagyságát, az emberek fenyegetettségét, mert csak így tudják informálni és involválni a veszély nagyságát, csak így tudnak kollektív identitást teremteni az egymástól távol eső emberek és helyszínek között.” (Császi 2002: 151).

Pánik, kaotikus állapotok és nagyon sok sérült maradt a vihar után Budapest több pontján vasárnap este, amikor a tűzijátékot tartották. A mentőautók száznál több sérültet szállítottak el. Sokak testébe üvegszilánkok fűrődtek. Egy embert villámcsapás ért. Sok sebesültet rendőrautókkal, személykocsikkal vittek kórházba.

A vihar súlyos pusztítást végzett a város körüli erdőkben és a városi növényzetben is. Budapest környékén is sokfelé károkat okozott a vasárnapi vihar, továbbá Érden, Dabason és Gödöllő környékén kellett a nagyszél miatt az útra dőlt fákat eltávolítani, s ugyancsak e helyeken a hirtelen lezúdult csapadékot a pincékből kiszivattyúzni.

Az Országos Meteorológiai Szolgálat jelentése szerint elérte az óránkénti 120 kilométert, és rövid idő alatt 8 milliméter eső hullott a belvárosra. A Budapesti rendőr-főkapitányság becslése szerint a vihar kezdetekor 1-1,5 millióan nézték a tűzijátékot, amelyet a vihar ellenére nem halasztottak el. Most keresik a fel nem robbant bombákat. A lakosságot arra kéri a rendőrség, ha fel nem robbant tűzijáték-elemeket talál, akkor azt azonnal jelezze a rendőrségnek. (*Népszabadság, 2006. augusztus 22.*)

Az elbeszélésmód a katasztrófákról szóló hírekben és tudósításokban megegyezik. A szöveg legfontosabb tartalmi elemei közé tartozik, hogy beszámolnak a megváltozott körülményekről, többnyire első helyen említik a sebesültek, elhunytak számát és az anyagi kár nagyságát. Sok esetben elhangzik, hogy a katasztrófa előzmény nélküli, így tapasztalatokra nem lehet támaszkodni.

Négy ember meghalt és 250-nél többen sebesültek meg vasárnap este Budapesten, a tűzijáték alatt kitört viharban. A meteorológiai szolgálat előre figyelmeztetett a viharra. A főpolgármester szerint a tragédiák nem következtek volna be, ha a szervezők lemondták volna a tűzijátékot. Azonnali vizsgálatot rendelt el a kormány, a miniszterelnök tanácskozást tart erről a Parlamentben. (*Népszabadság, 2006. augusztus 22. lead*)

Percekkel a fővárosi tűzijáték kezdete után orkánerejű szél és óriási felhőszakadás zavarta meg a rendezvényt. A vihar elől a több százezres tömeg pánikszerűen menekült a Duna-partról, miközben tetőcserepek, ablaküvegek hullottak a magasból. Kaotikus állapotokról és nagyon sok

sérültről adtak hírt Budapest több pontjáról este az MTI tudósítói. A pesti alsó rakparton ketten meghaltak. Az Erzsébet híd pesti hídfője alatt a mentők két sérült külföldit, egy férfit és egy nőt láttak el. A híd budai hídfőjétől legalább öt mentőautó szállította el a sérülteket. Súlyos és könnyebb sérültek vannak Budán, a Sándor-palota környékén is. A Batthyány téren a szél összedöntött egy emelvényt, az ott lévők közül is többen megsérültek. (*Magyar Nemzet, 2006. augusztus 21.*)

Vélhetően az elmúlt tíz év legtöbb áldozatot követelő repülőgép-szerencsétlensége történt tegnap hajnalban. Az Air France Airbus 330-as gépét, fedélzetén 216 utassal és 12 főnyi személyzettel – a Külügyminisztérium tájékoztatása szerint köztük négy magyar utassal, a TV2 információi szerint egy családdal – még lapzártánkör is kereste a brazil légierő. (*Blikk, 2009. június 2.*)

Az esemény értékelése szakértők bevonásával történik.

Eközben az Országos Mentőszolgálatnál (OMSZ) dolgozó informátorunk arról számolt be, hogy legalább 6-8 mentőkocsit kellett a környező településekről hívni, mivel Budapesten nem állt rendelkezésre elegendő jármű. (...) Györfi Pál, az OMSZ szóvivője viszont azt közölte, 12 mentőautó állt készenlétben a tűzijáték helyszínén, és a vihar kitörése után riasztott 40 jármű többsége budapesti volt. (...)A dunai vízi rendészeti kapitányság a balatoni társszervezetétől este háromnegyed kilenckor kapta meg a viharról szóló információkat. A dunaiak ezeknek az adatoknak a birtokában azonnal értesítették a közelgő veszélyről a folyamon tartózkodó összes hajót, és felszólították őket, hogy kössenek ki, keresenek menedéket – közölte lapunkkal Garamvölgyi László, az Országos Rendőr-főkapitányság szóvivője. (*Magyar Nemzet, 2006. augusztus 21.*)

Az amerikai haditengerészet két nagy teljesítményű detektort küld azokra a francia hajókra, amelyek keresik az Atlanti-óceánba zuhant Air France-gép feketedobozát. (*Heves Megyei Hírlap, 2009. június 5.*)

A történetek drámaisága abból adódik, hogy a média számára minden katasztrófa váratlan esemény és minél populárisabb médiumról van szó, annál inkább melodramatikus eszközökre támaszkodik.

Félig öntudatlanul feküdt egy vértócsa közepén, amikor a puffanást hallva odarohantam hozzá. Olyan erejű volt az ütközés, hogy tőből leszakadt a jobb lába. (*Blikk, 2009. június 8.*)

Összefoglalva: A katasztrófák fölborítják a társadalom megszokott rendjét, ugyanakkor az áldozatokkal vállalt kollektív szolidaritás ugyanilyen fontos befolyással lehet a közösség normáira. A média a katasztrófa mindegyik stádiumában

fontos feladatot lát el. Az érzelmi hatás, majd az ennek következményeként megjelenő társadalmi reakció nagyrészt az esemény médiareprezentációjától függ (vö. H. Tomesz 2008: 43).

5.4. Sporttudósítások

A sporttörténészek álláspontja szerint a sporttevékenység szinte egyidős az emberiség történetével. Kutatásaik alapján arra következtetnek, hogy a létfenntartásért folytatott küzdelemből – vadászat, halászat, gyűjtögetés, ezek mozgásformáiból: önvédelem, futás, hajítás – elkülönült egy sajátos társadalmi cselekvéssorozat: felkészülés a küzdelemre. Az ókorban, az osztálytársadalom kialakulásával, a testkultúra jelentősége tovább növekedett, tudatosan alkalmazták, mert döntő kérdés volt az olyan erős, edzett, harcos ember nevelése, aki képes a hatalom megvédésére és az eredményes hódításokra. A középkorban aztán az uralkodó osztályok mellett az alacsonyabb rétegek is kialakították testgyakorlataikat és versenyzési, sportolási szokásaikat. A felnőttek sport jellegű tevékenysége tehát két irányban fejlődött: az uralkodó osztályoké a harchoz kapcsolódott, a népi versenyjátékok viszont a munka jellegzetes alapmozdulatait őrizték meg (vö. Bánhidi 1971: 36). Az arisztokrácia századforduló előtti nemzedékeinek sporthoz való kötődését korabeli életrajzok, újságcikkek is mutatták. Rövid idő alatt világhossá vált, hogy míg a nyelvi és egyéb elméleti képzésekben neveltetésük és instruktoraik révén az ifjú arisztokraták jól érvényesülhettek, addig a sportban atyáik presztízsét pusztán öröklött rangok alapján nem őrizhették meg. A testgyakorlatokban csak saját képességeikre építve felelhettek meg a vezetési elhivatottságnak (Kun 1996–2000: 585).

A 19. század második felében zajló társadalmi változások – a polgárosodás, a szabadidő megjelenése – kedvező terepet biztosítottak a versengés civilizált formáinak elterjedéséhez, s így a sportolás minden korábbinál szélesebb csoportokat érintett. A sporttevékenységet egyre inkább önmagáért kezdik űzni, hadászati háttérük elhalványul, bár igaz, hogy még a 20. században is előfordul, hogy a sportra mint a katonai előképzés eszközére tekintettek.

A szociológiai kutatások egyik hipotézise szerint a különböző sportágak különböző társadalmi helyzetű embereket vonzottak, ezért a kutatók máig gyakori kérdése, hogy milyen kapcsolatban áll a társadalmi pozíció és a sportágpreferencia. „Amikor polgári tornáról, arisztokratikus atlétikáról vagy épp a munkások által is játszott futballról beszélünk, akkor e jelzőkkel azt szemléltetjük, hogy van egyfajta megfelelés (strukturális hegemonia) a társadalmi térben elfoglalt pozíció és bizonyos típusú – a szimbolikus térben különböző, változó pozícióktól felvevő – szabadidős tevékenységek preferálása között. E sportágak azzal képeznek relacionális struktúrát, hogy egymáshoz képest lesznek polgáriak vagy arisztokratikusak, lesznek elit vagy plebejus sportok” (Szegedi 2005: 19).

Maga a *sport* szó nálunk csak a 19. században jelenik meg, a *Verseinigte Ofner und Pester Zeitung* irodalmi mellékletében írják először: „Az angolok szenvedélyesen szeretik a játékot. Ebből származik nemzeti sajtáságaik legnagyobb része: a fogadási szenvedély, a boxolás, a löverseny, a vadászszenvedély, ennek tudható be a sok részvénytárság is. Minderre van egy sajtáságos lefordíthatatlan elnevezésük: a sport. Minden gyakorlatot, amelyhez erő, ügyesség és gyorsaság szükséges, ezzel a szóval neveznek, amely egyszersmind amatőrséget is jelent” (idézi Bánhidi 1971: 18)⁵. A szó jelentésével ennek ellenére sokáig nem voltak tisztában az emberek, s a sportot az arisztokrácia főlegesen kedvtelésének tartották.

A századforduló még egy nagyon fontos változást hozott: megjelent az első sportjáték, a futball, aminek már nemcsak sportolói, hanem nézői is voltak, s más sportágakkal ellentétben nem csupán alkalmyszerűen tudott híveket toborozni. A futball megjelenése előtti sportok, a torna, az atlétika, a vívás, lovaglás megegyeznek abban, hogy a versengés egyének között zajlik, akik szociológiai értelemben nem különböznek egymástól: „egy 19. század végi atlétikai verseny többnyire nem az egyes klubok, hanem az azonos klubba tömörülő, azonos társadalmi háttérű versenyzők, illetve szurkolók között zajlik. A kívülállók szinte kizárólag egyéni kvalitásaik alapján drukkolhatnak egyik vagy másik versenyzőnek” (Hadas–Karády 1995: 89). A futball ezzel szemben tömegsport – szurkolóinak száma alapján, és heterogén társadalmi összetétele alapján is. A nézők itt már nem egyéni versenyzőknek drukkolnak, hanem egy közösséggel azonosulnak. A két csapat mérkőzése egyúttal társadalmi jelentéstartalmak konfrontációjává is válik, a néző pedig egy szimbolikus harc résztvevője lesz. Tehát a futball csapatjáték lévén kiváló lehetőséget nyújt az azonosulásra, alkalmat teremt a kollektív identitás átélésére. „A futballstadion egy előzetesen megkonstruált társadalmi interakciós tér. Ebben a nézők készen kapott viselkedési modellek révén kifejezhető választási kényszernek kiszolgáltatottjai: a szélsőséges megnyilvánulások alkalmával – lincshangulat, hisztéria, agresszió – a társadalmi élet szokásos normái alig, határesetben egyáltalán nem érvényesek (szemben a pályán zajló küzdelemmel, mely szigorúan szankcionált szabályok szerint szerveződik)” (Hadas–Karády 1995: 91).

A kötődés – ami lehet egyénhez fűződő (például egy nemzetközi versenyen, amennyiben a sportoló hazánkat képviseli), és lehet csapathoz fűződő – minden esetben bonyolult érzelmek, attitűdök megvalósulása, amelyek közül mindig azok válnak hangsúlyossá, amelyek az adott összefüggésrendszerben érvényesek (Hadas 1997: 50). Ezek a tartalmak szorosan kapcsolódnak az egyén korábbi tapasztalataihoz. Az identitás, csapathoz kötődés kérdése különösen hangsúlyossá válik egy nemzetközi eseményen (Európa-bajnokság, világbajnokság, olimpia). Ennek egyik legmarkánsabb megvalósulását láthattuk 2000-ben a sydney-i olimpián, ahol egy bennszülött származású ausztrál sportolónő a nemzet lányaként gyűjtötte meg

⁵ Magyar szövegben 1843 novemberében a Honderúben jelenik meg a *sport* szó (Bánhidi 1971: 19).

az olimpiai lángot.⁶ Bernstein és Blain (2003) az olimpiai játékok megnyitója és az azt követő események, versenyszámok közötti szimbolikus ellentétre hívja fel a figyelmet: míg a megnyitóünnepség a békét és az összetartozás érzését sugallja, a versenyeken már valójában a nemzetek csatája zajlik. A sportnak ez a szimbolikus cselekvéssorozata – a vagyis az, hogy az egyes sporteseményeket mérkőzésnek, viadálnak, harcnak, küzdelemnek tekintik – a természetesen a médiaüzenetnek is kulcsmotívuma. Ennek az azonosításnak kettős funkciója lehet: egyrészt ezáltal őrződik a sportnak mint cselekvésnek az eredeti jelentése, másrészt kutatások sora igazolja politika és sport összefonódását. (Vö. Urbán 1997, Hadas–Karády 1995, Bánhidi 1971, Szegedi 2005.)

A labdarúgózsargon használata például egyáltalán nem ritka a politikai nyelvben, mivel az a sportrajongók tömege előtt ismert, tehát alkalmas arra, hogy propagandisztikus üzenetek hordozója legyen (Mazzoleni 2002: 108). Az olimpiai játékok nemzetek közötti pontversenye a nemzetek közötti rivalizálás eszközének is tekinthető, nem ritkán a sportújságírók hangsúlyozzák a játékosok vagy csapatok nemzeti jellegét, s ezáltal hangsúlyossá válhat az országukban dúló konfliktus is. Ilyenkor az események prezentálásában gyakran alkalmaznak olyan kifejezéseket, melyek leginkább a harcászatban használatosak; a sporteseményeken egyének vagy csapatok harcolnak, csatáznak, küzdenek a győzelemért.

„Nagyon egységes a gárda” (Blikk, 2009. május 25.)

„Így az is komoly fegyvertény, hogy a világranglista ...” (Magyar Nemzet 2009. május 30.)

„... az egyikben a rendezők tusakodnak a vendégszurkolókkal, a másikban a két csapat tagjai egymással” (Magyar Nemzet 2009. június 2.)

„... aztán Arany végre érzékelte, hogy a vendégszektor előtt egy másik csata is folyik” (Magyar Nemzet 2009. június 2.)

„... nagy és színvonalas csatában múlt a felül Serena Williamset, a meglepetésemberek csatáját pedig Samantha Stosur nyerte Sorana Cirstea ellen” (Magyar Nemzet, 2009. június 4.)

„... Jelena Csernova az orosz bajnokságban rendszeresen gyilkolja a magyar kapitány Euroliga-győztes csapatát” (Magyar Nemzet, 2009. június 8.)

„... futószalagon lövöldözték a triplákat” (Magyar Nemzet, 2009. június 8.)

A sport tehát alkalmas politikai ideológiák közvetítésére is, a média pedig képes ezt a hatást felerősíteni. Ezek a funkciók döntően az élsporthoz kötődnek (Urbán 1997: 16).

A pályán zajló küzdelem szigorú szabályok szerint szerveződik, ezek a szabályok a pályán kívül azonban nem érvényesek. A lelátókon folyó harcban a szándékosan vagy szándéktalanul felszínre kerülő jelentéstartalmak között akad olyan is, ami egyéb esetekben elfogadhatatlan lenne. Az identitásnak, csapathoz vagy nemzethez tartozásnak lehetnek egyéni indíttatásai, de lehet egy előzetesen meg-

⁶ Vö.: www.fn.hu/olimpia/20080805/sydney_2000_visszatert_olimpiai

konstruált közösség hatása is. Hadas Miklós (1995: 96) ez utóbbit tartja erősebb vonásnak, szerinte ugyanis a hűséges szurkolók többségénél legalább csírájában megtalálhatók az adott csapattal való kollektív azonosulás történelmileg mélyen rögzült, s már nem reflektáltan átélt elemei. A lelátókon a kollektív azonosulásnak a legmélyebb érzelmi-indulati összetevői válnak hangsúlyossá. „Az önmagát az egyesületével azonosító drukker számára a pályán zajló küzdelem tétje nem csupán az, hogy csapata előnyösebb helyet foglaljon el a bajnoki tabellán, hanem az is, hogy a szurkolás interaktív magatartása révén kollektív kifejeződést nyerhessenek legtöbbször nem tudatos, gyakran tiltott vagy elfojtott, ám éppen ezért fontosnak tekintett érzületei” (Hadas–Karády 1995: 94). A szurkolóvá válást Gebauer a szocializáció részének tartja, ekkor ugyanis a gyermek eltávolodik az otthon és az anya védelmező világától, és megismerkedik az apa és a báty testvériségen alapuló világgal (2006: 69).

Az identitás kifejezésének ez a formája, a versenyzők, csapatok éltetése a tudósításokban kétféle formában jelenik meg. A tudósító az eredmény közlésén túl igyekszik visszaadni az esemény hangulatát is, ezért a fabuláris részben idézheti a közönség által skandált rigmusokat, de az átélt, tapasztalt érzelmi-indulati reakciókat saját megfogalmazásában is közölheti.

„... minden irányban kiintegetett az öt ütemesen ünneplő publikumnak” (Magyar Nemzet 2009. május 30.)

„... a lelátó jónéhány szegletéből harsant fel a *Bravó Ági!* és a *Gyerünk Ági!*” (Magyar Nemzet 2009. május 30.)

„... s a Hajrá, Veszprém, nyerünk! kezdetű rigmus felhangzásával” (Népszabadság, 2009. február 16.)

„A csapatok bemutatását követő, szünni nem akaró tapsot egyperces néma felállás szakította meg” (Népszabadság, 2009. február 16.)

„a drukkerok spontán rázendítettek: Mi vagyunk a legnagyobbak!” (Népszabadság, 2009. február 16.)

Sport és média

Az első sporttal kapcsolatos tudósítás 1733. május 5-én jelent meg az amerikai Boston Gazette-ben, ami egy angliai bokszmérkőzés szülő tudósítás volt. Az elkövetkező időkben a megjelenő lapok esetenként beszámoltak díjazásos bokszmérkőzésekről, lóversenyekről, illetve hajós versenyekről; az első, 1819-ben megjelenő sportfolyóirat, a *The American Farmer* azonban már vadász- és horgászversenyekről, lövész- és kerékpáros viadalokról is közölt eredményeket. 1850-től rendszeresen megjelentek az újságokban sporthírek, az 1890-es évekre pedig már elkülönült a sportrovat is a lapokban. A technikai fejlődés, elsősorban a távírókészülék feltalálása lehetővé tette a sport kommunikációjának kontinenseken való átívelését, melynek következtében az angliai sporthírek is eljutottak az amerikai kontinensre.

Az első magyar sportlap 1857-ben indul Bérczy Károly szerkesztésében, címe: Lapok a lovaszat és vadászat köréből. Persze sportról már korábban is írtak újságok, az első – még angol lapból átvett – sporthírt 1841-ben közli Kossuth a Pesti Hírlapban (Andok 2004: 132). A századforduló környékén már több szaklap is létezett: a Sport 1882 és 1899 között jelent meg, a Tornaügy című havilap 1883-ban indul, majd a Herkules című hetilap egy évvel később 1884-ben. Ezek még inkább tájékoztató, a korabeli sportági szaktudományokat is felölelő, de közléseiket tekintve időben mindig megkéső folyóirat jellegű lapok voltak. Ebben csak az 1903-tól megjelenő Nemzeti Sport hoz változást, ami már általános testnevelési és sportügyekkel foglalkozott. A húszas évek elején hetente kétszer jelent meg, majd 1923 óta napilapként működik. Az időszakos lapok is egyre többször közölnek sport témájú írásokat, s hivatkoznak saját tudósítójukra, az 1880-as évek végétől a nagyobb napilapok (pl. Pesti Hírlap) már külön sportrovatot indítanak (Bánhidí 1971: 95). Az 1920-as évekre a szerkesztőségekben elkülönül a sportrészleg, az 1930-as években az MTI-nek már 10 fős sportosztálya működött.

A mai értelemben vett sporttudósítás első darabjai is a századforduló környékén jelentek meg az újságok hasábjain. Az első újkori olimpiáról 1896-ban már lényegében tudósításokat is olvashatunk, hiszen a Pesti Hírlap és a Pesti Napló levelek és magánbeszámolók alapján tájékoztatja a közönséget az eseményekről.

Az 1920-as évektől Amerikában már a sporteseménnyel egyidőben, rádióon hallgathatták a sportkedvelők a közvetítéseket. Ez alapvető változást hozott, hiszen lehetővé vált az azonnali információhoz jutás. A következő jelentősebb esemény sport és média kapcsolatában az 1936-os berlini olimpia közvetítése volt: „a játékok ideje alatt Olimpiai Újság jelent meg. A rádió 41 országba közvetítette az eseményeket. Ekkor kezdődtek az első televíziós kísérletek is. Leni Riefenstahl pedig 80 operatőrrel monumentális filmet forgatott az olimpiáról” (Umminger, 1992: 390). Hazánkban még az 1952-es olimpiát is csak rádióon lehetett nyomon követni, az 1960-as római játékokat azonban már a képernyőn is nézhette a meg lehetőségen alacsony számú televízió-tulajdonos. Ez volt egyébként az első, nemzetközileg élőben közvetített olimpia, amelynél mindenki az olasz tévé műsorát vette át. A Magyar Televízió 34 órát közvetített a helyszínrre kiküldött két sportriporter (Vitray Tamás, Radnai János) kommentárjával (Takács 2006).

Az 1950-es évektől a sport már állandó helyet kapott a televízió programjában, s ezzel a sportújságok, magazinok példányszáma is folyamatosan nőtt, a sportkedvelők ugyanis olvasni is akartak kedvenceikről. „Kezdetben a televíziós társaságok azért vállalták a sportközvetítést, mert nem került sokba, és vonzotta a nézőket. Hamarosan megváltozott a helyzet. A sportvilág felismerte, hogy piaci értéke van. A sportszövetségeket meg lehetett vásárolni” (Umminger 1992: 633). Ez azt jelentette, hogy egyes sportágak szövetségei ekkor még fizettek azért, hogy a televízió közvetítse eseményeiket. Egyre tágult a versenyek repertoárja a televízióban, az olimpiák mellett már egyéb, nagyszámú nézőt vonzó eseményeket (pl. labdarúgó-világbajnokság) is műsorra tűztek a csatornák.

Azzal, hogy a sport ekkora teret kapott a médiában, megváltozott a sport és közönség viszonya, ami a közvetett sportfogyasztás dominanciájának kialakulásához vezetett. „Korábban a sportesemények közönsége nagyrészt olyanokból állt, akik maguk is művelték a nézett sportágakat, tehát szakértőnek tekinthetők. Mára ez megváltozott, a nézők jelentős része soha nem üzte az általa kedvelt sportokat, és sokan csak a televízió keresztül kísérik figyelemmel a sportvilág történéseit” (Urbán1997: 17). A televízió és a sportnak is – abból következően, hogy a nézők jó része laikusnak tekinthető – másfajta élményt kell nyújtania: a szakmai bravúrok kevésbé kötik le a közönséget, sokkal inkább a látványelemeket értékelik. Megerősödött a sportban is a televízióra jellemző magazin műfaj, amiben sokkal fontosabb szerep jut a szerkesztésnek és az értelmezésnek, azaz a kísérszövegnek és a kommentároknak (Misovicz 1997: 29).

A sporttudósítás tehát az identitás, csapathoz tartozás tolmácsolója (H. Tomesz 2007a: 139). Az identitásnak, csapathoz vagy nemzethez kötődésnek lehetnek egyéni vagy közösségi indítatói. A tudósításokban ez a kötődés kétféle formában jelenhet meg. A tudósító az eredmény közlésén túl igyekszik visszaadni az esemény hangulatát is, ezért a történeti részben idézheti a közönség által ismételt rigmusokat, de a tapasztalt érzelmi-indulati reakciókat saját megfogalmazásában is közölheti.

6. A PREZENTÁLÁS MÓDJAI

A vizsgálatot két részre bontva elsőként a közlő jellemzőit igyekeztem feltárni, arra kerestem a választ, hogy a szövegben a referenciális központ a meghatározó, vagy esetleg valamely semleges kiindulópont, s hogy a nézőpont miként van jelölve esetleg elrejtve a szövegben. Másodsorban pedig a kommunikációs szintér közlésre és befogadásra gyakorolt hatását vizsgáltam. Két aspektust kiemelve a nézőpont jelöltségéhez kapcsolódóan a tér- és időjelölések médiumspecifikusságát, valamint választott médium és a kommunikátum szerkezetének összefüggéseit néztem, tehát azt, hogyan befolyásolja a prezentálást, a médiaüzenet struktúráját.

6.1. A nézőpont szerepe a történetelbeszélésekben

A szakirodalom megkülönböztet első és harmadik személyű elbeszélést, de az ezekben a terminusokban rejlő ellentmondás miatt Tátrai Szilárd (2000: 230) a perszonális és imperszonális narráció szakkifejezések használatát javasolja, mégpedig azért, mert a korábbiak nem számolnak azzal a különbséggel, ami az első, második, illetve a harmadik személyű névmások deiktikus használatát jellemzi. A személydeixisek szerveződéséből kiindulva az elbeszélő szövegekben a narráció két típusát aszerint különbözteti meg, hogy a közlőre és befogadóra utaló deiktikus nyelvi elemek használata jellemző-e az elbeszélő eljárásra, vagy nem: „ha a résztvevői szerepek nyelviileg explicitté válnak az elbeszélő szövegben, perszonális narrációról, ha viszont a résztvevői szerepekre nem történik deiktikus utalás, imperszonális narrációról beszélhetünk” (Tátrai 2000: 238). A tudósítások eszerint perszonális narrációnak tekinthetők, mivel a közlőre mindig találunk utalást a szövegben (a későbbiekben azt is kifejtem, hogy ezeknek az utalásoknak milyen típusaival találkozhatunk).

A közlés egyik legfontosabb eleme a nézőpont, vagyis az a perspektíva, ahonnan a beszélő formailag megkonstruálja mondanivalóját. Tolcsvai a kiindulópontnak több fajtáját különbözteti meg, s azt mondja, hogy ezek a fajták egyszerre is érvényesülhetnek a szövegben, különböző kombinációkban különböző nézőpontokat létrehozva (2007: 8):

- A kiindulópont a semleges kiindulóponttal azonos, nincs köze a szöveg aktuális külső tér–idő-rendszeréhez. Egy szövegben semleges kiindulópont lehet minden olyan entitás, amely résztvevő, szereplő lehet a szövegben.
- A kiindulópont referenciális központ, az éppen beszélő kiindulópontja. Lehet kifejtett, ebben az esetben a jelölője az első személy és a jelen idő, de lehet kifejtetlen is, amikor nem kap nyelvi formát a szövegben.
- A kiindulópont a tudatosság szubjektuma, az a beszélő, aki felelős az információért.

A tudósítás a hétköznapi közlésben a történet-elbeszélésnek feleltethető meg, amiben a mindenkori beszélő nézőpontja az uralkodó. A tudósításban ez lehet a tudósító nézőpontja, de lehet a megszólítottaké (szakértők, szemtanúk) is. Rejtve azonban sohasem maradhat. Ha összevetjük a tudósítást a hozzá legközelebb álló műfajjal, a hírrel, akkor a legtöbb különbséget éppen a nézőpont jelöltségében találjuk. A hírek fókuszában az esemény áll, nem az a lényeges, hogy ki prezentálja. A szerző háttérbe szorul, helyzete nem releváns az elmondottak szempontjából. A tudósítás viszont éppen attól lesz tudósítás, hogy a szerző kifejezetten törekszik saját maga pozicionálására, s hangsúlyozza, hogy az események pillanatában a helyszínen van, szemtanúja a történeteknek. A befogadó a kommunikátumot szerzőhöz tudja kötni, hiszen a szöveg mindig nevesítve van. Az írott formában megjelenő tudósításban két helyen jelenhet meg a név: a szöveg alján, vagy a cím és a lead között. Előfordul, hogy csupán monogrammal utalnak a szerzőre, vagy a *Tudósítónk* felirat hitelesíti a leírtakat. Ugyanis a tudósításban leírt információk hitelesítője minden esetben maga a szerző. Az ő személye a garanciája annak, hogy az esemény valóban úgy történt, ahogyan az a médiaüzenetben megjelent.

A rádióban a tudósító hangja is kapcsolódik a közleményhez, a televízióban pedig mindehhez a kommunikátor képét is társítani tudja a befogadó. A sporttudósítás bizonyos formáinál fordulhat elő, hogy a közlő nem látható, de személye azonosítható, mert az események felvételéből szerkesztett képsorokon megjelenik a neve, s a tudósítást az ő hangján halljuk. Tehát míg nyomtatásban csak névvel és nyelvileg jelölt a közlő (a megfelelő igealak használatával, hangulatfestés által, a helyszín bemutatásával), addig az elektronikus formában megjelenőkben akár vizuálisan is.

Tolcsvai a makroszerkezet vizsgálatakor a tér- és időjelölés rendszerét bemutatva ír a nézőpontról (2001: 125). A tudósításban fontos a térbeli és időbeli proximitás, azaz a tudósítónak a helyszínen kell lennie az esemény időpontjában, s ez azt is jelenti, hogy a beszédidő (de akár az elbeszélte történet idejének időpontja is), illetve a szerző térbeli helyzete akár jelöletlen is maradhat.

Ebből a szempontból különbséget kell tennünk az egyes kommunikációs színterek között. A nyomtatásban közölt tudósítások leghamarabb egy nappal az esemény után tudnak csak tájékoztatást adni a történetekről, így tehát külön válik az elbeszélte történet ideje a beszédidőtől. Az esemény leírása múlt idejű, mivel azonban a legtöbb tudósítás tartalmazza a történetek háttérét is, előfordulhat, hogy nem csupán egyféle múlt időt találunk a szövegben (közvetlen múlt, közeli múlt, távoli múlt). Tolcsvai a hírszöveg időszerkezetéről azt írja, hogy annak megértéséhez hozzátartozik a beszédidő naptári dátumának megadása. „A hír kommunikációs funkciójához hozzátartozik, hogy a mindennapi észlelés szerint adott időpontban, naptári vagy fizikai időmérés szerint adott rövid időtartamban (fél napig, egy napig, néhány napig) érvényes a hír jellege, ezáltal a hír beszéddideje jelen idő, de egy meghatározott időpont/tartam jelen ideje” (2001: 158). Ezek a megállapítások a tudósításra is érvényesek.

Az esemény idejének megjelölésére leggyakrabban a tegnap főnév szerepel (az általam vizsgált tudósítások közel 40 %-ában), esetenként a hét napjainak neve. Ez utóbbival akkor is találkozhatunk, amikor a történetek közvetlen előzményeiről írnak, illetve azokról a cselekvésekről, amelyek a tudósítás fő eseményeinek cselekvését kiváltották. Ritkán, de találkozhatunk ezektől pontatlanabb időmeghatározással is, mint például a közelmúltban, a napokban stb.

„**Csütörtökön** a miniszterelnök és a kormányfő még találgatásnak nevezte a Magyar Nemzet által nyilvánosságra hozott, a kormány megszorító lépéseinek terveit taglaló cikkünket.

(...)

Daróczy Dávid **tegnap** úgy fogalmazott: a vártnál rosszabb makro-gazdasági mutatók miatt a költségvetésben 200 milliárd forintos hiány keletkezett, ám a kabinet nem kívánja az idénre tervezett 2,6 százalékos hiánycélt feladni, ezért az állami kiadásokat csökkenti.

(...)

A kabinet **tegnap** arról is határozott, hogy a tárcák által megtakarított 60 milliárdból kétmilliárd forint többlettámogatást kap a rendőrség.”

(A kormány zárol és megszorít, Magyar Nemzet, február 9.)

Rádióban és televízióban a tudósítás kétféleképpen jelenhet meg: élő kapcsolatban, vagy felvételről. Ennek megfelelően az időjelölés is változatosabb lehet, hiszen ezekben a tudósításokban a beszédidő megegyezhet az eseményidővel, de a technikai adottságnak köszönhetően előfordulnak jövőre vonatkozó, a jövőt érintő tudósítások is (az általam vizsgált időszakban megjelent tudósítások 5 %-a ilyen volt). Azokban a felvételekben, amelyek aznap, de nem a bejátszás idejében készültek, találunk időjelölést, és ritkán, de élő kapcsolatban is előfordul:

– A helyszínen ott van Kiss Anita. Szervusz Anita! Tart még a tájékoztató?

– Szervusztok, jó estét kívánok! Tart még a tájékoztató. 5 óra után nem sokkal kezdődött el a frakcióülés, amely **ezekben a percekben is** tart. Bár már több szocialista képviselő elment a frakcióülésről. *(RTL Klub, Híradó, 2009. január 28. 18:30)*

– Szervusz. Jó estét kívánok, köszöntöm a Híradó nézőit! Pontosan este hét órára hirdették meg azt a békés megemlékezést ide, a Veszprém Aréna elé, ahol állítólag több százan, de akár több ezren is lehetnek majd, **most** egyelőre pár százan vagyunk, vannak. *(RTL Klub Híradó, 2009. február 8. 18:30)*

A helyszín szintén fontos összetevője a tudósításnak, s míg az idő esetében sokszor külön kell választanunk az esemény idejét az elbeszélés idejétől, addig a helyszínnel ez nem tehető meg. Sőt, rádiós és televíziós tudósításokban többnyire

kettős térjelöléssel találkozunk (helyhatározószó + helységnév, helyiségnév, közterület megnevezése, stb.).

– **Veszprémben** hamarosan kezdődik az az összejövetel, amelyen a meggyilkolt kézire emlékeznek. A **helyszínen ott van** Zombai-Kovács Ákos, szervusz. Mi várható ezen a megemlékezésen?

– Szervusz. Jó estét kívánok, köszöntöm a Híradó nézőit! Pontosan este hét órára hirdették meg azt a békés megemlékezést **ide, a Veszprém Aréna elé**, ahol állítólag több százan, de akár több ezren is lehetnek majd, most egyelőre pár százan vagyunk, vannak. És **itt** bárki mécesst, gyertyát gyűjthet, és leróhatja kegyeletét a ma hajnalban meggyilkolt Marian Cosma – a mindenki által nagyon kedvelt román beállós emléke előtt. *(RTL Klub Híradó, 2009. február 8. 18:30)*

– **A helyszínről** mondja el munkatársunk Manhalter Dániel, hogy mit tudott meg a történetek háttéréről.

– **Itt Enyingen** nagy a rendőri készültség. **A kisvárosban** ma egész nap járőröztek az autók és a főúton rendszerezek voltak az igazoltatások. *(RTL Klub Híradó, 2009. február 15. 18:30)*

A szövegbeli térjelölés az események helyszínének, s egyben a beszélő tartózkodási helyének kijelölése, ami azt jelenti, hogy a közlő és a befogadó szövegértésében ezek a tartományok deiktikus vagy referenciális fogalmi kijelölések (lásd még Tolcsvai 2001).

A tér- és időjelölés, valamint ezt kiegészítve a kifejtettséget biztosító egyéb elemek meglétét vagy hiányát, és ezek médiumok szerinti esetleges eltéréseit a következő táblázat mutatja:

Alapkategóriák	Sajtó	Rádió	Televízió
Ki tette, mondta stb.?	Minden esetben megtalálható a tudósításban. 100%	Minden esetben megtalálható a tudósításban. 100%	Minden esetben megtalálható a tudósításban. 100%
Mit tett, mondott, történt stb.?	Minden esetben megtalálható a tudósításban. 100%	Minden esetben megtalálható a tudósításban. 100%	Minden esetben megtalálható a tudósításban. 100%
Mikor tette, mondta, történt stb.?	Elmaradhat. A tudósítások 80%-ában volt utalás az időpontra.	Elmaradhat. A tudósítások 60%-a tartalmazott utalást az időpontra.	Elmaradhat. A tudósítások 70%-a tartalmazott utalást az időpontra.

Alapkategóriák	Sajtó	Rádió	Televízió
Hol tette, mondta, történt stb.?	Elmaradhat. A tudósítások 93%-ában volt utalás a helyre.	Elmaradhat. 90%-ban megtalálható volt a szövegben.	Elmaradhat, de az általa vizsgált szövegek mindegyikében megtalálható volt. 100%
Miért tette, mondta, történt stb.?	Szinte valamennyi tudósításban kifejtett volt. 94%-ban megtalálható a szövegben.	A legtöbb tudósításban kifejtett volt. Sporttudósításokban és katasztrófákról szóló beszámolóban maradt el. A szövegek 70%-ában volt utalás rá.	A legtöbb tudósításban kifejtett volt. A szövegek 80%-ában volt utalás rá.
Hogyan tette, mondta, történt stb.?	Ritkán elmaradhat a tudósításból. A szövegek 88%-ában megtalálható volt.	Ritkán elmaradhat a tudósításból. A tudósítások 65%-ában megtalálható volt a szövegben.	Ritkán elmaradhat a tudósításból. A tudósítások 90%-ában megtalálható volt a szövegben.

6.2. A szövegstruktúra médiaspecifikussága

A tömegkommunikációs csatorna kiválasztása eltérő befogadási mechanizmusokat eredményez, tehát más-más kognitív feladat elé állítja a befogadót, és egyúttal hatással van a kommunikációs üzenet strukturálódására is. A rádiós és televíziós publikálásnál fontos körülmény, hogy a közölt információkat egyszeri hallás után kell a befogadónak megérteni, azaz nincs lehetőség újrafeldolozásra, az információ nem térben, hanem időben terjed. Az újságíró szakma a nyomtatott hírek szerkezeti ábrázolására a már bemutatott fordított piramis modellt alkalmazza, az elektronikus közlésű hírek, tudósítások szerkezetét pedig körkörösnek, mozaikosnak nevezi. Ez utóbbi alkalmazkodva a befogadói igényekhez a legfontosabb információt ismétli, ezzel keretet adva a történetnek.

A hírek szerkezetére vonatkozóan a legmeghatározóbb modell van Dijk-tól származik, aminek érvényességét vizsgálták a rádiós hírekre vonatkozóan is. A rádiós hírek kutatásával a nemzetközi szakirodalomban Allan Bell (1991), a magyarban

pedig Ferenczy Judit (2003, 2007) foglalkozott részletesen, de a téma egy-egy szegmensét kutatta Andok Mónika (2003, 2007) és Balázs Géza (1997, 2005)¹.

Bell rádiós hírekre alkalmazott szövegszerkezeti sémája több ponton eltér van Dijkétől (lásd a mellékletben). Új kategóriaként jelenik meg a forrás, a hely és az idő megjelölése, mint az információ legfontosabb azonosítói. Az ábrában két csoportra osztotta a lehetséges forrásokat: hírügynökségek által kiadott információké és újságíró (saját tudósító) által szerzett adatok. E kategória kiemelése fontos a rádiós és televíziós tudósítások esetében egyaránt, hiszen egyrészt az elmondottak hitelesítője, másrészt a szakértők, szemtanúk megszólaltatása az újságíró felelősségének enyhítője lehet. Egy-egy hírben, tudósításban több forrást is megjelölhetnek:

Terzsy Péter (a Veszprém Megyei Rendőrkapitányság bünyügyi főosztályvezetője – korábban már említették a szövegben) azt mondta, hogy a térfelügyelő kamerák alapján tudták megállapítani, hogy ki vett részt a késelesben. A bünyügyi osztály vezetője hozzátette, hogy reggel még készültség volt a környéken, de mostanra - a gyors eredmény miatt - erre már nincs szükség. **Szabó Péter, a Veszprém Megyei Napló munkatársa**, a szombat esti késeles helyszínéről jelentkezve a Krónikának azt mondta, hogy nyugalom van a városban. (*MRI Kossuth Rádió, Krónika, 2009. február 9. 12: 17*)

Az idézetet nem csupán függő beszéd formájában közölhetik, szó szerinti idézetek is előfordulhatnak a szövegben, s olykor ezt magával a szerzővel mondatják el:

Szabó Péter, Veszprém Megyei Napló munkatársa, a szombat esti késeles helyszínéről jelentkezve a Krónikának azt mondta, hogy nyugalom van a városban.

– Jelenleg a Skorpió bár előtt, ahol történt az eset, a rendőrség már feloldotta a korlátozást, jönnek-mennek az autók, amit tudunk, hogy délelőtt horvát újságírók is Veszprémbe, ők Ivan Pesic, a fiatal horvát kapus állapotáról érdeklődtek, ám bejutniuk nem sikerült az intenzív osztályra. Annyit tudunk, hogy most ébresztik fel Pesicet az altatásból, ő az, akinek a veséjét ki kellett venni. (*MRI Kossuth Rádió, Krónika, 2009. február 9. 12: 17*)

Az események bemutatásába ágyazott beszéd nyomtatott és elektronikus tudósításokban egyaránt fontos lehet: az információ hitelesítésén túl vélemények

¹ Andok Mónika és Balázs Géza egyaránt vizsgálta a van Dijk-féle modell alkalmazhatóságát más szövegek szerkezeti feltárásában – Andok Mónika a nyomtatott hírek típus szerinti szerkezeti változatait tárta fel, Balázs Géza pedig a hírek egy újkeletű változatát, az sms-híreket kutatta.

tolmácsolásának eszköze lehet. A forrás megnevezése után következő ige megválasztásával a szerző azt is érzékeltetni tudja, hogy elhatárolódik az üzenettől, vagy egyetért azzal (mondta, közölte / állította, hangsúlyozta, kiemelte). Erre Bell is felhívta a figyelmet: „Talk embedded within a story consists of the talk itself and the attribution to a speaker. The attribution names the source, and may specify time and space, ... the verb used to describe the act of speech. ... We could call these groups in particular news performatives to adapt Austin’s terminology. They perform the act which they describe and are characteristic of news as talk. Performatives cannot be true or false”² (Bell, 1991: 206 idézi Andok 2013: 67).

A legfőbb szövegszerkezeti eltérés nyomtatott és elektronikus közlésű tudósítások között a címkezelésben találjuk, mert míg nyomtatásban minden tudósításnak címet adnak (ami állhat főcímből és alcímből), addig a rádióban és televízióban közölt tudósítás cím nélküli. Mindkét elektronikus formátumnál találkozhatunk azonban a hírműsor elején Headline-nal, ami rövid tartalomismertetés, s itt lényegében elhangzik a hír címe, amihez aztán tudósítás is kapcsolódhat.³

A szöveg következő fontos eleme a tartalmi összefoglaló másik része, a lead. „The lead is micro-story. It compresses the values and expertise of journalism into one sentence. Understanding how the lead works is to understand the nature of news stories. In working on a story, even while I am still interviewing a news source, I am mentally searching the material for possible leads.”⁴ (Bell, 1991: 169).

Ferenczy Judit a rádiós hírek vizsgálatakor rámutatott, hogy a Lead egyben a Fő esemény is, ami a rövid terjedelemből adódik. A tudósítások esetében ez rádióban és televízióban egyaránt másképp alakul. Minden tudósítást hír, illetve felkonferálás előz meg, amelyben rövid tartalmi összefoglalót adnak az eseményről. Ez megfeleltethető a nyomtatott tudósítás leadjének:

² „Egy történetbe beágyazott beszéd magából a mondanivalóból és a beszélőnek való tulajdonításból áll. A tulajdonítás a források nevei és esetleg közelebről az időpont és helyszín ... az ige, melyet beszédaktusok leírására használunk. ... Ezeket a csoportokat Austin terminológiája szerint hír performatívumoknak is nevezhetnénk. Végrehajtják azt az aktust, amelyet leírnak és a hírt mint szöveget jellemzik. A performatív kijelentések nem tudnak igazak vagy hamisak lenni.”

³ A headline azonban nem tartalmazza mindegyik hír címét, csupán a legmagasabb hírértékkel bíró eseményeket említik.

⁴ „A lead egy mikrotörténet. Összesűriti az újságírás értékeit és szaktudását egy mondatba. Annak megértése, hogyan működnek a leadek, a hírtörténetek természetének a megértése. Egy történeten dolgozva, míg én a hírforrással készítek interjút, mentálisan már a lehetséges leadhez keresek anyagot. A nagy része annak, amit a történetek szerkezetéről elmondtunk, alkalmazható a leadre is.” (Saját ford. – Hulyák-Tomesz)

Stúdió:

Megölték a veszprémi kézilabdacsapat beállósát, Marian Cosmát. A román válogatott csapattársaival egy szórakozóhelyen szóváltásba keveredett egy társasággal. Dulakodni kezdtek, majd valaki mellkason szúrta a 27 éves játékost. Aki a kórházban meghalt. A vele lévő két játékostárs közül az egyiket hátulról vesén szúrták, a másikat fejbe rúgták, sérüléseik súlyosak, a veszprémi kórházban ápolják őket. Veszprémben hamarosan kezdődik az az összejövétel, amelyen a meggyilkolt kéziszre emlékeznek. A helyszínen ott van Zombai-Kovács Ákos.

– Szervusz. Mi várható ezen a megemlékezésen?

– Szervusz. Jó estét kívánok, köszöntöm a Híradó nézőit! Pontosan este hét órára hirdették meg azt a békés megemlékezést ide, a Veszprém Aréna elé, ahol állítólag több százan, de akár több ezren is lehetnek majd, most egyelőre pár százan vagyunk, vannak. És itt bárki mécesst, gyertyát gyűjthet, és leróhatja kegyeletét a ma hajnalban meggyilkolt Marian Cosma – a mindenki által nagyon kedvelt román beállós emléke előtt. *(RTL Klub Híradó, 2009. február 8. 18:30)*

Stúdió:

Italos üvegekkel dobált meg egy társaság egy enyingi benzinkúton egy másik csoportot. A dobálózók előbb azt állították, hogy támadólag léptek föl velük szemben, de kiderült, hogy azok csak megálltak a kútnál. Az autók egyikén szerb rendszám volt, a dobálózók közül hét embert állítottak elő a rendőrök.

– A helyszínről mondja el munkatársunk Manhalter Dániel, hogy mit tudott meg a történetek háttéréről.

– Itt Enyingen nagy a rendőri készültség. A kisvárosban ma egész nap járőröztek az autók és a főúton rendszeresek voltak az igazoltatások. Nagyon sok rendőr volt a benzinkúton is, tegnap ugyanis itt volt már egy verekedés, szerb rendszámú autókból kiszállók csaptak össze a helyiekkel, a rendőrség közleménye szerint hét embert vettek őrizetbe, de az egyik tévétársaság felvételeket készített, ezeket a felvételeket a rendőrség bekérte, úgyhogy az is elképzelhető, hogy még több embert vesznek majd őrizetbe. A rendőrség egyébként egész nap attól tartott, hogy a veszprémi kézilabda meccsről szurkolók fognak idejönni, ezért nagyon sok rendőr volt a bevezető utakon. A rendőrök most már elmentek. Információink szerint már nem tartanak attól, hogy összecsapás lesz itt, Enyingen a helyiek és a szurkolók között. *(RTL Klub Híradó, 2009. február 15. 18:30)*

A struktúra további részének vizsgálatakor számításba kell venni a szöveg tervezettségének fokát. Vannak olyan tudósítások, amelyek gondosan szerkesztettek, ugyanis helyszíni tapasztalatok alapján, de utólag készültek, tehát nem élő kap-

csolásban szólal meg a közlő. Ilyen a legtöbb sporttudósítás⁵. Az általam vizsgált időszakban a sporttudósításokon kívül ide sorolhatók még a Marian Cosma halála kapcsán készült tudósítások is. A szerkesztett tudósításokban megtalálhatók azok a kategóriák, amelyeket Bell a rádiós hírekben megnevezett, az élő tudósításokból gyakrabban maradnak ki elemek, illetve kevésbé következetes a struktúra.

Az egyes események feltárásában (de legfőképpen a Marian Cosma haláláról szóló kommunikátumokban) a legritkább esetben találkozhatunk tisztán megjelenő, egyértelműen körülhatárolható műfajjal. Több ponton műfaji átfedés, háttértelődés figyelhető meg tudósítás és hírosszefoglaló, vagy tudósítás és riport között. A következő táblázat azt mutatja, hogy melyek azok a jegyek, amelyek a tudósítást jellemzik, s melyek azok, amelyek más műfajokhoz kapcsolhatók:

Tudósításra jellemző vonások	Más műfajra jellemző vonások
Élményszerű, részletes beszámoló	Gondosan szerkesztett
Pontos helyszínleírás	Ugrálás a helyszínek között
A körülmények aprólékos bemutatása	Mozaikos szerkesztésmód (korábbi felvételek bejátszása)
A helyszínen készített interjúk bejátszása	
Rádióban és televízióban egyaránt a tudósító hangján hallható.	

A kereskedelmi rádiókkal, televíziókkal kapcsolatos társadalmi diskurzusnak régóta közkedvelt témája a műfaji hibridizáció (Eco, Jenei 2005, Bajomi-Lázár 2006, Pápai 2007). A piaci alapú rádiózásban, televíziózásban a figyelem felkeltése és megtartása a cél, ezért egyre inkább a látványosság elve dominál. A televíziós műsorokban egyre fontosabb szerkesztési elv lesz a valóságkeltés a nézőben, a kommunikátor és a befogadó közötti kapcsolat láthatóvá tétele. Ez megmutatkozik például abban, hogy a hírműsorokban visszaszorul a klasszikus tudósítás, helyette inkább riport-összeállítás formájában prezentálják az eseményeket. A közlő mindinkább az érzelmekre kíván hatni, ennek érdekében megbotránkoztat, felkavar. Előtérbe kerültek a tabloidok, ahol az események ábrázolásában ez a fajta közvetlenség még hangsúlyosabb. Az általam vizsgált televíziós tudósítások elemzési időszakát megnézve két mozzanat válik nyilvánvalóvá: egyrészt a második hét a legmagasabb hírértékkel bíró eseménye, az MKB Veszprém román kézilabdázójának halála, jellegénél fogva átalakította a hírműsorok témastruktúráját, másrészt pedig az eset kapcsán megnő az élő kapcsolások száma, mindegyik csatorna

⁵ Sporttudósítás akkor lehet élő, ha a hírműsor idején kiemelt fontosságú (nemzetközi sportesemény, olimpia) esemény zajlik.

exkluzivitásra törekszik. Továbbá még dominánsabban érvényesül az, amit Jenei Ágnes (2005: 10) Eco nyomán a műsorok belső közönségének nevez, vagyis hogy a külső helyszíneken szót kap az „utca embere”, s láthatóvá válik a kommunikátor és közönsége közötti kapcsolat.

Összességében megállapítható, hogy a nézőpont jelöltsége a tudósítás egyik legfontosabb műfajjelölője. Ez az az aspektus, ami a hozzá legközelebb álló műfajtól, a hírtől megkülönbözteti: míg a hírek prezentálásában a közlő háttérben marad, addig a tudósító kifejezetten törekszik arra, hogy pozícionálja magát a szövegben, ezenkívül teljes jellemével vállal felelősséget a tudósított esemény információinak hitelességéért. Mindhárom médiumban egyaránt fontos, különbség esetleg a jelöltség fokában tapasztalható. Tömegkommunikációs csatornától függetlenül névvel, hanggal, képpel szerepel (televíziós tudósításban a közlő neve többször is szerepel: elhangzik a tudósítás elején, a tudósító a közlés végén maga is bemutatkozik, s egyúttal a csatornát is azonosítja, amelynek képviselőjében tájékoztat, továbbá a megjelenik a tudósításkor futó képsorokon).

A szövegszerkezet azonban lényegesebb eltéréseket mutat, mivel igazodik a befogadói igényekhez, illetve a tömegkommunikációs csatornák által generált szituációhoz. Különbségek nemcsak az egyes közlési formák között mutathatók ki, a közlés tervezettsége is befolyásolja a struktúrát.

7. KOMMUNIKATÍV SZÁNDÉK

A legtöbb médiaszöveget tipologizáló munka az objektív–szubjektív közlői szándék alapján létrehozott kategóriapár kettősségére építi felosztását, vagyis külön csoportba sorolja a tényközlő és a véleményközlő médiaüzeneteket. Az objektív műfajcsaládba sorolja például a hírt és a tudósítást, s a vezércikk, kritika, glossza, kommentár tartozik többek között a szubjektív műfaji kategóriába. Az objektivitás a média világában, így a médiaszövegekben is értékmérővé vált (H. Tomesz 2009: 185). A kommunikatív szándék mint vizsgálati aspektus tehát különösen fontos lehet a tudósítások jellemzőinek feltárásában, ezért dolgozatomban részletesebben, hosszabb terjedelemben tárgyalom.

Objektivitás és befolyásolás a tudósításokban

Gyakorló újságírók ma a következőképpen adják meg a tudósítás definícióját:

„... a tudósításként megfogalmazott közlésnek valamifajta egyéni hangvétele alakul ki. Tartalmazhatja a körülmények, a helyszín leírását; hivatkozás történhet benne mások véleményére; a hírrel szemben inkább magán hordozza megfogalmazójának stílusjegyeit, sőt a szerkesztőség gyakorlatától függően, korlátozott mértékben, véleménye kifejezett érzékeltetésére is lehetőséget teremthet.” (Domokos 2005: 253)

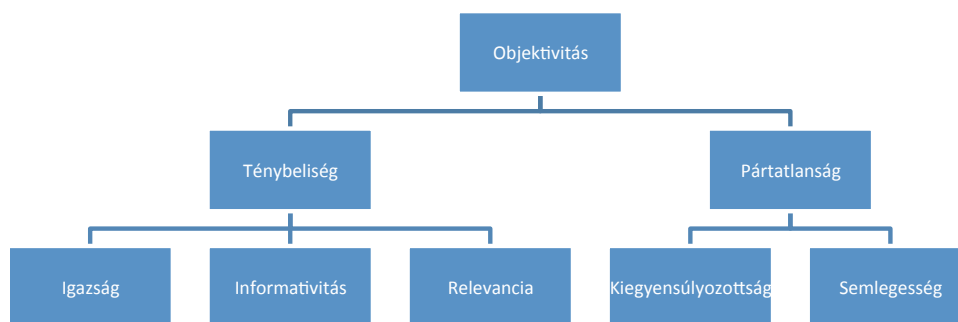
„Másképpen fogalmazva, a tudósító személyisége, valamint a jelenlét érzékeltetése, nem toladhat előtérbe, nem veszélyeztetheti a tudósítás funkcionalitását. Ami alatt azt értjük, hogy a tudósított esemény információt hordozó tartalmi része, objektív tárgy- és ténytudósága, valamint a helyszínt megjelenítő és érzékeltető elemei, megfelelő arányban és egységben kell, hogy álljanak egymással.” (Szigethy 2008: 61)

„A tudósítás a hír rokona, bár a hír az információs, a tudósítás pedig a róla elnevezett műfajcsaládba tartozik. A tudósításnak ugyanúgy válaszolnia kell a ki (mi), mit, mikor, hol, miért és esetleg a hogyan kérdésre. A két műfaj közötti alapvető különbség az, hogy a tudósításban az újságíró a saját maga által látott, tapasztalt, átélt eseményről tájékoztat.” (Balázs–Szayly–Szilágyi 2005:26).

A médiatartalom szabályozása ma már többpólusú. Egyrészt minden szolgáltató törvény adta kötelessége a kiegyensúlyozott információtovábbítás, ezen túlmenően a médiaágazat szereplői megfogalmazzák azokat a normatív követelményeket, amelyek működésüket meghatározzák. A hírek, tudósítások mellett az újságírói szakma kibontakozásával a médiatörténet egy későbbi szakaszában megjelentek azok a műfajok, amelyek már az újságíró, illetve a lap véleményét, politikai irányultságát is tolmácsolták (vezércikk, glossza, kritika).

7.1. Befolyásolás, meggyőzés, manipuláció

A befogadók a hírekben, tudósításokban nem feltételeznek befolyásoló szándékot, hiszen a hírekkel kapcsolatban már az első magyar nyelvű lap megjelenésekor megfogalmazódott a befolyásolás elkerülésének igénye, az objektivitás, hiteles tájékoztatás fontossága¹. Ezt az igényt aztán később a híreken kívül a tájékoztató műfajcsalád valamennyi szövegfajtájára – így a tudósításra is – kiterjesztették. Úgy tekintenek ezekre a szövegtípusokra, mintha bennük a tényleges eseményeket látnák viszont, nem pedig azok többé-kevésbé önkényes – multimédiálisan kódolt, direkt és indirekt tartalmakkal telített – átfordítását (Nemesi 2007: 50). Az objektív tájékoztatás azon a feltevésen nyugszik, hogy a valóság megfigyelhető, rögzíthető és közölhető. A szubjektivitással azonban elveszítjük a kapcsolatot a valósággal. A szubjektivitás a személyes nézőpont következtében igazságtalan és elfogult lehet. Lakoff hívja föl rá a figyelmet (1980: 188), hogy az ember csak akkor lehet objektív, ha olyan nyelvet használ, amely illeszkedik a valósághoz, őszinte és egyenes. Ugyanis csak így módon tud precízen kommunikálni a külvilágról, s olyan kijelentéseket tenni, amelyek objektíven igaznak vagy hamisnak ítéelhetőek. Az objektivitás fogalma olyan rutinszerű eljárást jelöl, amely magában foglalja tényyszerűséget, semlegességet, a pártatlanságra való törekvést, a másik fél megkérdezését, a tények és vélemények szétválasztását (Bajomi-Lázár 2002: 56). McQuail a következő rendszerben helyezi el a fogalmat (2003: 156):

A fejezet további részében arra keresem a választ, hogy a befolyásolás két formája – a meggyőzés és a manipuláció – mennyire műfajfüggő, melyek azok a szövegtípusok, amelyek a befogadó meggyőzését szolgálják, és melyek azok, amelyek

¹ A nemzetközi szakmai diskurzus kulcsfogalmává a Hutchins Bizottság jelentésének publikálásakor vált. A fogalmat először valószínűleg Charles Ross, a Missouri Egyetem tanára alkalmazta a hírek pontos, igazságos és kiegyensúlyozott bemutatására (Bajomi-Lázár 2003: 26).

manipulatívnek tekinthetők. A tudósítás megfelel-e a befogadói elvárásoknak, vagyis valóban objektív műfaj-e.

7.1.1. Meggyőzés

A meggyőzés folyamatával, hatásával, fogalmának meghatározásával több tudományág is foglalkozik. A hatást, amit a meggyőzés kivált, a szociálpszichológia vizsgálja. A szociálpszichológiai megközelítés szerint meggyőzésről akkor beszélhetünk, ha olyan véleményeket, nézeteket, értékítéleteket, attribúciós és valószínűségi ítéleteket akarunk kialakítani az emberekben, amelyekhez nincs gyakorlati támpontjuk, hozzáértésük. Meggyőzésnek tekinthető a társadalmi ítéletalkotás során már kialakult tudattartalmak megváltoztatása, valamint az a folyamat is, ami a már kialakult vagy megváltoztatott tudattartalmak megszilárdítására, ellenálló képességének növelésére irányul (Csepeli 2003: 288).

Rom Harré úgy tartja, hogy a meggyőzés és a manipuláció szociálpszichológiai fogalmak, interperszonális cselekvéseket írnak le, és aszimmetrikus hatásirány következik belőlük. Azt állítja, hogy a meggyőzés egy lelkiállapot létét, azaz a meggyőzöttséget vonja maga után, ezzel szemben a manipulációnak negatív jellegű pszichológiai következménye van, mégpedig az, hogy a manipulált nincs tudatában az őt ért befolyásnak (Pléh–Siklaci–Terestyéni 1997: 627). A meggyőzéshez kapcsolódó képességek, kompetenciák kutatása a szociológia, illetve a pszichológia területe.

A kommunikációtudomány a meggyőzés folyamatát vizsgálja. E folyamat célja kettős: egyrészt a befogadó számára lehetőség nyílik az információszerzésre, a közlő számára pedig alkalom arra, hogy befolyásolja a befogadó meggyőződését, beállítódását. A kommunikációból származó információ csak akkor hasznos a befogadó számára – véli Aczél Petra (2008) – ha igaz, s ezáltal pozitív kognitív hatást vált ki. A kommunikáció episztemikus normája tehát az, hogy igaz és releváns információt hordozzon és közöljön.

A szó jelentését Lasswell népszerű, 1948-as kommunikációs modellje jól foglalja össze: ki, mit mond, milyen csatornán keresztül, kinek és milyen hatással. A meggyőzés a kommunikáció elválaszthatatlan része, egy olyan tevékenység, amelynek segítségével megkíséreljük legalább egy személy magatartását megváltoztatni szimbolikus interakció útján. Meggyőzésre akkor kerül sor, ha legalább egy ember céljait valamilyen veszély fenyegeti, a fenyegetés típusa és mértéke pedig szükségessé teszi, hogy erőfeszítést tegyünk a meggyőzés érdekében (Siklaci 1994: 12). A kommunikációs helyzetről tehát akkor mondhatjuk, hogy természetét tekintve meggyőzést célzó, ha tartalmazza az egyén tudatos törekvését arra, hogy valamilyen közlemény továbbításával megváltoztassa a másik egyén vagy egyénekből álló csoport viselkedését (Bettinghaus 1997: 234).

Leszögezhetjük, hogy a meggyőzés olyan interakció, amely mindkét fél számára tudatos, vagyis a befogadónak lehetősége van ellenállást tanúsítani. Teheti

ezt annak függvényében, hogy a közlőt vagy a befolyásolás szituációját, célját tekintve milyen már meglévő attitűdjei vannak. Már az ókori retorikusok különbséget tesz meggyőzés és rábeszélés között. A rábeszélés főleg olyan szimbolikus stratégiákon nyugszik, amelyek a meggyőzni kívánt félben érzelmet váltanak ki, míg a meggyőzés elsősorban észérveken, logikai bizonyításokon nyugvó stratégiákat alkalmaz, amelyek a meggyőzendő fél értelméhez szólnak (Siklaci 1994: 11–15).

A meggyőzés tehát mindig valamilyen kommunikációs folyamatban történik, és ennek a folyamatnak négy tényezője, eleme van: 1. A közlő, 2. Az üzenet, 3. A befogadó, 4. A médium.

A közlő nem feltétlenül azonos a forrással (például egy hírműsor esetében az információ forrása és tolmácsolója különböző is lehet – a forrás lehet az MTI, a közlő pedig a hírolvasó, aki továbbítja számunkra a megszerzett információt). A meggyőző kommunikációban egyik fél sem passzív. A tényezők bemutatását Arisztotelész munkáiban éppúgy megtaláljuk, mint a modern tömegkommunikációs kutatásokat leíró szakirodalmakban (lásd például Lasswell).

7.1.1.1. Forrás

A forráshoz hagyományosan a hitelesség tulajdonsága társítható, ami a klasszikus retorikában az éthosz fogalmaként jelenik meg. Az éthosz érzelmi rábeszélőeszköz, amely ahhoz a benyomáshoz köthető, amelyet a beszélő egész jellemére vonatkozóan kelt a közösségben (Gripsrud 2007:151). Arisztotelész a közlő elfogadhatóságának három komponensét nevezi meg: bölcsesség, erény, jóakarát. Ciceró a közlő jellemét a megkedveltetés szempontjából tartja fontosnak, Quintilianus szerint pedig az érzelmelek felkeltéséhez fontos. A 20. századi retorika egyik képviselője, Kenneth Burk az éthoszt a közlő képességének tartja, amely segíti a hallgatósággal való azonosulásban.

A tömegkommunikációhoz közelítve, Hovland, a kommunikáció tudomány egyik atyja, a hitelesség két összetevőjéről szól: a szakértelemről és a megbízhatóságról. Kutatásai igazolták, hogy egy magas hitelességű közlő által átadott üzenet nagyobb attitűdváltozást képes eredményezni (vö. Aczél 2006: 16). A hitelesség és a hosszú távú hatás összefüggéseit az 1950-es évektől kezdve kutatták. A Hovland és Weiss munkája alapján megismert alvó hatás vagy szunnyadó effektus több vizsgálatot is elindított.

Allen és Stiff három interpretációját nevezte meg a jelenségnek. A tradicionális modell szerint a közlő személye eltereli a befogadó figyelmét az üzenetről. A meggyőző hatás tehát a közlő hitelességéből fakad, ez azonban idővel feledésbe merül. A kevésbé hiteles forrás ezért hosszabb idő alatt nagyobb attitűdváltozást eredményez. A feledés modell alapján az elhangzott üzenet után közvetlenül a hiteles forrás nagyobb attitűdváltozást ér el, az idő előrehaladtával azonban, ahogyan a közlő elfelejtődik, a hozzáállás változásának mértéke is csökken. A befogadó emlékezni fog az információra, de nem tud közlőt kapcsolni hozzá, a hite-

les forrás esetében ezért nagyobb a veszteség. A disszociációs leírás szerint igaz, hogy a magasabb hitelességű forrás meggyőző hatása idővel csökken, ennek oka pedig, hogy a közlőt elválasztjuk az üzenettől, tehát tulajdonságai függetlenednek. A befogadó eszerint nem felejtí el a közlőt, de elválasztja az üzenettől, ezért csökken a meggyőzőerő.

Ha nem ismerjük kellőképpen a közlőt, akkor bizonyos elvárásokat alakítunk ki az általa közölt álláspontból. Kétféle elfogultsággal tekinthetünk a közlőre: az egyik a tudás elfogultsága, amely a forrással kapcsolatos információkon alapszik. Arra vonatkozik, hogy a közlő nem birtokol pontos és elegendő információt a témával kapcsolatban. A forrás ugyanis, elfogulttá válik egy adott állásponttal kapcsolatban. A másik a beszámolási elfogultság, miszerint a közlő nem akar majd pontos vagy teljes információt nyújtani (Aczél 2008).

Aronson (1980: 81–87) a meggyőző kommunikáció forrására vonatkozóan a következő tulajdonságokat emeli ki:

1. Véleményünket a szakértelemmel rendelkező és megbízható egyének befolyásolják.
2. A kommunikátor megbízhatósága fokozódhat, ha olyan álláspontot képvisel, amely minden jel szerint saját érdeke ellen való.
3. Megbízhatóbbnak tűnhet a meggyőző üzenet kibocsátója, ha a befogadó számára úgy tűnik, nem akarja őt befolyásolni.
4. Ha valaki tetszik nekünk, és azonosulni tudunk vele, akkor véleménye és viselkedése jobban hat ránk, mint egyébként ez a hatás a közlés tartalmából következne, legalábbis ami a lényegtelen véleményeket és viselkedéseket illeti.
5. Amennyiben a befogadó számára lényegtelennek tekinthető véleményről és viselkedésről van szó, ha valaki tetszik nekünk, hagyjuk magunkat befolyásolni még akkor is, ha tudjuk, hogy az illetőnek szándékában áll meggyőzni bennünket, még ha ő maga ebből hasznot is húz.

A befogadó számára vonzóbb, rokonszenvesebb személy szakértelme és megbízhatósága ellenére is nagyobb meggyőző erővel bírhat, mint mások. Viszont érdekes, hogy egy vonzónak nem mondható személy meggyőző üzenete is lehet hatásos, ha a hallgató tudatában van annak, hogy nem akarja befolyásolni őt a maga hasznára. „Jellemünk által győzünk meg, ha a beszédet úgy mondjuk el, hogy az hitelt érdemlőnek tüntessen fel bennünket, mert a becsületes embernek általában minden téren jobban és könnyebben hisznek, különösen pedig olyan területen, ahol nincs bizonyosság, hanem megoszlanak a vélemények” – írja Arisztotelész (1356a).

7.1.1.2. Befogadó

A hallgatóság első jellemzése Arisztotelész nevéhez kapcsolható: „A retorikának szám szerint három válfaja van, mert a hallgatóság is háromféle. A beszéd három dologból áll össze: a beszélőből, amiről beszél, és akihez beszél; a beszéd célja az utóbbira irányul, azaz a hallgatóra” (1358.b).

A 20–21. században a befogadóval kapcsolatos vizsgálatok során többek között a nők és férfiak eltérő kommunikációját kutatták. A köztudatban az a vélekedés élt, hogy a nők nyitottabb kommunikátorok, így könnyebben változtatható az attitűdjük. McGuire vizsgálatai igazolták, hogy a befogadó meggyőzésében több tényező is szerepet játszik, úgymint genetikai (testi) adottságok, az életkori állapotok, az adott tárgygal való közvetlen tapasztalatok, valamint az intézményi struktúrák (család, iskola) (McGuire 2001: 101).

A meggyőződés nyilvános vállalása a meggyőzéssel szembeni ellenállást válthat ki. „Az aktív részvétel, cselekvés, alkalmazás is elkötelezettebbé tehet egy meggyőzéssel kapcsolatban, s ellenállóbbá a későbbi meggyőzéssel szemben. Az ún. külső elköteleződés azáltal rögzít valakit adott vélekedéshez, hogy megtudja, róla azt hiszik, azon a meggyőződésen van. Ez olyan öncímkező folyamat, amely az adott nézet elleni támadásokkal, ellenvéleményekkel szemben ellenállóbbá tehet” (Aczél 2006: 22).

Nehezíti a meggyőzést, ellenállóvá teszi a befogadót a meggyőzéssel szemben a korábbi nézetekhez való ragaszkodás, de elutasítást érhetünk el akkor is, ha a témával kapcsolatban szorongást keltünk. Egyes kutatások szerint a düh szintén ellenállóbbá teheti a befogadót.

7.1.1.3. Üzenet

Már a görög filozófusok is megállapították, hogy az akaratot mozgásba lehet hozni mind az érzelem, mind a gondolkodás által. Az egyik elméleti megközelítés az átadott üzenet érvelő erejét vizsgálja. Ennek az értelmezésnek a középpontjában az érvelés áll. Az állítás igazságértékével a klasszikus retorikában a toposzok tana foglalkozik.² A filozófia és a kommunikációtudomány területén ötféle elmélet, megközelítés is említhető ezzel kapcsolatban (Aczél 2006: 17): fundacionalista, igazoláselmélet, instrumentalizmus, konvencionizmus, szociológiai relativizmus és determinizmus. A fundacionalisták úgy vélik, létezik az elsődleges állításoknak egy olyan halmaza, amely a rájuk épülő érv alapját adják. Az igazoláselméletben az érv igaz, ha nem mond ellent annak, amit tudunk. A fundacionalista érvekben igaz lehet a mondat önmagában, az instrumentalizmusban, ha hatékony útmutatást ad egy cselekvés számára, a szociológiai relativizmusban pedig akkor, ha társadalmi működése igazzá teszi. „Az argumentáció a természeténél fogva többértelmű nyelvi jelrendszerre épül, a tétel elfogadását célzó kísérletek alapozzák meg a következtetést. Célja a tudatok találkozása. Személyes, a minél teljesebb megértésre törekszik, a valóság interpretációjának minél több változatát kell feltárnia” (Aczél 2008).

² „Az érvekhez rendelt általános szempontok, közös helyek a toposzok. Első meghatározása Arisztotelésztől származik, aki az érv tartalmilag üres, bárhol alkalmazható formájának tekintette” (Adamik–Adamikné–Aczél 2004: 351).

Az érvelés eljárásának két fő kategóriája lehet: összekapcsolás és szétválasztás. Az összekapcsolás esetében a premisszák felé irányuló figyelmet visszük át a következtetésre, a szétválasztásnál pedig a nyelv által eredetileg összekapcsolt fogalmak elhatárolását végezzük el.

A racionális megközelítések további kutatásai az egyoldalú és kétoldalú érvelésre vonatkoznak. Egyoldalú az érvelés, ha az üzenet kizárólag a vállalt álláspont mellett hoz érveket, kétoldalú, ha az álláspont mellett és ellen egyaránt sorakoztat állításokat. Aronson (1980: 82) munkájában foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy vajon az egyoldalú közlés a hatékonyabb, vagy az az eset, ahol az ellenkező álláspont cáfolatait is magában foglalja az üzenet. Véleménye szerint ez a befogadó intelligenciájától is függ, ami azzal indokolható, hogy egy kevésbé intelligens személy nem biztos, hogy tud az ellenkező álláspontról, ha viszont megjelenítjük, akkor elbizonytalaníthatjuk.

A meggyőző üzenetekben az attitűd megváltoztatása érdekében gyakran fontos szerepet kap a büntudatébresztés, illetve a félelemkeltés. Az utóbbi néhány évben egyre több erre irányuló kutatást végeztek. A Festinger-féle diszonzanciamodelt emeli ki, mely szerint, ha az üzenet kismértékű fenyegetést tartalmaz, akkor a befogadó alulmotivált lesz, amennyiben pedig túl nagyot, akkor leköti őt a félelem elhárítása, a védekezés, elkerülés (Aczél 2006: 20). Em Griffin három szempontot javasol annak eldöntésére, hogy hol van az a pont, amitől kezdve a félelem már inkább gátolja, mint segíti a meggyőzést (2004: 98). Ha a fenyegetés már olyan mérvű, hogy inkább pánikot kelt és megbénít, ha nem tűnik valószínűnek, illetve, ha nincs rá elhíhető gyógymód.

A félelem általi meggyőzési folyamat kétlépcsős. Kezdetben a fenyegető veszélyre kell felhívni a figyelmet, majd pedig elhárításának módjára. A büntudat-keltés szintén több problémát vethet föl: ha valaki büntudatot ébreszt bennünk, igyekszünk legközelebb elkerülni; a következő probléma a leértékelés (a befogadó nem kedveli azt, aki büntudatot keltett benne), illetve a büntudatkeltéssel többnyire csupán felszíni eredményt lehet elérni, nem párosul meggyőződéssel (Griffin 2004: 84).

A meggyőző üzenet akkor érte el célját, ha sikeresen kialakított, vagy megváltoztatta a befogadó attitűdjét az adott tárgyra vonatkozóan. A meggyőző üzenet feldolgozásának bemutatására több modell is született. A kognitív modellek szerint a befogadó aktív résztvevője a meggyőzésnek, ő maga is részt vesz attitűdjei formálásában. A meggyőzés egyik legáltalánosabb szociálpszichológiai megközelítése elkülöníti a meggyőző üzenet feldolgozási módjainak ún. heurisztikus, illetve szisztematikus formáit. Szisztematikus feldolgozásról akkor beszélünk, ha a meggyőzni kívánt célszemély a befogadott üzenet hatására azt az eljárást keresi és alkalmazza nézete, döntése vagy attitűdje kialakításához, amely a probléma természetéhez leginkább illeszkedik. A heurisztikus feldolgozás ezzel szemben az a gyakori eset, amikor a célszemély a leggyorsabb, legkönnyebb eljárást vagy szabályt alkalmazza, mert vagy nem ismeri az adott problémához legjobban illesz-

kedő eljárásokat, vagy nincs kellő ideje, motivációja ezek alkalmazásához (Zentai 2004: 30).

A végiggondolás valószínűségének modellje szerint a meggyőző üzenet kétféleképpen dolgozható fel. A főutas feldolgozás esetében az érvelés minőségét vizsgáljuk, a mellékutas befogadás során pedig a mellékkörülményekre összpontosítunk. „Főúton továbbítjuk az üzenetet, ha annak érvelését pontról pontra vizsgáljuk, értékeljük, mellékúton, ha a vonzó vagy taszító hangulati-érzelmi körülmények befolyásolnak minket” (Aczél 2008). Az üzenet feldolgozásához szükséges a befogadó motivációja, illetve kognitív képessége.

7.1.1.4. A csatorna

Az üzenet közlési körülményeire vonatkozó vizsgálatok bebizonyították, hogy az élő, illetve a vizuális üzenetek hatásosabbak, mint az írott vagy audiális üzenetek, ugyanis ebben az esetben a befogadó nagyobb figyelmet szentel a forrásnak és az üzenetnek (vö. Aczél 2009: 197). Ennek ellenére az írott közlemény feldolgozása – az olvasás ismétlésének lehetősége miatt – könnyebb lehet.

7.1.2. Manipuláció

A manipuláció – csakúgy mint a meggyőzés – célorientált: a kommunikátor azon törekvése, hogy egy neki tetsző álláspontot alakítson ki a befogadóban vagy megváltoztassa a véleményét egy bizonyos témában. Olyan nyelvi és nem nyelvi eszközök összessége, amelyek alkalmasak a manipulatív cél elérésére.

Zentai István azt mondja, hogy minden olyan szituációban megjelenik a manipuláció, ahol az üzenetek feldolgozása tudatosan kis mértékben vagy egyáltalán nem kontrollált (Zentai 2004: 14). A manipuláció egy központi stratégiára támaszkodik, a közönség szabadságának korlátozására. Fontos, hogy ez a stratégia álcázva legyen, különben lelepleződné, hogy manipulációs kísérletről van szó. Ebben az értelemben manipulálás olyan erőszakos és kényszerítő fellépést értünk, amely megfosztja az egyént a szabadságától vagy önálló gondolkodásától. Ha így van, a manipuláció megszegyenítő és lejárató folyamatnak tekinthető. De léteznek olyan nézetek is, amelyek szerint minden manipulációnak tekinthető, a meggyőzésnek nincs semmilyen más formája. „Lényegében minden társas kommunikatív szituációt jellemez bizonyos fokú manipuláció. Így mindenfajta befolyásolásnál, tehát a meggyőzésnél is jelen van valamilyen mértékben” (Zentai 2004: 14). Az emberek tudatában köznapi kifejezésként negatívként él

A manipuláció folyamatában az üzenet azt a célt szolgálja, hogy becsapjon, tévútra vezessen, elhitessen valamit, ami nem igaz, tehát az üzenet mindig hazug (Breton 2000: 25). Mint a társas érintkezés folyamata azonos a megtévesztéssel és a konfliktussal. A befogadónak nincs módja ellenvetésre. A közlő szándékosan vezeti félre anélkül, hogy ezt a szándékát közölné (Ekman 1990: 233). Konfliktus

abban az értelemben is, hogy kritikát gyakorol a befogadó korábbi nézeteire, attitűdjére, mivel ha valami olyasmit elfogad, ami korábbi akaratával ellenkező, azzal belátja, hogy azok nem voltak megfelelőek.

A manipuláció lényeges sajátossága, hogy igyekszik fenntartani azt a látszatot, hogy szabad választást ad, a döntést a kezünkbe helyezi, s hogy ezt a mi érdekünkben teszi. Mivel folyamatát a szándék eltítkolása jellemzi, nem a közlésben és nem is a hatásban érhető tetten (Aczél–Bencze 2007: 283). Ahogy Chilton (2002: 6) is megállapítja, a nyelvi szerkezetek önmagukban nem manipulatívok, nem inherens tulajdonságuk, hogy alkalmasak mások félrevezetésére vagy manipulációjára, a nyelv tudatos, célorientált felhasználói azok, akik szándékuk szerint manipulatív-
vá tehetik.

A manipuláció egyoldalú tudást és információt termel. Ez pedig kizárólagos kontrollt és domináns pozíciót biztosít a birtokosa számára (Terestyéni 1999: 28). A manipulatív információ tulajdonképpen dezinformáció. Breton meghatározásában olyan akció, amelyben a befogadóval úgy fogadtatják el a valóságnak a kibocsátó szempontjából valamilyen értelemben kedvező leírását, mintha az ellenőrzött lenne (Breton 2000: 69). Technikai leleménye abban áll, hogy hamis információt hihetővé alakít. A dezinformáció egy lehetséges értelmezés szándékos leszűkítése, hatalmi szempont érvényesülése vagy a hatásgyakorlás érdekében.

A manipuláció továbbá olyan – verbális és nem verbális – interakció, amikor a közlő egy bizonyos tényállás elfogadtatása céljából olyan stratégiát alkalmaz, amely nem felel meg az együttműködő kommunikációnak. A manipulált fél tehát nem megalapozott következtetés elfogadására kényszerül. Grice együttműködési alapelve azokat az elvárásokat fogalmazza meg, amelyek alapján a befogadó interpretálni tudja, hogy mit is közöl a kommunikátor. A befogadó általában feltételezi, hogy a kommunikátor együttműködő lesz a társalgás során, és be fogja tartani az együttműködési alapelvet. Ha a kommunikátor valóban betartja az alapelvet és az alá tartozó maximákat a befolyásoló diskurzusban, akkor eleget tesz a befogadó elvárásainak, és meggyőzésről beszélhetünk, hiszen az együttműködési elv betartása biztosítéka a racionális társalgásnak. (Vö. Németh T. 2003.)

A maxima sérül, ha a közlő titokban nem tartja be az együttműködési elvet úgy, hogy a befogadó továbbra is azt hiszi, hogy a közlővel együttműködő társalgást folytat. Ilyenkor nem keletkezik társalgási implikátúra, és pontosan ez történik manipuláció esetén is. Az együttműködési elv alá tartozó bármelyik maxima megsértésével megvalósítható a manipuláció. Manipulálni lehet úgy, ha a közlő elhallgat bizonyos információkat a befogadó előtt, vagy éppen felesleges, a diskurzus tárgyához nem kapcsolódó információkkal halmozza el (mennyiség- és viszony maximájának megsértése); ha hazudik, vagy olyat mond, amit nem tud bizonyítani (minőség maximájának megsértése); valamint ha kétértelműen, homályosan fogalmaz vagy ha hibásan érvel (modor maximájának megsértése). A manipuláció során a közlő részéről tehát mindenképpen sérül az együttműködési elv, a közlő a

diskurzus során nem tesz eleget a befogadó elvárásainak, és teszi ezt úgy, hogy a befogadó talán észre sem veszi az együttműködési elv megsértését.

Árvay Anett (2004: 239) szerint a manipuláció akkor tekinthető sikeresnek, ha a befogadó elhiszi, elfogadja, és igaznak véli a közlő megnyilatkozását, és mindközben nem veszi észre, hogy manipuláció áldozata. Síklaki szerint viszont a sikeres manipulációnak a közlő iránti bizalom nem feltétele, a manipulatív szándék megléte viszont elengedhetetlenül fontos. A közlő szempontjából akkor számít sikeresnek a manipuláció, ha a befogadó viselkedése a közlő elvárásainak megfelel.³ Árvay (2003: 19) hívja fel arra is a figyelmet, hogy olyan eset is előfordulhat, hogy a kommunikátornak nincs manipulatív szándéka, mégis félrevezeti a befogadót, s a befogadó így hibás következtetésre jut.

7.2. Befolyásolás és műfaj

7.2.1. Befolyásolás az előállítás folyamatában

Bár a valóságnak megfelelő, tényszerű ábrázolás, kiegyensúlyozott információtovábbítás minden szolgáltató törvény adta kötelessége, a médiumok nem közvetlenül és nem tükörszerűen tájékoztatnak a világban történt eseményekről. A tényközlő attitűd teljes tiszteletben tartása mellett sem lehet arról megfélekedezni, hogy a hírek, tudósítások egy előzetesen strukturált tudáshalmazt továbbítanak a fogyasztóknak.

A közölt információk szelektívek, a szerkesztők egy meghatározott értékrend szerint az eseményeket hierarchiába rendezik. Az objektív tájékoztatás tehát akkor sérül először, amikor az újságíró a bemutatott eseménynek valamilyen fontosságot tulajdonít azáltal, hogy elhelyezi azt a hírek között. Az, hogy mely eseménynek van kiemelt szerepe, vagyis hogy mi számít hírnek, kulturális konstrukció. A történetek prezentálásakor egy sor konvenció működik: konvencionális a médiaszöveg struktúrája és hírfolyamon belüli elhelyezkedése is. „Sőt mi több, ezek nélkül az alkotó szabályok nélkül, amelyek a világ híreit jelentéssel töltik meg számunkra – szervezett, kódolt, keretbe foglalt – a hírek mindennapi megalkotása lehetetlen volna” (Eldrige 2000: 238, idézi Andok 2006: 3). A média tehát bizonyos értékek, ideológiák és kulturális javak termelése mentén maga konstruálja a világot (Hartai 2002: 330). A kommunikátorok által felállított értékhierarchia egyben jelentésalkotás is, meghatározza, hogy a bemutatott esemény milyen korábbi ismerethez kapcsolható, milyen értelmezési keretbe helyezhető (Aczél 2007: 39).

Egy esemény prezentálása keretbefoglalással történik; az információk a médiaszövegekben értelmezési keretbe, frame-ekbe (sémákba) rendezettek. Az értelmezési keret az interpretációt segítő komplex összefüggésrendszer, amely segíti

³ „a sikeres manipuláció [...] olyan paradox helyzetet teremt, amelyben a manipulátor akkor is eléri célját, ha hiszünk neki, s akkor is, ha nem” (Síklaki 1994: 129).

a befogadót az információ szűrésében, de nemcsak szelektáló, hanem dekódoló szerepe is van. Az esemény a séma tematikus struktúrájának megfelelően nyer értelmet. A séma segíti továbbá a befogadót a történések közötti eligazodásban, támpontot ad a jelenségek megismeréséhez. A pszicholingvisztikai kutatások alapján (Pléh 1986: 35–36) a szöveg témájának felismerését a cím, illetve a bevezető rész segíti. A befogadó ismeri a szöveg felépítésére vonatkozó szabályokat, amelyeket az egyes szövegtípusokhoz tartozó séma, valamint háttértudás alapján azonosít, így – miután megérti a szöveg mikroszerkezetét – képes levezetni a makroszerkezetet is. Ennek az információfeldolgozásnak a célja, hogy a befogadó epizodikus emlékezetében létrejöjjön egy modell a történetben (hírben, tudósításban) szereplő szituációról (Jakusné 2002: 151). A befogadóban az információ tehát sémákban rögzül, amelyekhez a felidézés során újra hozzáfér, s újból történetet produkál. Az emlékezet egyszerre produktív, azaz visszaadó, konstruktív, azaz újat alkotó, és rekonstruktív, vagyis visszaállító (Pléh 1986: 41).

„A séma mentális reprezentációk rendszerbe szervező szabálya, (dinamikus) tudás, amely a korábbi tudást szervezi, a társas élet értelmezését lehetővé teszi. A sémák segítségével nagy tömegű információt szűrünk, rendezünk el, így a gondolkodás gazdaságosságát is szolgálják” (Aczél 2007: 34). A sémák egyéni és közösségi tapasztalatok lenyomatait tartalmazzák, kialakítva ezzel egy jellemző értékrendet. McQuail Entman szavait idézve azt mondja, hogy ezek a keretek egyúttal problémákat definiálnak, okokat diagnosztizálnak, erkölcsi ítéleteket alkotnak és javítási megoldásokat javasolnak (2003: 298). Az objektivitás tehát másodszor is sérül, amikor az újságíró kiemeli az eseményt az eredeti kontextusából, s egy új jelentéskörnyezetbe helyezi azt, amelyet már csak az általa említésre méltónak tartott, illetve a rendelkezésre álló műsoridőbe vagy helyre besűríthető körülmények alkotnak (Bajomi-Lázár 2002: 55).

Páll Kinga Ágnes a tüntetésekről szóló tudósításokat elemezve a következő értelmezési kereteket, sémákat különíti el (1999: 359):

1. Protagonista értelmezési keret a bemutatott esemény érdekében fellépő személyek vagy csoportok szemszögéből mutatja be a történéseket. E bemutatás során az ellenérdekelt feleket címkézik, vagyis olyan jelzőkkel írják le, amelyek alapján könnyen azonosíthatók. Ha valakit folyamatosan egy bizonyos jelzővel illetnek, nagy valószínűséggel az illető neve ezzel a jelzővel együtt fog rögzülni az emberek emlékezetében.
2. Antagonista értelmezési keret az előző ellentéte, olyan személyek vagy csoportok szemszögéből mutatja be az eseményeket, amelyek az üggyel kapcsolatban ellenérdekeltnek tekinthetők.
3. Diagnosztizáló értelmezési keret: a történések hátterét tárja fel, elsősorban azokra az elemekre hívja fel a figyelmet, amelyeket problematikusságuk révén az események kapcsán hangsúlyozni kell.
4. Prognosztizáló séma: a stratégiák és taktikai megoldások leírását tartalmazza, kijelöli a szereplők feladatait.

A médiászövegekhez tehát olyan tudásszervező struktúrák, sémák is kapcsolódnak, amelyekben a befogadók értelmezhetik az eseményeket, és mutatják az események közötti összefüggéseket. A médiászövegek sémáinak – és itt elsősorban a hírek és tudósítások sémáira gondolok – legitimáló funkciójuk is van, erősítik a hihetőséget. Az értelmezési keret elfogadottságát növeli, ha az egybecseng a befogadó korábbi tapasztalataival.

A keretezés révén adhat értelmet az újságíró elszigetelt ténydaraboknak. Ha ezt megteszi – márpedig szinte elkerülhetetlen – elszakad a tiszta objektivitástól, s akaratlanul is elfogulttá tesz, torzít. A kommunikátor tehát a saját szempontjai szerint szerkesztett szövegben modellálja, újraalkotja a valóságot: az eseményeket olyan értelmezési keretben (frame) prezentálja, amely a kontextus bizonyos elemeit hangsúlyozza, másokat azonban elfed (Bajomi-Lázár 2006: 80). McQuail hangsúlyozza, hogy a jelentés szempontjából fontos kérdés, hogy a keretek mennyire töredékesek és különbözőek, vagy monopolisztikusak. Ahol széleskörű politikai vagy stratégiai befolyásról van szó, nagyon erősen törekednek az események beállítási módjának meghatározására (2006: 299).

A tudósítás szabályokon nyugvó szövegszerveződése a megértést, az információ könnyebb feldolgozását szolgálja: a kommunikátornak – a befogadóval közös háttértudást felhasználva – nem kell mindent explicit módon a szövegbe kódolnia. Az újságolvasó, rádióhallgató, televíziónéző a megértés folyamán újra és újra összeveti a tudósítás tartalmát az általa ismert sémákkal, megpróbál koherenciát teremteni a korábban ismertetett eseményekkel.

A tudósítás megfogalmazójának azonban nem csupán az a célja, hogy a befogadó megértse a szöveget, hanem az is, hogy azt a valóság egy lehetséges fajtájaként elfogadja (Jakusné 2002: 148). A tudósítás szövegszerveződésében, sémájában a közlő célorientált szándéka tükröződik: nem az, amilyennek ő látja a világot, hanem az, amilyennek láttatni szeretné.

Az, hogy egy médiászövegben végül a befolyásolás mely formájával találkozunk, hogy az üzenet meggyőző vagy inkább manipulatív, mindig motiváltság, bevonódás és műfajfelismerés függvénye. A meggyőzés esetében a befogadó mindig motivált. A meggyőző folyamat tehát kétoldalú, mindkét félnek tudatosan részt kell vennie a kommunikációban. „A meggyőzés akkor erkölcsös, ha nem legyőz, hanem harcra készítet. Értékét pedig a felelősségvállalás és a méltó küzdelem adhatja” (Aczél 2006: 23). A meggyőzés során bármelyik fél ugyanannyi eséllyel győzheti meg a másikat, egyik fél sem passzív. A manipuláció azonban jellemzően csupán az egyik fél, a közlő számára tudatos. Martin Buber nagyon találóan ragadja meg a meggyőző és manipulatív kapcsolat közötti különbséget. Azt mondja, hogy a meggyőzés egy Én–Te viszony, amiben a hitelesség, a bennfoglalás (a másik tapasztalatainak elfogadása), a megerősítés (még ha a nézetek különbözőek is, a kölcsönös bizalom érzését szolgálja), és a jelenlét (teljes bevonódás) szempontjainak kell érvényesülnie. A manipulatív kapcsolatot pedig Én–Tárgy viszonyként jellemzi, amiben megjelenik a megtévesztés, az uralkodás és a csábítás.

A manipuláció akkor sikeres, ha a befogadó műfajfelismerése nem változik (idézi Aczél 2008: 71).

A meggyőzés mindig szándékfüggő, míg – mivel a manipulatív szándék nem bizonyítható – a manipuláció szituációfüggő. A manipulációt a befogadó mindig csak sejtheti, mivel a közlő részéről a manipulatív szándék letagadható, illetve – ahogyan fentebb már szóltam róla – a közlő akaratlanul is félrevezetheti a befogadót.

A tömegkommunikációs folyamatban az üzenet megformálásakor föltételezzük a befogadót abban az értelemben, hogy számítunk előzetes tudására, olvasói aktivitására. A befogadó előzetes ismereteire hagyatkozva képes a média szöveg-típusait megkülönböztetni, bizonyos szabályszerűségeket felismerni és alkalmazni, tehát kompetenciájának része egy műfaj reprodukálása, illetve értelmezése. Ennek megfelelően, ha a médiaszövegek hagyományos, hármasszintű osztályozását vesszük, akkor a tájékoztató műfajcsaládba sorolt szövegekkel kapcsolatban a befogadó az objektivitást, tárgyilagos közlést nevezi meg elvárásnak, s tisztában van a publicisztikai műfajcsalád tagjainak véleményközlő, befolyásoló szándékával, ideológiai részlehajlásával. Így tehát például a hírekre, tudósításokra úgy tekint, mint a valóság hű tükrére, világos előtte az is, hogy például a vezércikk állásfoglalást tartalmaz, vagy hogy a reklám célja a meggyőzés, azaz a vásárlásösztönzés. Azt mondhatjuk tehát, hogy a meggyőzés műfaji kötöttségű, a manipuláció ezzel szemben nem műfajhoz, hanem szöveghez köthető: bármilyen, még egy meggyőző műfajban is találkozhatunk manipulatív megvalósulással.

7.2.2. Szövegbeli befolyásolás

A médiaszövegek befolyásoló ereje, a rejtett tartalom szövegbe kódolása iránt egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik a nemzetközi és a hazai szakirodalomban egyaránt. (Vö. például Andok 2007; Jakusné Harmos 2002a, 2002b; Nemesi 2007; van Dijk 1993; Chilton 2004.) Ezek a kutatások megkérdőjelezik az újságíró tan-könyvekben deklarált álláspontot, miszerint a tájékoztató műfajcsaládhoz tartozó médiaüzenetek a valóságos eseményeket prezentálják tárgyilagosan, mindenfajta részrehajlás nélkül. A nyelvtudománynak ez a kritikai irányzata az 1970-es években alakult ki a Kelet-angliai Egyetemen (Nemesi 2007: 49). Mindeközben létrejött egy multidiszciplináris módszer, a diskurzuselemzés és az ezen belül el-különülő kritikai diskurzuselemzés, melynek legfontosabb vizsgálata a diskurzus, a hatalom és a média nyelvhasználatának visszasságaira vonatkozik (Aczél 2007: 167). A KDE a diskurzus nyelvi eszközeit a konkrét nyelvi alkalmazáshoz való viszonyukban vizsgálja, és elemzi a diskurzus és az intézményi struktúra közötti kapcsolatot. A diskurzus a társadalmi gyakorlat egy formája, a társadalom komplex jele (Aczél 2007: 166): szövegekben a szociális interakció különböző színterein megnyilvánuló kifejezőmódok, nyelvi jártasságok összessége. A diskurzuselemzés a jelentésalkotás folyamatát vizsgálja a befogadó szemszögéből, természetes

szövegkörnyezetben. A közlés folyamatát interakciónak tekinti, amelyben a szöveg és kontextus közötti szemantikai viszony leírható (van Dijk 1988: 29).

A médiaüzenetek megfogalmazója bizonyos határokon belül megválaszthatja, hogy mondanivalóját milyen szavakba, nyelvtani szerkezetekbe önti, illetve milyen attribúciós láncot kínál a befogadóknak. Ezek a választások, ahogyan az információk szelektálása is, üzenetértékűek, illetve jelentésalkotók. Ezek a stratégiák azt célozzák, hogy a befogadóban a prezentált eseményről olyan kép alakuljon ki, amelyet a közlő tervezett. A médiaszöveg tehát azáltal fejt ki hatását, hogy jelentéseket közvetít. A vizsgálathoz a szakirodalom a jelentés több meghatározását, típusát, altípusát leírását kínálja (Kiefer 2000, Németh T. 2006.), melyeknek Nemesi Attila négy kategóriából álló metszetét adja. Megkülönböztet deskriptív, vagyis fogalmi, leíró jelentést, érzelmi-értékelő-minősítő jelentéstartalmat, azaz konnotációt, presszuppozíciót és sugallt jelentést vagyis implikatrát (2007: 51).

1. A konvencionális, denotatív jelentés az anyanyelvi beszélő számára a nyelvi szabályokban rögzített jelentés, amely független az alkalmi használatától. Ezzel szemben a konkrét beszédhelyzet alapján kikövetkeztethető jelentések a szituációs vagy pragmatikus jelentések. Konvencionális jelentésük tehát a mondatoknak van, pragmatikus jelentése pedig a megnyilatkozásoknak. A konvencionális jelentés fontos tulajdonsága a kódszerűség (a nyelvhasználó ugyanahhoz a kódhoz ugyanazt a jelentést társítja), a kompozicionalitás (bármely kifejezés jelentése kiszámítható az azt alkotók jelentéséből), a szószerintiség és az explicitég (a szöveg explicit tartalma minden olyan információ, amely közvetlen módon, részletesen van kifejtve). Nemesi azt mondja (2007: 51), hogy a hír szövegbe öntésének eszménye a deskriptív jelentésalkotás. Továbbgondolva a tudósítást – mivel közel áll a hírhez – a befogadó szintén tárgyilagosnak várja, ugyanakkor az élményszerűség, a személyes tapasztalatokon nyugvó prezentálás lazít a konvenciókon.
2. Konnotatív jelentés: az érzelmi és minősítő jelentésmozzanatot hordozó szavak, illetve kifejezések megfelelő tudatossággal hatékony eszközei lehetnek az emocionális befolyásolásnak. A szigorú tárgyilagosság kevesebb érzelem kiváltására alkalmas. A konnotáció terminus technikus értelmezése nem egységes a szakirodalomban. Péter Mihály sorra veszi a fogalom különböző magyarázatait, annak 19. századi megszületésétől kezdve (1991: 49–52). Alapvetően három megközelítési módját kínálja a konnotációnak: szemiotikai, pszicholingvisztikai és nyelvészeti. A nyelvtudományban két felfogást különít el: az egyik nem ismeri el a konnotációt, a másik szorosan a lexikai jelentéshez tartozónak tekinti. A nyelvtudományban Hjelmslev és Bloomfield alapozta meg a konnotáció magyarázatát (vö. Péter 1991 51–52, Tolcsvai 1996: 77–88). Bloomfield (1982: 155) a szavak érzelmi töltésén túl a stiláris és egyéb jelentéseket is a konnotációhoz sorolja, Hjelmslev pedig olyan társadalmi vagy szakrális tartalmaknak tekinti a konnotációt, ame-

lyeket a közhasználat hozzákapcsol a nemzeti nyelvhez, helyi dialektushoz vagy éppen a stilisztikai formához (1983: 188).

Tehát mint jelentés, a nyelvi jelek által a befogadóban kiváltott különféle szociokulturális meghatározottságú asszociációkat foglalja magában. Nemesi Attila úgy gondolja, hogy ezeket figyelembe véve a médiaszövegek vizsgálatát megkönnyítő terminológiai egyszerűsítés lehet, ha konnotációnak az érzelmi-értékelő-minősítő jelentéstartalmakat tekintjük. A nyelvi befolyásolás eszközei lehetnek az értékelő-minősítő szavak (jó/rossz, nagyszerű/pocsék, bátor, becsületes, hazug), továbbá az érzelmi állapotra utaló szavak (szeret, boldog, szomorú, irigység, félelem). Az ellentétes értékelésű, azonos fogalmi maggal rendelkező szópárok a politikai nyelvhasználat gyakori jelenségei. Péter (1991: 57) a nyelvi manipuláció ezen formáját a „mi” és „ők” ősi szembenállásából származtatja.

A pozitív jelentéstartalmú szavak ún. erénykapcsolóként is viselkednek, azonosulást kiváltva manipulálhatják a befogadót, míg a negatív jelentéstartalmúak méregkapcsolóként működnek, s elutasítást váltanak ki (Breton 2000: 124–127). A konformitáskapcsolók, vagyis a közösségre és szolidaritásra való hivatkozások együttérzést és azonosulást eredményeznek, míg elutasításra készítetnek a tekintélykapcsolók, azaz a híressé vagy hírhedtté vált személyekre való hivatkozások (Aczél 2009: 207).

A konnotációelemzést segítheti Semin és Fiedler (magyarul Síklaki 2004) nyelvi kategorizációs modellje, amely az állítmányokat a konkrétság-absztraktság skáláján négy osztályba helyezi:

konkrét

<i>Péter megüti Kálmánt.</i>	1/ leíró cselekvést jelentő igék
<i>Péter bántja Kálmánt.</i>	2/ értelmező cselekvést jelentő igék
<i>Péter gyűlöli Kálmánt.</i>	3/ állapotot jelentő igék
<i>Péter agresszív.</i>	4/ melléknevek

absztrakt

Negatív cselekvést bemutatva a leíró cselekvést jelentő igék sugallhatják azt, hogy csupán egyszeri esetről van szó, míg ha ugyanazt a cselekvést állapotot jelentő igével vagy melléknévvel fejeznek ki, tartós jellemvonásnak vélheti a befogadó. A szóösszetételek, szó szerkezetek szintén konnotálhatnak: *cigánymunka*, *cigányélet*, *macskazene* (Péter, 1991: 80). Az érzelmek fogalmi ábrázolása metonimikus és metaforikus kifejezésekkel is történhet.

3. Az előfeltevések rejtett tartalom hordozói is lehetnek, mivel egy mondatból olyan implicit tényállások is következhetnek, amelyeket automatikusan igaznak vélünk. Ezeknek az előfeltevéseknek a teljesülésére van szükség ahhoz, hogy a propozícióhoz logikai szempontból igazságértéket lehessen rendelni (Nemesi 2007: 53). Az előfeltevések utalnak a tényleges valóságra azáltal, hogy a közlemény aktuális jelentésviszonyait megteremti. Szende

Tamás a presszuppozíciók három fajtáját különíti el: logikai előfeltevést, bennfoglalást és pragmatikai előfeltevést nevez meg (1996: 87).

Logikai szempontból az a legfontosabb tulajdonságuk, hogy a mondat tagadásától, illetve modalitásának megváltoztatásától nem szűnnek meg (Nemesi 2007: 54). Tartalmuk egyértelműen kifejezhető, nincs szükség problémamegoldó gondolkodásra vagy a kontextus ismeretére ahhoz, hogy ezeket megértsük. Utólag nem törölhetők, nem vonhatók vissza.

4. Az implikátúra akkor jelenik meg a kommunikációs folyamatban, amikor az elmondottak olyan információkat is tartalmaznak, amelyek nem részei a konvencionális jelentésnek, de kikövetkeztethetők abból (Nemesi 2007: 54). A szóképekről, alakzatokról régóta tudjuk, hogy hatékony eszközei lehetnek a befolyásolásnak, Grice azonban megállapította, hogy ezen túlmenően is léteznek olyan kifejezések, amelyek túlmutatnak azon, amit a beszélő által használt szakvak konvencionális jelentése meghatároz (1997: 215). Grice tehát a jelentést a beszélő kifejezett szándékaira és a hallgató által felfogott beszélői szándékokra vezeti vissza. A közlő és a befogadó együttműködését alapelvekben határozza meg.

Egy társalgási implikátúra levezetésekor a befogadó a következőkre támaszkodik (Grice 1997: 220):

1. a használt szavak hagyományos jelentésére,
2. az együttműködési alapelvekre és a megfelelő társalgási maximákra,
3. a megnyilatkozás nyelvi vagy egyéb kontextusára,
4. a háttérismeretek más elemeire, valamint arra, hogy a felsorolt pontokhoz tartozó összes fontos elem mind a közlő, mind a befogadó számára hozzáférhető, és ezt mindketten tudják vagy feltételezik.

Clark szerint a társalgási implikátúrák megértése nyelven kívüli tudást igényel, és értelmezésüket a közlő és a befogadó közötti adott-új szerződés teszi lehetővé (1997: 380–90). Az implikátúrák áthidalással jönnek létre: a befogadó egymást követő mondatokat vagy szövegrészeket kapcsol össze a lehető legegyszerűbb összefüggéseket teremtve közöttük. Az egyszerű kapcsolásra való törekvés segít elkerülni, hogy túl sok variáció jöjjön létre. Az adott-új megkülönböztetés a közlemény értelmezése során pragmatikai funkciót tölt be: a közlőnek úgy kell felépítenie közleményeit, hogy az adott információ olyan legyen, amit a befogadó valószínűleg már ismer, az új információ pedig olyan, amelyet feltételezhetően nem.

Egy mondat vagy szövegrész feldolgozásakor a befogadó a memóriájában visszafelé keres, és amikor rábukkan a szöveggörnyezetbe és a közlési helyzetbe illő információra, azt az értelmezendő mondat vagy szövegrész előzményének tekinti. A befogadó ezután az általa kikövetkeztetett összefüggést úgy helyezi el a memóriájában, mint amit a közlő állítani akart. Clark úgy véli, hogy az áthidalás, vagyis az implikátúrák létrehozása a megértés folyamatának kötelező része. Az implikátúra négy változatát különbözteti meg:

1. Közvetlen referencia. Az adott információ közvetlenül utal egy említett tárgyra, eseményre vagy állapotra.
2. Közvetett utalás asszociáció révén. Az adott információnak lehet olyan része, amelyről közvetlenül nem történik említés, de kapcsolódik a megnevezett tárgyhoz, eseményhez vagy szituációhoz.
3. Közvetett utalás jellemzéssel. Az adott információ gyakran egy szerepet jellemez, amelyet valaki burkoltan játszik egy korábban említett eseményben vagy körülményben.
4. Indokok, okok, egybeesések és következmények.

A társalgási implikaturák, mivel nem részei a konvencionális jelentésnek, törlhetőek, olykor többféle értelmezést is megengednek, azaz könnyen manipulációs eszközzé válhatnak. „A sugallt állítást a közlőnek nem kell érvekkel alátámasztania, mégis beépül a befogadó emlékezetébe. A közlőnek nem kell a rejtett tartalomért felelősséget vállalnia” (Jakusné 2005: 428).

7.2.2.1. A metaforikusság mint lehetséges eszköz

A jelentést a nyelvi jel egy bizonyos kontextusban betöltött szerepe, asszociációs viszonyai, s az így létrejövő szemantikai változásai alakítják ki (Lőrincz 2000: 194). Azt már régen igazolták, hogy a képszerűség nem csupán az irodalmi művek sajátja, hanem általános és természetes nyelvi jelenség.

A metafora meghatározását illetően, illetve tágabban a szóképek (trópus) és alakzatok (figura) világos elhatárolására vonatkozóan nincs egységes álláspont. A klasszikus retorikában az alakzatok a beszéd díszei, a mondanivaló hatásosságának fokozói, s mutatják a kidolgozottság fokát. A stilsztikában az expresszivitás fokozásában, a szemléletesség megteremtésében látják funkcióját.

Az alakzatok és szóképek részben ugyanazt a szerepet töltik be a szövegben, az ókorban egyes szónokok a szóképet is az alakzatokhoz sorolták, ezért Quiniliánus lényegesnek tartotta a fontosabb jegyek alapján elkülöníteni a kettőt. „A tropus tehát olyan szöveg, amely a természetes és első jelentésből át van víve egy másikba, a beszéd ékesítése céljából, vagy – ahogy a legtöbb grammatikus meghatározza –: a szó arról a helyről, amelyben sajátos, átvitetik arra a helyre, amelyben nem sajátos. [...] Az alakzat, ahogyan az elnevezéséből is világos, a beszédnek bizonyos alakja, amely eltér a közönséges és elsőként adódó formától” (vö. Adamik–Jászó–Aczél 2004: 94).

Az újabb felfogás szerint a metafora megvalósulása nem csupán a nyelvben keresendő, összefügg a gondolkodás törvényszerűségeivel, annak természetes velejárója. S nemcsak hogy összefügg, pszicholingvisztikai kutatások is jelzik, hogy feldolgozásuk, megértésük nem tart tovább, mint a szó szerinti kommunikáció megértése (Nemesi 2005: 62).

„Mind a szóképekben, mind az alakzatokban a fennálló viszonyok, azonoságok és különbözőségek beazonosítása, különösképpen pedig a metaforában a

hasonlóság és az össze nem tartozás felfedezése, nem pusztán nyelvi, hanem elsősorban kognitív jelenség, amely kognitív jelenséget minden esetben meghatároz a szociális (történelmi, kulturális) keret” (Bencze 1996: 243). Ebben a megközelítésben a metafora nem tekintendő hibának, tévedésnek, helytelen nyelvhasználatnak, ugyanis különféle tudásfajták és kognitív képességek összegződnek benne. A metafora nem helyettesítés, hanem hasonlításon alapuló művelet, illetve ennek eredménye. „Megértése abból a konceptuális tudásból ered, hogy két diszparát dolgot egy időben észben tudunk tartani” (Mac Cormack 1985: 35; idézi Tolcsvai 1996: 232). Gondolkodásunk tehát metaforikus, mivel az újat, az ismeretlent úgy ragadjuk meg, hogy már ismert dolgokkal azonosítjuk. „A metafora ezért meghatározza az észlelési mintát, melynek révén reagálunk a valóságra” (Edelman 1972/2000: 214).

A metafora esetében fontos nyelvi kritérium, hogy nem lehet szétválasztani a szó szerinti és az átvitt értelmű jelentést. Aczél Petra Black nyomán három értelmezéskeresetet mutat be (Aczél 2004: 125):

- A helyettesítés-elmélet szerint a metafora egy szóval egy másikat helyettesít.
- A hasonlat-elmélet szerint egyetlen szóba sűrített hasonlat a metafora.
- Az interakció-elmélet szerint pedig a jelentések együtthatásaként, a tartalmak egymást értelmező kapcsolataként fogható fel a szókép.

A metafora használatának – kicsit kitágítva –, a metaforikusságnak, vagyis annak, hogy képszerű benyomást szeretnénk kelteni a befogadóban, több funkciója is lehet. A kommunikációs üzenet nyelvi szerveződésében lehet

1. retorikai funkciója: a szöveg díszítését szolgálja, szemléltet
2. stilisztikai funkciója: a metaforikusság a stílus élnkítését szolgálja
3. pragmatikai funkciója: képzelget, köznapi beszéd fajtát stimulál
4. szemantikai funkciója a metaforikusságnak az implikáció, a sűrítés (a tartalom és hordozó együttes jelentéséből fakad, a két dolog képzetének kölcsönhatása eredményezi), és jelentésterületeket jelöl ki és kapcsol össze.

A metaforikusságnak nem csupán a kommunikációs üzenetben lehet fontos szerepe. A metafora fuzionálja a kommunikációs partnereket, azonosítja a résztvevő felek viselkedésterületeit, gondolkodásukban automatizmusokat vált ki. Keretbe foglal, sematizál (H. Tomesz 2008b: 280).

Két tudósítástípusban – a politikai és a sporttudósításban – vizsgáltam a metaforikus fogalmazás funkcióját. A politikai tudósításhoz tartozó példaanyagot korábbi kutatásomból vetem (2007. február 17. – március 5.).

Metaforikusság a politikai tudósításokban

A politikai médiaszövegekben a metaforák egy nagy részét azok alkotják, amelyek a politikát harcként, csataként jelenítik meg. Beccaria vizsgálatának eredménye is azt igazolja, hogy a politikai nyelv számtalan szót, kifejezést vett át a

katonai nyelvből: *parlamenti őrző, csapatát szervező, szövetséget köt, ma-nőverezés* (Mazzoleni 2002: 108).

Egy másik, tartalmában, jelentésében ehhez közel álló metaforacsoportban a politika a résztvevők versenye. Mazzoleni megállapítja, hogy a labdarúgózsargon szóhasználata a politikában – mivel az a sportrajongók nagy tömege számára ismerős – alkalmas eszköz arra, hogy propagandisztikus üzenetek hordozója legyen. „A politikai-labdarúgó nyelv – mondja – még erőteljesebben érvényesül a politikai újságírásban, mert az újságírók még a politikusok előtt kezdtek teljes körben meríteni a sport nyelvéből” (Mazzoleni 2002: 108). Egy-egy sporteseményről szóló tudósításban vagy különböző közvetítéseken többször hallhatjuk, hogy a futballmérkőzésen *harcolnak* a játékosok, a versenyző a győzelem érdekében tovább *küzd*, a gólt a *csatár* rúgta, a játékosok *bombázzák* a kaput, az edző pedig *stratégaként* irányítja csapatát.

„A rendszertől *megtisztított* igazságügyi tárcát Kóka környezetében például »főljánlanak« Fodor Gábornak, már ha *nyer*.” (Népszabadság, 2007. február 17.).

Ebben a mondatban kétszer is él a képszerűség eszközével a szerző, ezek közül az egyikben újra versenyhelyzetet fest le.

„...a *védekezés* helyett a *támadás stratégiáját* kell alkalmazniuk a szakszervezeteknek.” (Magyar Nemzet, 2007. február 23.).

„Orbán Viktor egy olyan alapállapothoz tért vissza – történetesen a rendszerváltáshoz –, amikor még *ellenfelei* szemében is sikeres volt. Ebben az időszakban egyszer már *legyőzte* az erőpolitizálás és a rendőrállam *rémét*” (Népszabadság, 2007. február 16.).

„...nem biztos, hogy *kiállja* az alkotmányosság *próbáját*, hogy gyakorlatilag adóként kell beszédniük a vizitdíjat az egészségügyi szolgáltatóknak.” (Népszabadság, 2007. február 19.).

Az egyik tudósításban a szerző Gyurcsány Ferenc szavait is idézi, aki pártját egy sportcsapathoz hasonlítva a következőket mondta: „A jövőben azonban mindenki köteles végrehajtani a »*csapatkapitány* utasításait«, aki csak akkor *irányíthat* sikeresen, ha mögötte – a *meccsen* – egység van.” (Népszabadság, 2007. február 26.).

Előfordul, hogy a médiaszöveg szerzője a politikát a gasztronómiához hasonlítja, ahol a politikus receptjeik között válogathatunk, vagy az általa összeállított étlapról választhatunk.

„Kóka Jánosnak és pártjának megjött az *étvágya*” (Blikk, 2008. április 10.)

„Kóka János ismerteti majd az étlapot” (Blikk, 2008. április 10.)

A következő csoportba olyan kifejezéseket soroltam, amelyek már állandósult szókapcsolatok, és a köznyelvben is élünk velük. Az állandósult szókapcsolatoknak – mivel képzeltető jellegük van – szintén a metaforikusságot szolgálják. Ezeket nem az egyén alkotja a közlés során, hanem mint kész elemeket idézi. Az állandósult szókapcsolatokat sokszor rövidítve, jelzesszerűen használjuk.

„A miniszterelnök két *kiskaput* azért hagyott.” (Népszabadság, 2007. február 17.).

„...ráadásul leváltása esetén *kútba esne* a rendőrségi reform.” (Népszabadság, 2007. február 17.).

„A kormány nem vonja vissza a *nagy vihart kavart* javaslatot.”

„...*lába kelt*, ezért hiányzik tengernyi pénz.” (Népszabadság, 2007. február 17.).

„Másfelől a küldöttek *tettek keresztbe* Gyurcsánynak és támogatóinak...” (Magyar Hírlap, február 26.).

Néhány esetben olyan formákkal is találkoztam, amelyek rövidítve vagy már torzítva alkalmazták az állandósult kifejezést:

„...*ha tiszta víz kerül a pohárba.*” (Népszabadság február 17.).

A mondatban a *Tiszta vizet önt a pohárba* vagy *Öntsünk tiszta vizet a pohárba!* kifejezésekre utal a szerző, azok rövidített változatát idézi. Jelentése: egyértelműen tisztázni kíván egy zavaros ügyet (Bárdosi 2003: 385).

„*Tágra nyithatja azok előtt az utat...*” (Magyar Nemzet, február 20.)

A mondatban minden bizonnyal két kifejezést kevert a szerző: *Kitárja valaki előtt a kaput*, vagyis lehetőséget ad valamire, illetve *Nyitva áll az út valaki előtt*, vagyis szabadon tehet valamit, minden lehetősége megvan valamire (Bárdosi 2003: 166, 365). A két kifejezés keverése azonban képzavarhoz vezet.

Schütz (1973, vö. Miller 1979/2000: 255) úgy véli, a politikai tudásnak azért van szüksége metaforákra, mert a politikai világ valósága, jelentése felülmúlja azt, ami megfigyelhető.

A metaforák szerepe a politikai tudósításokban két oldalról ragadható meg. Egyrészt mivel a politikai tudósítások valamilyen politikai esemény beszámolóí, idézhetik egy-egy miniszter, képviselő szavait, mondatait, szlogenjeit. Azt már számtalan kutatás igazolta, hogy a politika nyelve, a politikai beszédek, kampány-szövegek tele vannak metaforikus kifejezések, amelyek alkalmasak a hatalom érzékeltetésére, olykor képesek lehetnek egy-egy nagyobb problémáról elterelni a figyelmet. Másrészt a sajtóban megjelenő metaforák még egy, a tájékoztató mű-

fajcsaládhoz sorolható szövegfajtában is lehetővé tehetik a véleménynyilvánítást, érzelmi többletjelentést adhatnak.

Metaforikusság a sporttudósításokban

A sporttudósítások tartalma sematizált, információtartalma rendkívül tömör. Nagyon leegyszerűsítve azt is mondhatnák, hogy csupán háromféle adatot közölhet: nyert, veszett, döntetlent játszott. Éppen ezért a nyelvi megformálásnak megnő a szerepe, a stílus, a közlő személyisége az, ami fogyaszthatóvá, érdekessé teheti a közleményt.

A tudósítások többnyire a sportesemény közvetítése után íródnak, és szükségszerűen átadják azok hangulatát is, itt-ott értékelik a látottakat, hallottakat. A közvetítések során a kommunikátor nagyon sok képszerű elemet használ – a legtöbb esetben metaforát, egy-egy izgalmasabb szituáció kapcsán túlzást, a történetek értékelésekor esetleg iróniát. Ezeket az eszközöket többnyire a tudósítások is őrzik. Tehát a stílust maga a mondanivaló adja.

A sporttudósítást speciális tudósításnak tekinthetjük, hiszen az eredmény közléte mellett a cselekmény visszaadása, a történetek mikéntje, dramaturgiája, a fordulatot hozó mozzanatok megjelenítése nem csupán formai elem. (Szigethy 2008. 64.) Ahogyan Balázs Géza megállapítja, a sporttudósítás legfontosabb eleme a sportág meghatározása, valamint az eredmények ismertetése, s ami új elem a hírhez képest, hogy a tudósító emellett a legizgalmasabb, legjellemzőbb akciókat is bemutatja, visszaadva ezzel a sportesemény hangulatát. (Balázs 1999: 18.)

A metaforák egy része a közvetítések nyelvezetébe épült kifejezéseket tartalmazza (Nemesi 2005: 72.): ilyen például a *harc, küzdelem*, amit a *verseny* szinonimájaként használnak.

„Becsületesen *küzdöttünk*, ezért dicséret illeti a csapatot, a reményünk a sikeresebb szereplésre nem most úszott el.” (Növelte előnyét a Vasas, Magyar Nemzet, február 16.)

„Egerrel várhatóan még nagy harcot vív azért, hogy melyik együttes kerülje el a piros-kékeket az elődöntőben.” (Növelte előnyét a Vasas, Magyar Nemzet, február 16.)

„A párharcnak ezzel még nincs vége.” (Növelte előnyét a Vasas, Magyar Nemzet, február 16.)

A következő csoportba azok a kifejezések sorolhatók, amelyek a fejlemény bemutatására hivatottak:

„... Szávay Ágnes tegnap szenzációs győzelmet aratott a Roland Garros harmadik fordulójában: az első játszmában *megsemmisítő csapást*

mérve, összességében 6:0, 6:4-gyel törte apró darabokra a teniszsport ikonját.” (Túl Vénuszon, a határ a csillagos ég, Magyar Nemzet, május 30.)

„Nagy és színvonalas csatában múlta felül Serena Williamset” (Saktalan williamsek, Magyar Nemzet, június 4.)

Az expresszivitás fokozására gyakran használnak túlzásokat:

„... Szávay Ágnes tegnap *szenzációs* győzelmet aratott a Roland Garros harmadik fordulójában” (Túl Vénuszon, a határ a csillagos ég, Magyar Nemzet, május 30.)

„Szávay Ágnes *a nap hőse*” (Túl Vénuszon, a határ a csillagos ég, Magyar Nemzet, május 30.)

„Honfitársunk már az első játékban olyan fonákkeresztet ütött, ami *tankönyvbe kívánkozik*” (Túl Vénuszon, a határ a csillagos ég, Magyar Nemzet, május 30.)

„S erre a nyitányon jött a hideg zuhany, a *katasztrófális* vereség az esélytelennek tartott Görögországtól...” (Rémálom a Brivibas utcában, Magyar Nemzet, június 8.)

Előfordul, hogy a médiaszövegben a mérközést színházi előadáshoz hasonlítják, a nézőket, szurkolókat pedig a színdarab nézőközönségéhez:

„Színházi közönség duruzsol úgy előadás előtt, ahogyan morajlott halkan a Veszprém Aréna ötezres *publikuma* egy órával az Ademar León csapata elleni Bajnokok Ligája-középdöntőt megelőzően.” (Győzelem Cosma emlékére, Népszabadság, február 16.)

„...ám tegnap rá osztották a *tanonc szerepét*.” (Túl Vénuszon, a határ a csillagos ég, Magyar Nemzet, május 30.)

„Cibulkova azonban már a forgatókönyv első fejezetét átírta” (Szávay egy szinten Nadallal, Magyar Nemzet, június 2.)

Nagyon gyakran használnak állandósult kifejezéseket is. Ilyenek például:

– *Az egyik szemem sír, a másik nevet.* (Irány Európa! Blikk, május 25.)

– *Ez a sikerünk kulcsa.* (Irány Európa! Blikk, május 25.)

– *Határ a csillagos ég* (Címben, Magyar Nemzet, május 30.)

A televíziós sporttudósításokban az információt a kép és a hang együtt hordozza. A tudósító a képet tölti meg tartalommal, hiszen nem azt kell elmondania, hogy mi történik (azt mindenki látja), hanem többletinformációt kell adnia, amit a stílussal tud biztosítani. Csak ezáltal tudja a nézőt a képernyő előtt tartani. A történet adott, a drámaiságot különböző stilisztikai elemekkel lehet biztosítani.

A sporttudósítás természetes velejárója a metaforikus nyelvhasználat, amelyek az énmegjelenítés szolgálatába állíthatók. A politikai tudósításokkal ellentétben

ezekben a médiaszövegekben nem a problémaelterelés, a hatalom érzékeltetése a célja a metaforikusságnak, nem is annyira a befolyásolás, inkább az expresszivitás fokozása, az esemény izgalmának, hangulatának minél hűbb visszaadása.

7.2.2.2. A címek befolyásoló ereje

Az olvasó többnyire nem olvassa el egy lapszám minden szövegét. A válogatásban, a figyelem felkeltésében, irányításában van kiemelkedő szerepük a címeknek.

Címtipológia a magyar szakirodalomban

A cím alkalmas arra, hogy a szöveget mint kommunikátumot megnevezze, kívülről láttassa. Az írásműre mint egészre utal, egyedíti. Ebből az aspektusból nézve a cím nem része a szöveg koherenciájának, szerepe a tulajdonnévhez hasonló: elkülönít, tárgyiasít. Tolcsvai ezt a cím metatextuális funkciójának nevezi (2001: 325). Másrészt a cím a szöveg tartalmi összefoglalását is adhatja, ekkor a szövegre mint tartalmas értelmi egységre utal, része a szöveg globális kohéziójának. Egyszerre lehet önálló kommunikációs egység, illetve a szöveg része (i. m. 2001: 326). Ezek mellett azonban a címnek funkciója lehet az is, hogy a befogadó érdeklődését felkeltse, valamint jelentésével, megfogalmazásával sugallja a szerző véleményét. Kovalovszky a bemutatkozáshoz hasonlítja a cím szerepét: mindkét esetben fontos az első benyomás (1974: 326). Tolcsvai tipológiai szempontból különbséget tesz címmel ellátott és cím nélküli szövegek között (2001: 326–327).

A címmel ellátott szövegek jellemzői	A cím nélküli szövegek
tervezett (többnyire) monologikus erősen kifejtő szóbeli és írásbeli egyaránt lehet formális beszédhelyzetben érvényesül	spontán (többnyire) dialogikus erősen bennfoglaló szóbeli és írásbeli egyaránt lehet bizalmas beszédhelyzetben érvényesülő

A magyar szakirodalomban többféle címtipológiával is találkozhatunk, amelyek között akad irodalomtudományi és szövegtani kategorizálás is. A sajtószövegek címadási gyakorlatát vizsgáló egyik legkorábbi felosztást Pléh Csaba és Terestyéni Tamás dolgozta ki. Munkájukban a címeket aszerint csoportosították, hogy mennyire figyelemfelkeltők, illenek-e formailag a témához. Négy típust különböztettek meg:

Leíró: a cím az esemény helyét, idejét és körülményeit egy teljes mondatban adja meg, pontosan megjelöli a témát. Nyelvtanilag ragozott ígét tartalmazó kijelentő, bővített mondatok. Pl.: *Tízmilliárdokat áztatott el az eső.*

Tömör: ezek a címek rövidebbek, a téma körülményeit nem ismertetik. Nyelvtanilag ige nélküli hiányos mondatok Pl.: *Válságcsúcs a Fehér Házban rövidebbek.*

Kérdésfeltevő: ezek a címek általában egyetlen körülményt tartalmaznak, amelyikre rákérdeznek. Grammatikailag kiegészítendő kérdő mondatok. Pl.: *Mi lesz Oroszországban?*

Szenzációs: az esemény egy vonatkozását kiemelő szenzációkeltő kifejezéssel találják a témát. Többnyire nincs a címben ragozott ige. Pl.: *Konyec. Vagy mégsem?; Sznobok próbája*

Kemény Gábor kétféle címtipológiát is ad. Az elsőben (1985: 195–198) stilisztikai és szövegszerveződési szempontokat érvényesít. Aszerint vizsgálata a sajtócímeket, hogy azok hogyan kapcsolódnak a szöveg kulcspozícióban lévő, azaz nyitó és/vagy záró helyzetű motívumaihoz. A cím tartalmát, nyelvi formáját nem vette figyelembe.

1. Nyitás = cím. A szöveg a címből indul ki, az ott felvetett ötletet fejleszti tovább. Az ilyen típusú szövegeknél az első néhány mondat a cím magyarázatául szolgál. (Grétsy felvezető címnek nevezi ezeket.)
2. Zárás = cím. Szintén gyakori megoldás, hogy a szöveg címe a befejezést előlegezi, az utolsó mondatok leglényegesebb mozzanatára utal.
3. Nyitás = zárás \neq a cím. Meglehetősen ritka megoldás, a szöveg ugyanazzal a képpel kezdődik, mint amivel zárul, de a cím nem tartalmazza ezt a kulcmotívumot. A szöveg tehát keretes szerkezetű.
4. Nyitás = zárás = cím. Ez a módszer már jóval gyakoribb, de a Kemény Gábor úgy véli, csak akkor lenne látványos, ha az eredeti ötlet annyira frappáns lenne, hogy elbírná ezt a gyakori ismétlést, ám az elemzett esetek többségében ez nincs így. Ez esetben a cím megegyezik a szöveget keretbe foglaló motívummal.

Kemény Gábor másik felosztása (1989: 102–107) a Pléh Csaba – Terestyéni Tamás által készíttetthez nagyon hasonló, annak kiegészített formája. Úgy vélte ugyanis a szerző, hogy az ott említett típusok között átfedés van.

1. A **leíró** címtípusnak három válfaját különíti el:
 - c) Eseményközlő cím: nyelvtanilag teljes szerkezetű, jól formált mondat, melynek többnyire igei állítmánya van, s gyakori benne a nyomatékos, vagy „rikkancs” szórend. Pl.: *Kettészakadt a Független Kisgazdapárt.*
 - d) Témamegjelölő cím: tájékoztató, de rematikus (újságoló) mozzanat nélkül, legfontosabb jellemzője, hogy nyelvtanilag névszói alaptagú szerkezet. Pl.: *A női röplabda-válogatott túsója.*
 - e) Protokollcímek: nem ragadják meg az olvasó figyelmét, de Kemény Gábor szerint bizonyos mértékig szükséges velejárói a tömegtájékoztatásnak. Pl.: *Magyar belügyi küldöttség megbeszélései Bulgáriában.*
 - f) A **szenzációs** típusnak két altípusát különbözteti meg:
 - g) Lakonikus cím: puszta igei állítmányok egymásutánisága jellemzi. Pl.: *Szakítottak, leszúrta.*

h) Felszólítást tartalmazó: *Töltse szabad idejét bombavetőben.*

i) Kérdést tartalmazó: a bűnügyi témájú cikkek jellemző címtípusa. Pl.: *Egy dráma vége?*

2. **Semmitmondó** cím: ezek sikertelen címadások, mert a cikk tartalmáról sem tájékoztatnak és érdeklődésünket sem keltik fel. Pl.: *Sokoldalú elemzés a balesetek okairól.*
3. Újabb címtípusnak tartja az ún. **mindent-egy-szóba** címekeket, amelyek egyetlen összetett szóba próbálják belesűríteni a szöveg tartalmát. Pl.: *Kispadkeringő.*
4. **Cirkalmas** címekek: többnyire alliterációt tartalmazó címekek. Pl.: *Wilander Wimbledonban villog.*

Ez a felosztás az előbbinél jóval szerteágazóbb, a cím nyelvi megformáltságát is figyelembevevő csoportosítás, ugyanakkor helyenként talán nehezen értelmezhető kategóriákat tartalmaz.

Síklaki István teljesen már szempontokat érvényesít (1997: 97–112), a címek hatásából indul ki. Négy szociálpszichológiai mechanizmust emel ki, s azokat a pragmatikai megoldásokat veszi figyelembe tipológiájának kialakításában, amelyek ezekre a mechanizmusokra épülnek: a keretezés, a gondolkodás nélküli reagálás, az elaboráció valószínűsége, illetve az érzelmek hatása a gondolkodásra. A szerző a főcímet tartja a sajtóban a legfontosabb véleményformálónak és hangulatkeltőnek. Az említett mechanizmusok közös jellemzőjének tartja azt a feltételezést, hogy egy hétköznapi szituációban általában mellőzzük az elemző gondolkodást az esemény feldolgozásakor.

A keretezés esetében a megfogalmazás módja a lényeges, ez ugyanis megváltoztatja az észlelésünket. A gondolkodás nélküli reagálás azokra az esetekre vonatkozik, amikor az információ feldolgozásakor egy tanult sémát mozgósítunk. Az elaboráció valószínűségét vizsgálva Síklaki azt mondja, hogy a motiváció és a képesség az, ami meghatározza, hogy elgondolkodunk-e egy üzenet tartalmán. Langer modelljéből, amivel a főcímekek hatásmechanizmusát illusztrálja, két mozzanatot emel ki: amikor nem az üzenet, hanem a téma indítja gondolkodásra az olvasót, illetve, amikor heurisztikák hatása várható. Az alkalmazott heurisztikák közül egyet mutat be: ha a befogadó úgy gondolja, hogy nem kompetens, vagy nem szeretne véleményt alkotni, de kap az üzenet forrásának hitelességét igazoló támpontot, elfogadja az illető véleményét. Az érzelmekre ható fogalmazás emeli az olvasó izgalmi szintjét, ami sémákon alapuló feldolgozást eredményez, ekkor tehát az olvasó az előítéleteire fog hagyatkozni.

A mechanizmusok bemutatása után a Grice-féle maximákat figyelembe véve alkotja meg a főcímekek kategóriáit:

1. A főcímekek megkonstruálásának együttműködő stratégiái:
 - Objektív lényegkiemelő. Pl.: Szociális otthon lesz a Balassa Kórház
 - Értelmező lényegkiemelő. Pl.: Megmenekülhet egy kórház
2. A főcímekek megkonstruálásának manipulatív stratégiái:

- Elfogult lényegkiemelő. Pl.: Bezárják a Balassa Kórházat
- A valódi üzenetet elrejtő. Pl.: Elvérzik a klinika

Szikszaíné Nagy Irma (1999: 168–172) funkció alapján négyféle címtípust különítette el:

1. A témamegjelölő cím a szöveg tárgyára utal. A szerző a leggyakoribb címtípusnak tartja, ide sorolja a tájékoztató szerepű újságcímeket is.
2. A rövidség jellemzi leginkább a címkeszerepű címekeket.
3. A reklámszerepű cím figyelemkeltő volta miatt kedvelt főként a publicisztikai írások esetében.
4. Műfajjelölő cím.⁴

Tolcsvai Nagy Gábor (2001: 328)szintaktikai osztályozását adja a címeknek, ez ugyanis rávilágít a cím alapvető tulajdonságaira: témát nevez meg, foglal össze, tehát lényegi elem benne a főnévi összetevő.

1. A cím valamilyen főnévi csoport. A főnévi csoportból álló címek jellemzésében két fontos megállapítást tesz: szemantikai szempontból a főnévi reprezentáció aktivizálja az adott főnévhez tartozó tudáskeretet vagy forgatókönyvet, pragmatikai szempontból a hallgatóban vagy olvasóban elvárás keletkezik, hogy az aktivizált sémát a szöveg igazolja.
2. A cím névmás, funkciószó.
3. Nagyobb szerkezeti egységből álló címek összetett reprezentációt alkotnak, valaminek a viszonyát is reprezentálják.
4. Mondat formájú címek: kommunikációs szempontból a szöveghez leginkább hasonlító, az aktuális nézőpont minden összetevőjével érvényesül.

A címadási szokások változása

Andok Mónika (2003: 164–173) a sajtócímek – elsősorban a hírek címeinek – fejlődéséről részletes leírást ad, amiben négy nagyobb korszakot különít el:

Az első korszak az 1780–1880 tartó időszak, a referáló sajtó kora. Az első magyar nyelvű lap megjelenésekor kicsi volt a hírlapolvasók száma. Bár ekkor már több külföldi minta létezett, a Magyar Hírmondó formájában nem követte ezeket a lapokat. Mindenekelőtt tájékoztatni kívánta az olvasót, de bekapcsolódott a kor legjelentősebb hazai mozgalmába is, a nemzeti nyelvért és műveltségért folytatott küzdelembe. Felhívta a figyelmet a készülő tudományos munkákra, a közönség megismerkedhetett a kor irodalmi alkotóival, s különösen sok gondot fordított az egységes magyar „tudós és könyvbéli” nyelv kimunkálására. Nyelvi, nyelvhelyességi szempontból Rát Mátyás – az újság első szerkesztője – teret engedett az öszszes magyar nyelvjárásnak, mert úgy gondolta, hogy ezek egységesítésével lehet majd kialakítani a magyar irodalmi nyelvet.

⁴ Balázs Géza (2005: 69) erről a címtípusról mondja, hogy a sajtóban ügyetlen címadási eljárás.

Rovatai ugyan még nem voltak, de a cikkek témái alapján jól körülhatárolható tematikai csoportokat lehet megállapítani, és olykor kiemelt címek is segítettek az olvasót az eligazodásban: Külföldi hadi történetek, Magyar hazánkbeli dolgok, Hiteles hírek, Bizonytalan dolgok, Tudományos dolgok. Az írások közlése nem igazodott sorrendiséghez, többnyire az események időrendjében sorolták be a lapba.

A külföldi hírek forrásai főként német, francia, angol lapok. Ezeket kifejezetten azzal a céllal fizettek elő, hogy begyűjthessék belőlük azokat az információkat, amelyek érdekelhették a magyar olvasóközönséget. Ugyanakkor Rát Máttyás fontosnak tartotta elmondani ezzel kapcsolatban, hogy a cikkek még véletlenül sem fordítások. A szerkesztő a tudósításokat saját megfogalmazásában, magyarázatokkal ellátva közli.

Az újságban megjelenő belföldi írások anyagait a „levelező jóakarók” szolgáltatják. Rát – még a lap megindulása előtt – egy felhívást tett közzé, amelyben kéri a leendő olvasókat, tudósítsák őt a környezetükben történő eseményekről: „Ami a hazabéli dolgoknak megíratását illeti, azt többnyire levelező jóakaróinak és azon úriembereknek fogja köszönni, akik tudósításokkal önként kínálni méltóztattak. Az íróknak ugyan semmi fog múlni, ami leveleit hovatovább mind nagyobb tökéletességre emelheti. Minthogy pedig ez jobbára a hiteles, hasznos és válogatott üzenetektől függ, kéri az értelmes hazafiakat szeretettel, hogy afféléket beküldeni ne sajnáljanak. Mindegy lésszen egyébként, akármely nyelven íratassanak meg néki, csak hitelesek legyenek” (Kókay 1981: 46). A levelek szerzői főként iskolázott, latinul is tudó emberek (papok, tanítók) voltak. A külföldi hírek és az ország életét érintő fontosabb történésekről való beszámolók mellett már megtalálhatjuk az újsághirdetések elődjét is a lapban.

A cikkek többnyire cím nélkül jelentek meg, ilyenkor rendszerint a rovatcím orientálja az olvasót (Belföldi tudósítások, Tudománybeli dolgok, Gazdaságbeli dolgok). Ahol mégis találunk címet, azok jobbára tartalmi összefoglalást adnak, ritka az érzelmi színezet. A címek többnyire a szöveg elején, a szövegtestben helyezkednek el, és a hír, tudósítás származására utalnak (*Bécsből; Erdélyből. Szebenből; Kassáról*). Néhány írás elején azért találkozhatunk tipográfiai jól elkülöníthető címmel is, amelyek témamegjelölő vagy figyelemfelhívó jellegűek (Kegyetlen történet⁵, Felettéb szomorú üzenetek⁶, A közjót illető tudósítás és elmélkedés⁷). „A *Magyar Hirmondó* esetében jól látszik, hogy a címek, melyeket ma tartalmi összefoglalás vagy figyelemfelkeltés alapján különítünk el, más-más forrásból származnak. A tartalmi összefoglaló címek a szövegtestből váltak ki, s szakadnak le. Nem is tesznek mást, mint a tartalmi egészre világítanak rá. Ezzel szemben a figyelemfelhívó címek nem kötődtek olyan szoros szálakkal a hír

⁵ Magyar Hirmondó, 1784. január 17.

⁶ Magyar Hirmondó, 1780. december 2.

⁷ Magyar Hirmondó, 1781. április 21.

belsejéhez, hanem inkább a tematikus mezőkre utalva sémákat mozgósítottak az olvasóban, vagy érzelmeit igyekeztek felkorbácsolni. Esetenként a hírlapírók nézőpontjára világítottak rá” (Andok 2003: 167).

Az 1806-tól megjelenő Hazai Tudósítások nem sok újat hozott a címadásban. Továbbra is a tudósítás származási helye, illetve a dátum szerepel címként, itt azonban már a belföldi tudósítások esetében is elválnak tipográfiaileg a szövegtesttől. Andok Mónika (2003: 167) még két kisebb változásra mutat rá: a bűnügyi és belföldi (elsősorban bulvár) híreknek már valódi címük van, amelyek mind objektív, témamegjelölő címek, illetve a műfaj megjelölését is szerepeltetik sok esetben a címben (Híradás, Jelentés).

A következő szakasz 1880-tól a második világháborúig terjedő időszak. Miuután az első világháború után megjelenik a tömegsajtó, az olvasóközönség egyre szélesebb, a címeknek is fontosabb szerep jut. Változás azonban már az első világháború előtt is megfigyelhető: 1896-ban engedélyezik a lapok utcai árusítását, aminek eredményeképpen megszületett a címekben az ún. rikkancs szószerdet. Ekkor a címek már figyelemfelhívásra is törekedtek, volt érzelmi színezetük. Ugyan az 1887 novemberében megjelenő Kis Újságot még inkább a „nagyvárosi népújság” kategóriájába sorolták, nem pedig a bulvárlapok sorába, képes borítójának az alján már figyelemfelkeltő tartalommutatókat is talált az olvasó, amelyeket már azzal a szándékkal fogalmaztak, hogy a rikkancsok kiabálhassák azokat: „Érdekes! Merénylet a cár ellen. (Méregkeverő nihilisták.), Gyilkosság az örültek házában, Letartóztatott könyvelő. (82,000 forintos család), Borzasztó vasúti szerencsétlenség, A pozsonyi sikkasztás. (Újabb részletek).⁸ A bulvárlapokra egyébként jellemző tipográfiai eljárással, a harsányan kiemelt címekkel az első igazi bulvárlapban még nem találkozhatunk. Az Esti Újság nyomdai eljárásait tekintve még a hírlapi hagyományokat követte, a címeknek nincs jelentősebb szerepük, sőt a cikkek többsége még cím nélkül jelent meg (Buzinkay 1997).

A korszak további fontos újonsága, hogy megjelentek az alcímek, amelyek ekkor még jobbra a főcímben megfogalmazott esemény okára világítottak rá, majd 1920 körül a belső címek is feltűnnek (Andok 2003: 168). A teljes tartalmi összefoglalást adó címek hatalmasra nőnek, kitöltik az újság harmadát-felét, s egyre gyakoribb a kérdés formátum. A második világháború után, különösen az ötvenes években két domináns címtípus marad: az egyikben mint harctér jelenik meg a társadalom, a másik pedig a semmitmondó.

A rendszerváltozástól napjainkig terjedő negyedik korszakban a leglényegesebb a politikai közéleti napilapok és bulvár lapok címadási módjának eltérése. Az előbbire a visszafogottabb címadás jellemző, s elsősorban tartalmi vagy értelmező lényegkiemelő típusú címekkel találkozhatunk, az utóbbira pedig a Síklaki által manipulatív, a valódi üzenetet elrejtő címnek nevezett forma.

⁸ Kis Újság 1890. 1. szám (vö. Buzinkay 1997).

Befolyásolás a címmel

A cím fontos funkciója a lényegkiemelés, továbbá, hogy ráirányítsa a figyelmet az eseményt prezentáló szövegre, de emellett hordozza a szerző, illetve az orgánus értékrendét is. Ezáltal képes megváltoztatni a befogadó észlelését, véleményét, tehát rejtett üzenetet közvetít, befolyásol. A szöválasztás, a cím elhelyezése egyben állásfoglalás is. Azonos témájú szövegek eltérő címe más-más előfeltevést tartalmaz, és más-más asszociációkat kelthet az olvasóban. A bemutatott címtípusok közül a Síklaki-féle, illetve a Pléh és Terestyéni által kidolgozott a címetek elsősorban mint a kommunikáció eszköztét, a kommunikációs folyamatban betöltött funkcióját vizsgálta. Mindkét felosztás a hatékonyság felől közelít, a Síklaki-féle (Síklaki 1997: 108). azonban egyértelműen a befogadóra tett hatást emeli ki. Az általa bemutatott négy szociálpszichológiai mechanizmus mintegy egymást erősítve mutatja, hogy a befogadó a cím által kiváltott sematikus asszociációk alapján anélkül alakíthatja ki véleményét, hogy a szöveget elolvassa és racionálisan feldolgozná annak tartalmát, illetve a cím hatására, az általt mozgósított sémák által eleve szelektív, torzított módon dolgozza fel a tartalmat.

Síklaki István – abból kiindulva, hogy a cím az egyik legfontosabb véleményformáló eszköz, aminek megfogalmazásakor a lényegkiemelés és figyelemfelkeltés szempontjának egyensúlyát kell megteremteni – a címalkotás manipulatív eljárásának két változatát nevezi meg (1997: 111): elfogult lényegkiemelő és valódi üzenetet elrejtő. Mindkettő ellentmondásban van a Grice által megfogalmazott együttműködési alapelvvel. Az elfogult lényegkiemelő cím az egyik maxima megsértésével félrevezeti az olvasót, ugyanis kiemeli a szöveg lényegi információját, de téves értelmezést sugallva. A cím és a szöveg tehát ellentmondásba kerül, amit a szerző nem old fel. A valódi üzenetet elrejtő cím a figyelemfelkeltés érdekében a szöveg egy mellékes mozzanatát emeli ki, így az olvasó – ha nem olvassa el a cikket – a szöveg tartalmát illetően téves következtetésre jut. Ez a stratégia a Relevancia maximáját sérti.

Képszerűség és humor a címben

A képszerűséget és a humoros megfogalmazást a hatékony, intencionális kommunikáció elemeként értelmezhetjük, melyek stíluselemként kiemelődnek a szövegből, s magukra vonják a figyelmünket. Tág értelemben képek tekinthető bármely ábrázoló jellegű kijelentés vagy valamelyik ilyen minőségű eleme. A szakirodalomban a nyelvi képek értelmezésében számos eltérés van. Kemény Gábor (2002: 35–55) úgy látja, hogy akármilyen sokfélék is a képbefogadási elméletek, végső soron mindegyikük besorolható a két fő felfogás: a klasszikus behelyettesítési (az arisztotelészi hagyományt folytató képelméletek szerint a kép névátvitel, más szóval helyettesítés) és az újabb keletű kölcsönhatási hipotézis (Richards a költői kép két eleme, az általa *tenor*-nak és *vehicle*-nek nevezett összetevők közti kölcsönhatás eredményének tekinti a nyelvi képet) valamelyike alá. Az első eset-

ben a kép létrehozása a definíció alapja, a másodikban inkább a kép befogadása. Az alakzatok és trópusok működésének, megértési folyamatának, hatásának vizsgálatát ma már a pragmatika kutatásai közé is bevonták. A pragmatikai értelmezés kiszakítja az alakzatokat a retorikai hagyomány díszítményjellegű felfogásából, s azokat nem járulékos elemeknek tartja, hanem a gondolkodási műveletek-folyamatok nyelvi leképeződéseinek (Domonkosi 2008: 49). A nyelvi kép tehát egy szövegben nem csupán díszítő elem, amely a szemléletességet szolgálja, hanem a világosság, tömörség biztosítója is lehet (Bencze 2001: 149). Ahogyan korábban már utaltam rá, a sajtóban megjelenő nyelvi képek (szerepeljenek a címben vagy a szövegtestben) még egy, a tájékoztató műfajcsaládhoz sorolható szövegfajtában is lehetővé tehetik a véleménynyilvánítást, érzelmi többletjelentést adhatnak.

A nyelvi humor szintaktikai, szemantikai vagy pragmatikai szabályok tudatos megsértéséből, vagy szokatlan formájából adódik, ugyanakkor, hogy ezt az olvasó észlelje, egyéb pragmatikai tényezők – nyelvi műveltség, előzetes ismeret, kódok – figyelembevétele is szükséges (Balázs 2008: 220).

Kemény Gábor (1989: 125) a humoros címek két változatát különíti el: a mulatságos címek a szerző tudatos törekvése nyomán, a nevetséges címek pedig a szerző akaratán kívül váltak humorossá. A humoros címadás leggyakoribb formájának a szójátékot nevezi meg. A szójáték fogalmának körülhatárolása a szakirodalomban lévő terminológiai sokféleség okán meglehetősen nehézkes. Némethné Varga Andrea a fogalom rövid történeti áttekintése után a következő meghatározást adja (2008: 63): „Szójátéknak tekintjük az azonos vagy hasonló hangzású, de különböző értelmű szavaknak meglepő, váratlan összekapcsolását, valamint e stilisztikai jelenséghez sorolhatjuk egyes szavaknak, szólásoknak, közmondásoknak, szállóigéknek az eltorzítását is”. A szójáték – kettős olvasata révén – az olvasó és szöveg közötti interakcióban kap fontos szerepet. A kettős olvasat jelentkezik a szöveg felszíni struktúrájában, az előforduló nyelvi egységek jó hangzásán, többletjelentésén múlik, ugyanakkor az olvasó szöveget megérteni szándékozó akaratától is függ (Simigné–Kegyesné 2007: 113). A szójátékokkal a szerző a kettős olvasat lehetőségét kínálja fel, s ezzel az interpretációs folyamat megoldási kulcsát is a kezébe adja, a megfejtés az olvasó nyelvi kreativitásán múlik. „A kettős olvasatok interpretációja olyan befogadói intellektust tételez fel, amely önreflexión alapszik, azaz az olvasó a szöveg egészének befogadásakor a szövegben korábban előforduló, kettős olvasatot rejtő szójátékokat legtöbbször – a szövegben elrejtett, az értelmezés módjára tett utalások alapján – utólagosan értelmezi” (Simigné–Kegyesné 2007: 114). A szójáték, illetve az azt létrehozó alakzatok általtal fejtik ki hatásukat, hogy a befogadó elvárásmentájában törést eredményeznek, tehát a normától eltérő jelenségek szándékos alkalmazására épül, így képzéséhez és felismeréséhez egyaránt alapfeltétel a norma ismerete. A norma megsértése spontán reakcióra készítet: meglepetést okoz, megdöbben, megnevettet, a befogadónak meg kell fejtenie az új nyelvi jelenséget (Haas 2008: 74).

Balázs Géza (2008: 223) a szójátékokat az ismétlés egyik formájaként az ad-jekció kategóriájába sorolja: „a paronomázia (szójáték) jelentéstani értelemben voltaképpen poliszémia (többértelműség). A többértelműség azonban az alap-és további jelentések egymásra vonatkozásával egyfajta ismétlés-szerepet lát el. Tehát a poliszémia is fölfogható ismétlésnek”. A kommunikációs folyamat egy szituációjában egy szóalaknak rendszerint egy jelentése realizálódik, a szójáték, melyben egyidejűleg két különböző jelentés aktualizálódik, ettől eltér. A szójáték hatását továbbá az azonos hangalak által hordozott jelentések különbözőségében kell keresnünk: minél nagyobb az eltérés a két jelentés között, annál hatásosabb a szójáték.

A szójáték a médiaszövegekben is szívesen alkalmazott kellék, mivel csekély nyelvi eszközzel lehet a szerző álláspontját kifejezni (Haas 2008: 75). Miután alkalmas a szerző véleményének továbbítására, leginkább az interpretáló szövegekre jellemző, a tájékoztató szövegtípusoknál, híreknél, tudósításoknál a címben találkozhatunk ezzel a fogással. A címbeli szójáték többnyire csak a kontextus ismeretében, a szöveg további részének segítségével értelmezhető, tehát bizonyosfajta rejtvénynek tekinthető. Ezért a figyelemfelkeltés egyik leghatékonyabb eszköze lehet, az olvasó fokozott aktivitását igényli. A címben a szójáték kontaktusteremtő funkciója érvényesül leginkább, ilyen funkció például a figyelemfelkeltés, a figyelem újraélesztése, a ráhatás, az elgondolkodtatás, illetve a megdöbbenés.⁹

Haas Adrienn kutatásaira támaszkodva a tudósítások címében előforduló szójátékokról, azok funkcióiról a következőket állapíthatjuk meg (2008: 78–79): tájékoztató médiaszöveg címében leggyakrabban akkor szerepel, ha a cím önálló szövegegységnek tekinthető, tehát önmagában is informatív. Ekkor a szójáték dekódolásához ugyanis nem szükséges a szöveg további részének ismerete, az olvasó előzetes tudására hagyatkozva meg tudja fejteni. Gyakran előfordul, hogy a szójáték csupán a felcímmel vagy alcímmel együtt értelmezhető, mivel annyira talányos, hogy önmagában félreérthető, csak a további részek ismeretében derül ki, hogy tulajdonképpen teljesen ártalmatlan tartalmat takar (Schengen csúszva, HVG 2006. 12. 09.). Ennek ellentettje, amikor a cím teljesen semleges, szöveg további részei azonban átinterpretálják, s ezáltal feltárul a rejtett szójáték (Szórszálhasogató statisztikák, Szabad Föld 2007. 06. 01.). Van olyan eset is, hogy a címbeli szójáték értelmezéséhez a szöveg további részének (lead, bevezető, teljes szöveg) ismerete szükséges, illetve segítheti a dekódolást, ha a szöveg visszacsatol a címbeli szójátéokra. Ez a visszacsatolás lehet szó szerinti vagy transzformált ismétlés, de lehet egyéb utalás is.

⁹ Haas Adrienn a szójátékok kilenc sajtószövegbeli funkcióját nevezi meg: esztétikai, maskírozó, diszkreditáció, enyhítés, kontaktusteremtés, expresszivitás, önérvényesítés, szórakoztatás, pszichoterápia (2008: 75–78).

8. ÖSSZEGEZÉS

A média központi helyet foglal el az életünkben. Megkerülhetetlen, meghatározza gondolkodásunkat, szövegvilágunkat. Tapasztalataink legfőbb forrása abban az értelemben, hogy még korábban információink legnagyobb része közvetlen tapasztalásból származott – igaz, a világ eseményeinek, cselekvéseinek jóval kevesebb részére volt rálátásunk – addig ma a szerzett információk többnyire másodlagosan tapasztalt, a média által közvetített. Ezek az információk egyben előkészítettek is, vagyis szelektívek és keretbe foglalt reprezentációk.

A médiáról, annak hatásairól folyó társadalmi diskurzusnak azon területéhez kívánok csatlakozni, ami a médiaüzenetek – mint legfőbb információforrásaink – jellemzőit kutatja. Silverston ugyanis azt vallja (2008: 45), hogy a média működését megértsük, tudnunk kell, hogy mit ajánl, és hogyan teszi azt. Egy ilyen vizsgálat kiindulópontja pedig szükségszerűen a szöveg. A médiaüzenetek közül a hír kutatása a nemzetközi szakirodalomban már kiterjedt, nálunk pedig Andok Mónika végezte el annak tudományos feltárását. Ezért a médiaszövegek közül a tudósítás – mint a hírhez legközelebb álló műfaj – tipologizációs jegyeinek felkutatására törekedtem.

A tömegkommunikációs üzenetek tipológiai megközelítése olyan értelmezési keretet kíván, amely túllép az irodalomelméleti és funkcionális sajtóműfaj-leírásokon, és egy diszkurzív-pragmatikai szövegelmélet szempontjait érvényesíti, figyelembe veszi a szociokulturális kontextusokat, valamint a tömegkommunikáció színtereit, folyamatait.

Munkám célja az volt, hogy rávilágítson arra, hogy a műfaj nem szöveggéközpontú fogalom, hanem társadalmi-kulturális konstrukció. Leírásához ezért olyan interteoretikus tipológiai szempontrendszerre volt szükség, amely a vizsgálat keretét kitágítva a szövegjellemzők bemutatásán túl segít a műfaji hibridizáció folyamatát is magyarázni, s egyúttal lehetővé teszi a műfaji változások felismerését, követését. Érdekelt, hogy a tudósítás jellemzői milyen mértékben vezethetők le magából a műfajból, mennyire köthetők a tömegkommunikációs csatornák által kialakított szituációhoz, és hogy ezek a jellemzők mennyire felelnek meg a befogadói elvárásoknak.

Kutatásomban egyfelől a tartalomelemzés szempontját érvényesítem, másfelől, a befogadóban kialakuló elvárások figyelembevételével a pragmatika, a diszkurzuselemzés, illetve a klasszikus és modern retorikai elmélet eredményeire támaszkodtam. Történeti szempontokat is érvényesítettem, ami alapján a műfaj megjelenésének tipikus történeti jegyeit, az azt életre hívó szociokulturális igényeket, a kommunikatív jelleget meghatározó társadalmi funkciókat és hatásokat, valamint a szöveg műfaját meghatározó, történetileg jellemző interkontextusokat igyekeztem feltárni.

Abból kiindulva, hogy a tudósítások egy társadalmi dialógus részének tekinthetők, vizsgálatukban igyekeztem a médiaszövegek közötti összefüggéseket is figyelembe venni. Hazai és nemzetközi kutatások eredményére támaszkodva a tipológiai jellemzők leírásához a következő szempontrendszert tartottam relevánsnak, s egyúttal elemzésemben ezekre a kérdésekre kerestem a választ:

1. Milyen rekurrens szituációt tud felismerni és interpretálni a közlő és a befogadó?
2. Hogyan válik jelentéssel telített kommunikátummá a médiaszöveg?
3. Miként reprezentálják a médiaszövegek (tudósítások) a társadalmi cselekvéseket?
4. Mik a prezentálás módjai?
5. Milyen a kommunikatív szándék?

A vizsgálatához száz tudósítást választottam két időszakból: 2009. február 2.–február 16. és 2009. május 25.–június 8. Az elemzett szövegek közül nyolcvan sajtószöveg, a következő megoszlásban: Magyar Nemzet 30, Népszabadság 28, Heves Megyei Hírlap 10, Blikk 12 tudósítás. Ezenkívül 10 rádiós tudósítás ugyanezen időszakból és 10 televíziós tudósítás (a 2009. január 26. és február 15. közé eső időszakból) tartozott még elemzési korpuszomhoz.

Az egyes elemzési szempontoknál a következő fontosabb megállapításokra jutottam:

1. A műfaj mint rekurrens szituációk interpretációja

Az üzenetek a kommunikációs folyamat szituációinak termékei, ezért értelmezésükkor kommunikációs helyzeteket azonosítunk, s a köztük lévő hasonlóságokat vesszük észre. A felfedezett hasonlóságok aztán típusokba rendeződnek, ezért tekinthetjük a műfajt a szituációk interpretációjának. A műfajok a társadalom mindenkori társas helyzeteinek konfigurációi: ahogyan a társadalom szerkezetváltozásának, a közösség mindennapi szükségleteinek megfelelően változnak a társas szituációk, úgy igazodnak azokhoz a műfajok: egy-egy változás, új szükséglet megjelenése egyben új műfaj születését is jelentheti.

2. Reprezentációs konvenciók a szövegben

A tudósítások struktúráját alapvetően a tartalom határozza meg, vagyis az, milyen témában íródott. A vizsgálatához alkalmazott hipotetikus szerkezeti séma (van Dijk sémája) ezért szituációs-tematikus variánsai szerint módosult, maradéktalanul, tehát mindegyik szerkezeti egységet megtartva egyik tudósításban sem valósult meg. Az elemzés alátámasztja azt a hipotézisemet, hogy a tudósítás elsősorban nem szöveggéközpontú fogalom, hanem bizonyos konvenciókhoz igazodó, társadalmi cselekvéseket reprodukáló társadalmi-kulturális konstrukció.

3. A társadalmi cselekvések megjelenése a tudósításokban

A tudósítás társadalmi cselekvések elbeszélése. Tehát szükségszerűen kínálja a szöveg-, cselekvés- és történetelméletek összekapcsolását. A szempont segítségével azt vizsgáltam, hogy milyen cselekvések jelenhetnek meg a tudósításokban, illetve hogy vannak-e tudósítástípushoz kapcsolódó cselekvéskategóriák. A *politi-*

kai tudósítás már a legkorábbi időszakban is összefonódott a hatalommal. Ennek bemutatására van Dijk elemzési kategóriáit alkalmaztam. A *tüntetésekről* szóló tudósítások a társadalmi konfliktusok megjelenítését szolgálják. A demonstráció szimbolikus beszéd, olyan magatartás, ami a nagyközönségnek szánt mondanivalót tolmácsolja. Ahhoz, hogy ezt az üzenetet mindenki értelmezni tudja, jól felismerhető és mindenki számára egyértelmű jelentéssel kell rendelkeznie. A média az értelmezéshez interpretációs sémákat kínál, aminek szelektáló s egyben dekódoló szerepe van. Ezek a sémák, értelmezési keretek tartalmazzák a tudósításban is leírt demonstrációk forgatókönyvszerű bemutatását. A *katasztrófatudósítások* két oldalról közelíthetők meg. A katasztrófaszociológusok szerint a tudósítások torz képet adnak a szerencsétlenségekről, fölnagyítják a veszélyt, ezért megzavarják a társadalmi rendet, bomlasztják a közösségeket, pánikot keltenek. A médiászociológusok ezt teljesen másképp látják. Szerintük a katasztrófatudósítások pozitív hatásai a lényegesebbek, mivel fokozzák a kollektív szolidaritást, közös céllá válik ugyanis, hogy minél előbb helyreállítsák a rendet, magyarázatot találjanak a kialakult helyzetre. A *sporttudósítás* az identitás, csapathoz kötődés tolmácsolója. Az identitásnak, csapathoz vagy nemzethez tartozásnak lehetnek egyéni indíttatásai, de lehet egy előzetesen megkonstruált közösség hatása is. A tudósításokban mindezek kétféle formában jelenik meg. A tudósító az eredmény közlésén túl igyekszik visszaadni az esemény hangulatát is, ezért a fabuláris részben idézheti a közönség által skandált rigmusokat, de az átélt, tapasztalt érzelmi-indulati reakciókat saját megfogalmazásában is közölheti.

4. Kifejezési formák, a prezentálás módjai

Ezt a szempontot két összetevőre bontva: szóltam egyrészt magáról a közlőről, másrészt pedig a médium jellemzőiről. A közlőhöz kapcsolódóan a nézőpont jelöltségét vizsgáltam, s megállapítottam, hogy ez a tudósítás egyik legfontosabb műfajjelölője. Ez az az aspektus, ami a hozzá legközelebb álló műfajtól, a hírtől megkülönbözteti: míg a hírek prezentálásában a közlő háttérben marad, addig a tudósító kifejezetten törekszik arra, hogy pozícionálja magát a szövegben, ezenkívül teljes jellemével vállal felelősséget a tudósított esemény információinak hitelességeért. Mindhárom médiumban egyaránt fontos, különbség esetleg a jelöltség fokában tapasztalható. Tömegkommunikációs csatornától függően névvel, hanggal, képpel szerepel (televíziós tudósításban a közlő neve többször is szerepel: elhangzik a tudósítás elején, a tudósító a közlés végén maga is bemutatkozik, s egyúttal a csatornát is azonosítja, amelynek képviseletében tájékoztat, továbbá a megjelenik a tudósításkor futó képsorokon).

A választott médium jelentős hatással lehet a tudósítás megalkotására és felismerésére egyaránt. Másodsorban ezért a kommunikációs színtér közlésre és befogadásra gyakorolt hatását vizsgáltam. A dolgozat terjedelmi korlátai miatt két aspektust kiemelve a nézőpont jelöltségéhez kapcsolódóan a tér- és időjelölések médiumspecifikusságát, valamint választott médium és a kommunikátum szer-

kezetének összefüggéseit néztem, tehát azt, hogyan befolyásolja a prezentálást, a médiaüzenet struktúráját.

A szövegszerkezet, mivel igazodik a befogadói igényekhez, illetve a tömegkommunikációs csatornák által generált szituációhoz, lényeges eltéréseket mutatott az egyes közlési formákban.

5. Kommunikatív szándék

A tudósítás funkciója hagyományosan az információközlés, a hiteles tájékoztatás. A befogadók elvárása is ez. Az 1960-as években az USA-ban azonban megszületett az újságírásnak egy új formája, s szakítva a korábbi hagyományokkal, előszeretettel kezdtek irodalmi eszközöket is alkalmazni a megformáláskor. A cél tehát már nem pusztán a tájékoztatás volt, hanem az is, hogy mindezt szórakoztatva tegye. A tájékoztatás és a szórakoztatás mellett a tudósítás a befolyásolás eszköze is lehet. Az esemény bemutatása ugyanis keretbefoglalással történik, azaz a médiaszövegekhez olyan tudásszervező struktúrák, sémák kapcsolódnak, amelyekben a befogadók értelmezhetik az eseményeket. A keretezéssel az újságíró elszigetelt ténydaraboknak adhat értelmet. Ha ezt megteszi, márpedig szinte elkerülhetetlen, elszakad a tiszta objektivitástól, s akaratlanul is elfogulttá tesz, torzít. A közlő tehát a saját szempontjai szerint szerkesztett szövegben újraalkotja a valóságot.

9. MELLÉKLETEK

1. számú melléklet

Tudósítások a nyomtatott sajtóból

Az elemzésekben felhasznált újságcikkek és rádiós, televíziós műsorok jegyzéke

Időszakok:

2009. február 2. – február 16. (Népszabadság, Magyar Nemzet, Blikk, Heves Megyei Hírlap)

2009. május 25. – június 8. (Népszabadság, Magyar Nemzet, Blikk, Heves Megyei Hírlap)

Cím	Forrás	A megjelenés ideje	A tudósítás típusa
A) Újságbeli tudósítások		(2009)	
1. Draskovics vesztett, de nem mond le	Magyar Nemzet	február 2.	politika (rendőrség)
2. A miskolci kapitányt éltette a gárda	Népszabadság	február 2.	politika (rendőrség)
3. Megosztja a baloldalt a miskolci kapitány ügye	Magyar Nemzet	február 3.	politika (rendőrség)
4. Szocpol csak a segélyből élőknek járna	Magyar Nemzet	február 3.	(bel)politika
5. Tankönyvügy újratöltve	Magyar Nemzet	február 3.	(kül)politika
6. A globális válság ellen tüntettek	Népszabadság	február 3.	gazdaság (tüntetés)

Cím	Forrás	A megjelenés ideje	A tudósítás típusa
A) Újságbeli tudósítások		(2009)	
7. Csehül állnak a vizitdíjjal	Népszabadság	február 3.	(kül)politika
8. Mankó lesz a cigánygárda jelképe	Népszabadság	február 4.	(bel)politika
9. Kéthetente új román belügyminiszter	Népszabadság	február 4.	(kül)politika
10. Líbia az Afrikai Unió élén	Népszabadság	február 4.	(kül)politika
11. Válság: nem leli a kiutat a kormány	Magyar Nemzet	február 4.	(bel)politika, gazdaság
12. Megróttá a vajda a borsodi vajdát	Népszabadság	február 5.	(bel)politika
13. Kétséges bécsi terv	Magyar Nemzet	február 6.	(kül)politika
14. Magyarok tüntettek az autonómiáért	Magyar Nemzet	február 9.	tüntetés
15. Meggyilkolták a veszprémiek román kézilabdázóját	Népszabadság	február 9.	bűnügy
16. Új amerikai külpolitika Münchenben	Népszabadság	február 9.	(kül)politika
17. Vértüdő a veszprémi éjszakában	Magyar Nemzet	február 9.	bűnügy
18. A kormány zárol és megszorít	Magyar Nemzet	február 9.	(bel)politika, gazdaság
19. Vértüdő a bulin	Blikk	február 9.	bűnügy
20. „Raffael Sándor vagyok, félek”	Népszabadság	február 10.	bűnügy
21. Kisebb parlamentet akar az MSZP-frakció is	Népszabadság	február 10.	(bel)politika
22. Rendörkézen a gyilkoló cigány	Magyar Nemzet	február 10.	bűnügy

Cím	Forrás	A megjelenés ideje	A tudósítás típusa
A) Újságbeli tudósítások		(2009)	
23. Gyurcsány még titkolózik	Magyar Nemzet	február 10.	politika
24. A gyász napja Veszprémben	Népszabadság	február 11.	bűnügy
25. Miből élt a Sztojka család?	Népszabadság	február 11.	bűnügy
26. Megingott Bencze József széke	Magyar Nemzet	február 11.	(bel)politika
27. Zuschlag vallani kezdett	Magyar Nemzet	február 12.	(bel)politika
28. Másfélszer több bedőlt hitel	Magyar Nemzet	február 12.	gazdaság
29. Kétmilliót ér a rendőrségnek a veszprémi gyilkosság miatt körözött Sztojka	Népszabadság	február 12.	bűnügy
30. Megtalálták Sztojkáék terepjáróját	Népszabadság	február 13.	bűnügy
31. Hajsza Sztojka után	Blikk	február 13.	bűnügy
32. Több ezren a sajtószabadságért	Magyar Nemzet	február 14.	politika tüntetés
33. Orbán Viktor	Blikk	február 14.	politika (bulvár)
34. Győzelem Cosma emlékére	Népszabadság	február 16.	sport
35. Növelte előnyét a Vasas	Magyar Nemzet	február 16.	sport
36. Raffaelék balhéztak Enyingen	Magyar Nemzet	február 16.	bűnügy

Cím	Forrás	A megjelenés ideje	A tudósítás típusa
A) Újságbeli tudósítások		(2009)	
37. Retteg Raffael családja	Blikk	február 17.	bűnügy
38. A magyarság mozgósítása a cél	Magyar Nemzet	május 25.	politika
39. Érted győztünk Marian!	Blikk	május 25.	sport
40. Rangsorolt EP-tagok	Magyar Nemzet	május 26.	politika
41. Irány Európa!	Blikk	május 25.	sport
42. Íme a „gazdagok” faluja	Blikk	május 29.	
43. Túl Vénuszon, a határ a csillagos ég	Magyar Nemzet	május 30.	sport
44. Szilványt rabosították	Blikk	május 30.	politika
45. Több marad a borítékban	Népszabadság	május 26.	(bel)politika
46. Berendezkedtek a paradicsomban	Magyar Nemzet	május 29.	sport
47. Hozta a kötelezőt	Népszabadság	május 26.	sport
48. Válik a kórházcsalád	Heves M. Hírlap	május 26.	politika
49. Kettőre tizenkettő	Népszabadság	május 28.	sport
50. A bori notesz és a többiek	Népszabadság	május 28.	kultúra
51. Jövőre muszáj visszajönni	Heves M. Hírlap	május 28.	
52. Enni és nyerni hagyni	Népszabadság	június 2.	
53. Mi történt Cipővel?	Blikk	június 2.	bulvár
54. Vásári vágta bukással	Magyar Nemzet	június 2.	
55. Szávay egy szinten Naddallal	Magyar Nemzet	június 2.	sport
56. Szivárvány és verekedés a rangadón	Magyar Nemzet	június 2.	sport

Cím	Forrás	A megjelenés ideje	A tudósítás típusa
A) Újságbeli tudósítások		(2009)	
57. Eltűnt egy francia utas-szállító	Magyar Nemzet	június 2.	baleset (katasztrófa)
58. Eltűnt a repülő	Blikk	június 2.	baleset (katasztrófa)
59. Eltűnt egy repülő Brazíliánál	Népszabadság	június 2.	baleset (katasztrófa)
60. Megtalálták az Airbus roncsait	Népszabadság	június 3.	baleset (katasztrófa)
61. Megtalálták az eltűnt gép roncsait	Magyar Nemzet	június 3.	baleset (katasztrófa)
62. Parlamenti ülés Pozsonyban	Népszabadság	június 3.	(kül)politika
63. Slota kitiltaná Orbánt	Népszabadság	június 4.	(kül)politika
64. Végre üt a svájci óra	Népszabadság	június 4.	sport
65. Aranykor a Zsinagógában	Heves M. Hírlap	június 4.	kultúra
66. Gyöngyös megfontoltabb?	Heves M. Hírlap	június 4.	politika
67. A könyv csodálatos lény	Heves M. Hírlap	június 4.	kultúra
68. Salaktalan Williamsek	Magyar Nemzet	június 4.	sport
69. Orbán történelmi összefogásban hisz	Magyar Nemzet	június 4.	politika
70. Orbán nem neofasiszta	Heves M. Hírlap	június 5.	politika
71. Élelmiszer a rászorulóknak	Heves M. Hírlap	június 5.	
72. Már öt holttestet találtak	Heves M. Hírlap	június 5.	baleset (katasztrófa)
73. Hiányzol, Rita	Blikk	június 5.	baleset (katasztrófa)
74. A nemzeti karakter képei	Heves M. Hírlap	június 6.	kultúra
75. Az eufóriától a letargiáig	Népszabadság	június 8.	(bel)politika

Cím	Forrás	A megjelenés ideje	A tudósítás típusa
A) Újságbeli tudósítások		(2009)	
76. Putyin: kézi vezérléssel a gazdasági válság ellen	Népszabadság	június 8.	(kül)politika
77. A Fidesz nyerte az EP-választást	Heves M. Hírlap	június 8.	(bel)politika
78. Négy perc alatt elvérzett	Blikk	június 8.	baleset
79. Réválom a Brivibas utcában	Magyar Nemzet	június 8.	sport
80. Elsőprő Fidesz-sikert jeleznek a felmérések	Magyar Nemzet	június 8.	(bel)politika
B) Rádiós tudósítások			
1. Elfogták a veszprémi késeles két gyanúsítottját	Kossuth Rádió	február 9.	bűnügyi
2. Tankönyvügy szlovákiában	Kossuth Rádió	február 3.	politikai
3. Új gazdaságélénkítő csomag Amerikában	Kossuth Rádió	február 12.	politikai
4. Tüntetésre készülnek Budapesten	Kossuth Rádió	február 16.	tüntetés
5. Draskovics: „Túl lassúak voltunk...”	InfoRádió	február 12.	bűnügyi
6. Eltemették Marian Cosmát	InfoRádió	február 13.	bűnügyi
7. Háromezer demonstráló a miskolci rendőrkapitány mellett	InfoRádió	február 1.	politikai
8. Ezren emlékeztek Cosmára a veszprémi aréna előtt	InfoRádió	február 8.	bűnügyi
9. Kibírták a hatalmas nyomást a Veszprém játékosai	InfoRádió	február 15.	sport

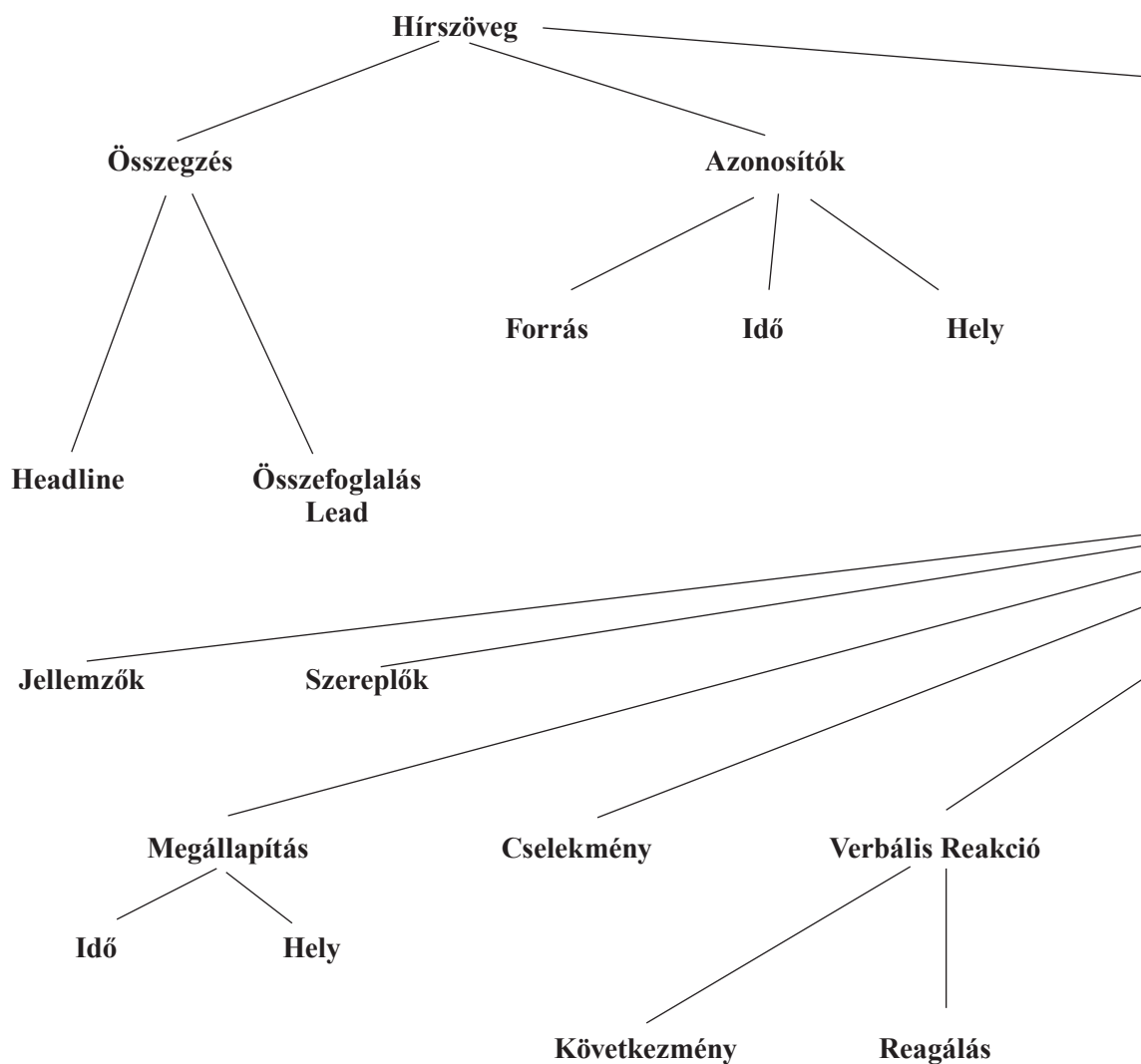
10. Két gyanúsítottat keres a rendőrség	InfoRádió	február 8.	bűnügyi
Cím	Forrás	A megjelenés ideje	A tudósítás típusa
C)Televíziós tudósítások			
11. Nabucco konferencia	Duna Tv	január 27.	politikai (gazdasági)
12. Szíven szúrták Marian Cosmát	Duna Tv	február 8.	bűnügyi
13. Gyászmenet Cosma emlékére	Duna Tv	február 16.	bűnügyi
14. Tamil tigrisek	RTL Klub	január 26.	külpolitika
15. Díjátadás Los Angelesben	RTL Klub	január 26.	kultúra
16. Adó- és járulékcsoökkentés	RTL Klub	2006. jan. 28.	politikai (gazdasági)
17. Ítéletidő az Egyesült Államokban	RTL Klub	2006. jan. 28.	katasztrófa
18. Megemlékezés	RTL Klub	2006. febr. 8.	bűnügyi
19. Cosma-gyilkosság	RTL Klub	2006. febr. 22.	bűnügyi
20. Garázdaság Enyingen	RTL Klub	2006. febr. 15.	bűnügyi

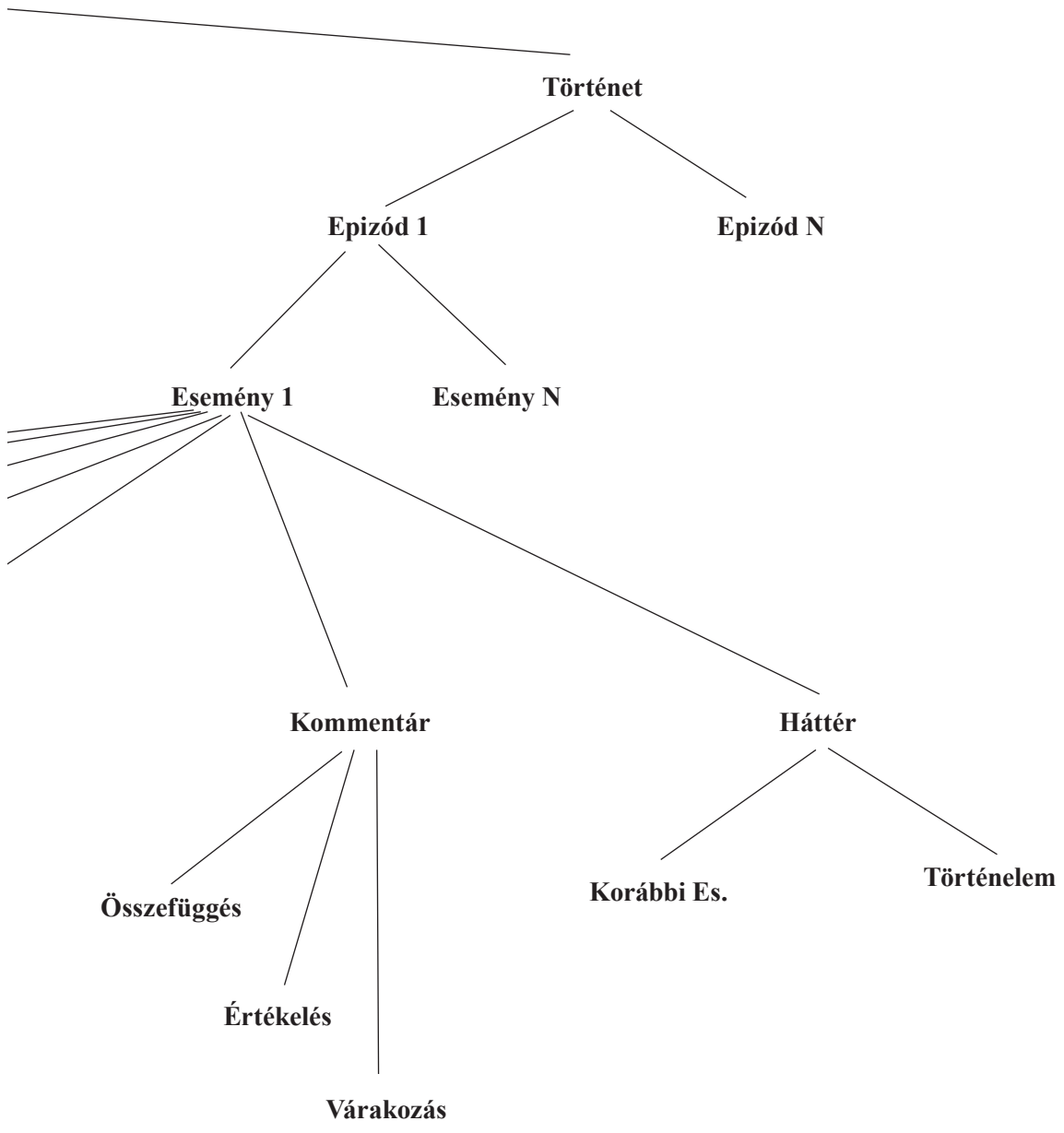
2. számú melléklet

	Szóbeli	Spontán	Monologikus	Dialogikus	Térbeli kontaktus	Időbeli kontaktus	Akusztikai kontaktus	Szövegkezdés
Interjú	+	-+	-	-	-+	+	+	-+
Levél	-	-+	-+	-	-	-	-	+
Telefonbeszélgetés	+	-+	-	-	-	+	+	+
Törvényszöveg	-	-	+	-	-	-	-	+
Orvosi recept	-	-	+	-	-	-	-	+
Főzőrecept	-+	-	+	-	-+	-+	-+	+
Időjárás jelentés	-+	-	+	-	-	+	-+	+
Gyászjelentés	-	-	+	-	-	-	-	+
Előadás	+	-+	+	-	+	+	+	+
Reklám	-+	-+	-+	-+	-+	-+	-+	-+
Álláshirdetés	-	-	+	-	-	-	-	+
Rádiós hírek	+	-	+	-	-	+	+	+
Újsághírek	-	-	+	-	-	-	-	+
Távirat	-	-	+	-	-	-	-	+
Használati utasítás	-	-	+	-	-	-	-	-+
Vita	+	-+	-	-	-+	+	+	+
Családi beszélgetés	+	+	-	-+	+	+	+	-+

Sandig (1972: 122)

Szövegárás	Messzemenő szövegépítkezés	Fix téma	1 per	2 per	3 per	Felszólító mód	Igeidők	Közgazdasági f.	Redundancia	Nem nyelvi	Egyenrangú komm. partner
+-	-	+	+	+	+	+-	+-	+-	+-	+	-
+	-	+-	+	+	+	+-	+-	+-	+-	+	+-
+	-	+-	+	+	+	+-	+-	+-	+-	+-	+-
+	-	+	-	-	+	-	-	-	-	+	-
+	+	+	-	-	-	-	-	+	-	+	-
-	+	+	-	-	+	+-	-	+-	-	+	-
-	+	+	-	-	+	-	-	+-	-	+	-
+	+	+	+-	-	+	-	-	+-	-	+-	+-
+-	-	+	+-	+-	-	+-	+-	-	+-	+-	-
+-	-	+-	+-	+-	+-	+-	+-	+-	+-	+-	-
+	+	+	+-	+-	+-	+-	-	+-	-	+	-
+	-	-	-	-	+	-	+	-	+-	+	-
-	-	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-
+	-	+	+-	+-	+	+-	-	+	-	+	+-
-	-	+	-	+-	-	+-	-	+-	+-	+-	-
+	-	+	+	+	+	+-	+	-	+-	+	+
-	-	-	+	+	+	+-	+-	+-	+	+-	+

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aczél Petra – Bencze Lóránt (2007) *Hatékonyág és meggyőzés a kommunikációban*. L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola.
- Aczél Petra (2006) *A meggyőzés mint a kommunikáció működési elve: fogalmak, elméletek és hatások*. In: Kontext – Filológia – Kultúra. Líceum Kiadó. Eger–Besztercebánya. 13–25
- Aczél Petra (2007a): *A hír mint értékrend reprezentáció*. In: Andok Mónika szerk. *A médiahír mint rítus*. Líceum Kiadó. Eger 32–43
- Aczél Petra (2007b): *Minta és mód. Adalékok a modern retorikai műfajelmélet-hez*. In: Déri Balázs (szerk.): *Oratoris officium. Tanulmányok a hetvenéves Adamik Tamás tiszteletére*. L'Harmattan, Budapest
- Aczél Petra (2007c) *A hatás formája – a forma hatása*. In: H. Varga Gyula szerk. *Kommunikáció és szövegkutatás*. Líceum Kiadó. Eger
- Aczél Petra (2008) *Meggyöző kommunikáció* (szócikk)
- Aczél Petra (2009) *Új retorika. Közélet, kommunikáció, kampány*. Kalligram Kiadó. Pozsony
- Aczél Petra–Bencze Lóránt (2001) *Mikor, miért, kinek, hogyan? Hatékonyág a nyelvi kommunikációban*. A hét szabad művészet könyvtára. Corvinus
- Adamik Tamás – Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra (2004) *Retorika*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Adamik Tamás (1998): *Antik stíluselméletek*. Seneca Kiadó. Budapest
- Adamik Tamás (2001): *A retorikai szituáció: a szónoki beszéd fajai és részei*. In: Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra szerk. *A szónoki beszéd részei és a beszédfajták*. Trezor Kiadó. Budapest
- Andok Mónika (2003). *A bűnügyi hírek története. Kommunikációs konferencia* (PTE – MBE szervezésében) http://komm.ektf.hu/andok_publicacio.htm
- Andok Mónika (2004) *A hír mint szövegtípus konstruálódása a társadalmi kommunikációban* (kézirat) Pécs–Budapest
- Andok Mónika (2005) *A bulvár-tabloid hírek a magyar sajtóban 1780-tól*. In: Ivaskó Livia (szerk.) *Érthető kommunikáció*. Szegedi Tudományegyetem. Szeged

- Andok Mónika (2006) *A hír mint manipulációs eszköz*. Elhangzott: Szóbazárt hatalom vagy „Szó – bazár(t) – hatalom” c. konferencián, Eger, 2006. április 1–2.
- Andor József – Benkes Zsuzsa – Bókay Antal szerk. (2002) *Szöveg az egész világ*. Tinta Kiadó
- Antal Zsolt – Gázsó Tibor – Kubinyi Tamás (2005) *Médiabefolyásolási technikák kislexikona*. Századvég Kiadó. Budapest
- Aronson, Elliot (1980) *A társas lény*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Árvay Anett (2003) *A manipuláció és a meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben*. In: Németh T. Enikő – Bibok Károly szerk. Általános Nyelvészeti Tanulmányok. XX. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest
- Árvay Anett (2004) *Pragmatic Aspects of Persuasion and Manipulation in Written Advertisements*. Acta Linguistica Hungarica 51: 231–63.
- Bahtyin, Mihail (1988) *A beszéd műfajai*. In: Kanyó Zoltán (szerk.): Tanulmányok az irodalomtudomány köréből. Tankönyvkiadó. Budapest
- Bajomi-Lázár Péter (2002) *A politikai újságírás normái Magyarországon*. In: Mozgó Világ, február, 53–68
- Bajomi-Lázár Péter (2003) *Az objektivitás-doktrína nyomában*. In: Médiakutató 2003. nyár 13–38.
- Bajomi-Lázár Péter (2006) *Manipulál-e a média?* In: Médiakutató 2006. nyár 77–95.
- Balázs Géza – Szayly József – Szilágyi Árpád (2005): *Médiaismeret*. DUE. Budapest
- Balázs Géza (2007) *Szöveganropológia. A szövegek többirányú megközelítése*. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely
- Balázs Géza (2008) *Gondolkodási formák, gondolatalakzatok, szöveg-alaptípusok*. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor szerk. Szöveg, szövegtípus, nyelvtan. Tinta Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza 2008. *Különleges és nem különleges figurák. A nyelvi humor alakzatai*. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.) Ezerarcú humor. Tinta Kiadó. Budapest
- Bell, Allan (1991) *The Language of News Media*. Blackwell Oxford - Cambridge
- Bencze Lóránt (1996) *Szóképek, az alakzatok és a metaforaalkotás. Trópusok és figurák*. In: Szathmári István szerk. Hol tart ma a stilisztika? Stíluselméleti tanulmányok. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest

- Benczik Vilmos (2005) *A metafora és a metonímia szélesebb összefüggésben*. In: A. Jászó Anna – Aczél Petra szerk. *A szóképek és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó. Budapest
- Bloomfield, Leonhard (1982) *A nyelv*. In: Antal László szerk. *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény*. II. Tankönyvkiadó. Budapest
- Breton, Philippe (2000) *A manipulált beszéd*. Helikon Kiadó. Budapest
- Bucher, Hans-Jürgen (1986) *Pressekommunikation*. Grundstrukturen einer Form der öffentlichen Kommunikation aus linguistischer Sicht. Tübingen.
- Buckingham, David (2005) *Médiaoktatás*. Új Mandátum Könyvkiadó – Zsigmond Király Főiskola. Budapest
- Buzinkay Géza (1993) *Kis magyar sajtótörténet*. Haza és Haladás Alapítvány. Budapest
- Buzinkay Géza 1997. *Bulvárlapok a pesti utcán*. Budapesti Negyed, 1997 nyár-
ősz 31–44.
- Cambell, K. K. – Jamieson, K. (1978): *Form and Genre in Rhetorical Criticism*.
- Chilton, Paul (2002) *Manipulation*. In Verschueren et al. eds. 2002. 1–16.
- Clemen, Gudrun (1998) *Hecken in deutschen und englischen Texten der Wirtschaftskommunikation*. Eine kontrastive Analyse. Europa-Universität Viadrina Frankfurt
- Coseriu, Eugenio (1994) *Textlinguistik*. Eine Einführung. Francke Verlag Tübingen und Basel
- Császi Lajos (2002) *A média rítusai*. Osiris Kiadó. Budapest
- Csepeli György (2003) *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó. Budapest
- De Beaugrande, Robert – Dressler, Wolfgang (1981) *Einführung in die Textlinguistik*. Niemeyer Verlag Tübingen
- De Beaugrande, Robert – Dressler, Wolfgang (2000) *Bevezetés a szövegnyelvé-szetbe*. Corvina Kiadó. Budapest
- van Dijk, Teun A. (1988) *News as Discourse*. Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Dobi Edit (2002) *Kétlépcsős szövegmondat-reprezentáció szemiotikai textológiai keretben*. In: Petőfi S. János (főszerk.) *Officina Textologica*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója
- Domokos Lajos (2005) *Press and PR. A médiatevékenység, a szervezeti és az üzleti kommunikáció alapjai*. Teleschola könyvek. Budapest

- Domonkosi Ágnes (2008). *A litotész alakzatának működése és lehetséges szerepei*. In: Alabán Ferenc (főszerk.) *Kontextus – Filológia – Kultúra II*. Besztercebánya.
- Eco, Umberto (1976) *A nyitott mű*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Eöry Vilma (1996) *Szövegtipológia – Stílustipológia*. Szathmári István (szerk.) *Hol tart ma a stilisztika? Stíluselméleti tanulmányok*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest
- Erwin P. Bettinghaus (2002) *Meggyőzés és kommunikáció*. In: Lengyel Zsuzsanna: *Szociálpszichológia*. Szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó. Budapest
- Faiclough, Norman (1992): *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity.
- Fehér Erzsébet (2006) *Szövegtipológia a retorikai hagyományban*. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Tinta Könyvkiadó
- Geertz, Clifford (1998) *Az ideológia mint szimbolikus rendszer*. In: Szabó Márton 1998 *Politikai tudáselméletek*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest
- Genette, Gerard (1996): *Transztextualitás*. In: *Helikon* 82–90
- Göpferich, Susanne (1995) *Textsorten in Naturwissenschaften und Technik*. Pragmatische Typologie – Kontrastierung – Translation. Forum für Fachsprachen-Forschung 27. Gunter Narr Verlag. Tübingen.
- Grice, Paul (1975/1997) *A társalgás logikája*. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás szerk. *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Osiris Kiadó. Budapest
- Griffin, Em (2004) *Meggyőztél! Mitől változnak meg az emberek?* Harmat Kiadó. Budapest
- Gripsrud, Jostein (2007): *Médiakultúra, médiatársadalom*. Új Mandátum Kiadó. Budapest
- Haas Adrienn (2008). *Álljunk meg egy szó(játék)ra! A szójáték jelentősége az írott sajtóban*. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.) *Ezerarcú humor*. Tinta Kiadó. Budapest
- Hadas Miklós–Karády Viktor (1995) *Futball és társadalmi identitás*. In: *Replika* 17–18. 89–120.
- Hankiss Elemér (2000) *Élet és halál a bulvársajtóban: szempontok a fogyasztói civilizáció értelmezéséhez*. In.: Gombár Cs. – Volosin H. (szerk.) *A kérdéses civilizáció*. Budapest. *Helikon-Korridor*, 151–212.

- Harré, Rom (1997) *Meggyőzés és manipulálás*. In.: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás: *Nyelv – kommunikáció – Cselekvés*. Osiris Kiadó. Budapest
- Hartai László szerk. (2002) *Film- és médiafogalmak kisszótára*. Korona Kiadó. Budapest
- Heinemann, Wolfgang–Dieter Viehweger 1991. *Textlinguistik*. Eine Einführung. Niemeyer Verlag Tübingen
- Hjelmslev, Louis (1983) *Nyelvelmleti prolegomena*. In: Antal László szerk. *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény*. IV. Tankönyvkiadó. Budapest
- Horányi Özséb (2006): *Jel, jelentés, információ, kép*. General Press Kiadó. Budapest.
- Hymes, Dell (2003) *Kommunikatív kompetencia*. In: Horányi Özséb (szerk.) *Kommunikáció II. A kommunikáció világa* Genral Press.
- H. Tomez Tímea (2007a) *A televíziós sporttudósítások jellemzői*. In: *Kommunikáció és szövegkutatás*. (H. Varga Gyula szerk.) Líceum Kiadó, Eger 138–144
- H. Tomez Tímea (2007b) *Objektivitás vagy pánikkeltés? Katasztrófák megjelenítése a médiában*. In: *Káros médiatartalmak*. (Balázs Géza – H. Varga Gyula szerk.) DUE, Budapest – Líceum Kiadó, Eger. 43–53.
- H. Tomez Tímea (2008a) *A Magyar Hírmondó tudósításainak nyelvtörténeti jellemzői*. In: *Kommunikáció és szövegkutatás*. (H. Varga Gyula szerk.) Líceum Kiadó, Eger, 2007. 213–224
- H. Tomez Tímea (2008b) *A tudósítások stílusáról* (Metaforikusság a tudósításokban). In: *Kontextus – Filológia – Kultúra II*. (Prof. PhDr. Alabán Ferenc f. szerk.) UMB Banská Bystrica. 2008. 273–283
- H. Tomez Tímea (2009) *A befolyásolás mint a tudósítás szövegszervezője*. In: *Hatékony nyelvi, idegen nyelvi és szakmai kommunikáció interkulturális környezetben*. (Kukorelli Katalin szerk.) Dunaújvárosi Főiskola, Dunaújváros, 2009. 184–194
- Jakusné Harnos Éva (2008) *A figyelem irányításának eszközei a hírszövegek szerkezetében*. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *Szöveg, szöveg-típus, nyelvtan*. Tinta Kiadó. Budapest
- Jakusné Harnos Éva (2002a) *A metaforák a nyomtatott sajtó politikai híreiben*. In: *Magyar Nyelv* 2002. 4. 442–450
- Jakusné Harnos Éva (2002b) *A nyomtatott sajtó hírei a diskurzuselemzés szemszögéből*. In: *Magyar Nyelvőr* 126/2 (142–156)

- Jakusné Harnos Éva (2005) *A kereskedelmi és politikai propaganda nyelvi eszközei*. In: Magyar Nyelvőr 129/4 (419–436)
- Jobst Ágnes (2008) *Szövegtipológiai szempontok a sajtóműfajok leírásában. A kommentárformák szövegtani sajátosságai*. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Tinta Kiadó. Budapest
- Kárpáti Eszter (2006) *A szöveg fogalma*. Typotex Kiadó. Budapest
- Kemény Gábor (1999) *A nyelvi kép mint „szabályszerűség”*. Jel-Kép 1999. 4.
- Kemény Gábor 1985. *Kép és kommunikáció*. In.: Grétsy László (szerk.) *Nyelvészet és tömegkommunikáció I-II. Tömegkommunikációs Kutatóközpont Budapest Membrán könyvek II. kötet* 119-205.
- Kemény Gábor 1989. *Milyen címen? Címszavakban a sajtónyelvi címadásról*. In.: Szaknyelvi divatok. Gondolat Kiadó. 101–134
- Kemény Gábor 2002. *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Tinta Kiadó. Budapest
- Kocsány Piroska (1981) *Jelentéstan és metafora*. In: Magyar Nyelv 1, 59–72.
- Kocsány Piroska (1996) *Szövegnyelvészet és szövegtan*. In: Szathmári István (szerk.) *Hol tart ma a stilisztika? Stíluselméleti tanulmányok*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest
- Kocsány Piroska (2005) *A szövegtan leírása, filozófiája és gyakorlata*. In: Petőfi S. János (főszerk.) *Officina Textologica*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója
- Kocsány Piroska (2006) *A szövegtipológia eredményei és/vagy eredménytelenségei*. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Tinta Könyvkiadó
- Kókay György 1981. *Magyar Hirmondó. Az első magyar nyelvű újság. Válogatás*. Gondolat Kiadó. Budapest
- Kristeva, Julia (1996): *A szövegstrukturálás problémája*. In: Helikon 14–22
- Krokovay Zsolt (2003) *Médiaetika*. L'Harmattan Kiadó. Budapest
- Lakoff, Georg – Johnson, Mark (1980) *Metaphors We Live By*. University og Chicago Press. Chicago
- Lüger, Heinz-Helmut – Lenk, Hartmut E. H. (2006) *Kontrastive Medienlinguistik*. Verlag Empirische Pädagogik.
- Mast, Claudia (1998) *Az újságírás ábécéje: bevezetés a szerkesztőségi munkába*. Ford. Schurk Viktória. Greger-Delacroix (SZTE Budapesti Média Intézet).

- Máthé Dénes (2005) *A költői kép szemiotikai és irányzati vizsgálata a két világháború közti magyar költészetben*. Erdélyi Tudományos Füzetek 252. Kolozsvár
- Máté Jakab (1991) *A magyar szövegnyelvészeti kutatások kibontakozása*. In: Kiss Jenő – Szűts László (szerk.) *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Akadémiai Kiadó. Budapest
- Mazzoleni, Gianpietro (2002) *Politikai kommunikáció*. Osiris. Budapest
- McGuire, William J. (2001) *Makacs nézetek és a meggyőzés dinamikája*. Osiris Kiadó. Budapest
- Murvai Olga (1980) *Szöveg és jelentés. A szabad függő beszéd szövegnyelvészeti vizsgálata*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest
- Nagyné Lőrincz Julianna (2000) *Metafora – aktuális jelentés a műfordításokban*. In: *Lexikális jelentés, aktuális jelentés*. Tinta Könyvkiadó. Budapest
- Nemesi Attila László (2005) *Az alakzatprodukciónak empirikus kutatásának dilemmái*. In: Ivaskó Livia (szerk.) *Érthető kommunikáció*. Szegedi Tudományegyetem. Szeged
- Nemesi Attila László (2007) *A hírszövegek jelentéskategóriákon alapuló elemzése*. In: Andok Mónika szerk. *A médiahír mint rítus*. Líceum Kiadó. Eger
- Némethné Varga Andrea (2008) *Hangalak és jelentés – a szójáték dinamikája*. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.) *Ezerarcú humor*. Tinta Kiadó. Budapest
- Páll Kinga Ágnes (1999) *Mit ír az újság a tüntetésekről, ha nincsen erőszak? A sajtó „framing” eljárásai*. In: Szabó Máté – Dominique Wisler szerk. *Tüntetés, rendőrség, demokrácia*. Villányi úti könyvek.
- Petőfi S. János (1967) *Szóképek, képek és az irodalmi művek nyelvi elemzésének néhány kérdése*. Irodalmi és Nyelvi Közlemények 2. 71–101.
- Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa (1998) *A szöveg megközelítései*. Iskolakultúra. Budapest
- Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa (2002) *A multimediális szövegek megközelítései*. Iskolakultúra. Budapest
- Petőfi S. János (2004) *A szöveg mint komplex jel*. Akadémiai Kiadó. Budapest
- Petőfi S. János (2007) *Magyar versek szövegrokonsági kapcsolathálói*. Intertextualitás-típológiai kísérlet. In: Jankovics József szerk. „Nem súlyed az emberiség!” Album amicorum Szörényi László LX. Születésnapjára. MTA Irodalomtudományi Intézet. Budapest

- Pléh Csaba – Terestyéni Tamás (1980) *Újságcímek - az olvasó szemével*. Jel-kép 1980/2 113–117
- Pléh Csaba (1986) *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák*. Akadémiai Kiadó. Budapest
- Plett, Heinrisch (1988): *Retorika és stilsztika*. In: Kanyó Zoltán szerk. Tanulmányok az irodalomtudomány köréből. Tankönyvkiadó. Budapest
- Polking, Kirk (1990): *Writing A to Z*. Writer's Digest Books. Cincinnati.
- Preglau, Max (2000): *Fenomenológiai szociológia*. In: uő. szerk. Szociológiaelmélet. Osiris Kiadó. Budapest
- Ricoeur, Paul (1977/2000) *Szövegmagyarázat és megértés. A szöveg-, cselekvés- és történetelmélet közti néhány jelentős összefüggésről*. In: Thomka Beáta (szerk.) Narratívák 4. A történelem poétikája. Kijárat Kiadó. Budapest
- Sandig, Barbara (2006) *Textstilistik des Deutschen*. Gruyter, Walter de GmbH
- Schütz, Alfred (1984): *Az életvilág struktúrái*. In: Hernádi M. (szerk.) A fenomenológia a társadalomtudományban. Budapest. Gondolat Kiadó. 269-320.
- Síklaki István (1997) *Főcímek demagógiája*. Jel-Kép 1997. 2.
- Síklaki István (1994) *A meggyőzés pszichológiája*. Scientia Humana. Budapest
- Síklaki István (2004) *Kommunikációs automatizmusok és a tudattalan befolyásolás*. In: Ivaskó Livia (szerk.) A kommunikáció útjai. Gondolat Kiadó. Budapest 11–27.
- Silverstone, Roger (2008) *Miért van szükség a média tanulmányozására?* Akadémiai Kiadó. Budapest
- Simigné Fenyő Sarolta – Kegyesné Szekeres Erika 2007. *A szójáték és a kettős olvasat szerepe a nők nyelvhasználatában*. In: Zimányi Árpád (szerk.) Tanulmányok a magyar nyelvről. Líceum Kiadó. Eger
- Skarczynska, Stefania (1973) *A genológia egy félreismert problémája*. Helikon. 52–64
- Soproni Zsuzsa: *Az epikus szöveg, mint mint előszövegek kereszteződési pontja*. Intertextualitás Irmtraud Morgner *Leben und Abenteuer der Trobadora Beatriz c. regényében és Günter Grass Das Treffen in Telgte c. elbeszélésében* letölthető: www.btk.ppke.hu/phd/irodalomtudomany/soproni_zsuzsa/disszertacio.pdf
- Sova, Dawn (2002): *How to Write Articles for Newspapers and Magazines*.

- Szabó Andrea (1999) *A budapesti tüntetések a rendőrség és a napisajtó tükrében*. In: Szabó Máté – Dominique Wisler szerk. Tüntetés, rendőrség, demokrácia. Villányi Úti Könyvek. Budapest
- Szabó Márton (2003) *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. L'Harmattan Kiadó. Budapest
- Szabó Máté (1999) *A nyugati modellek és a magyar gyakorlat. A tömegdemonstrációk és a rendőrség viszonya Magyarországon a demokratizálódás folyamán*. In: Szabó Máté – Dominique Wisler szerk. Tüntetés, rendőrség, demokrácia. Villányi Úti Könyvek. Budapest
- Szathmári–Várkonyi szerk. (1979) *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*
- Szigethy András (2008) *Tájékoztató műfajcsalád*. In: Bernáth László (szerk.) Bevezetés a műfajelméletbe. Dialog Campus Kiadó–MUOSZ. Budapest–Pécs
- Szikszainé Nagy Irma (1999) *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó. Budapest
- Szirmai Éva (2005) *A sajtóműfajok elmélete*. JGYF Kiadó, Szeged.
- Szító Edit (2006) *Kompetencia és műfaj*. In: Gecső Tamás (szerk.) Nyelvi kompetencia – kommunikatív kompetencia. Tinta Könyvkiadó. Budapest
- Tamás Pál (2001): *A tematizációról*. In: Horányi Özséb szerk. Társadalmi kommunikáció. Osiris Kiadó. Budapest
- Terestyéni Tamás (1999) *Együttműködés és konfrontáció a közéleti kommunikációban*. In: Buda Béla – Sárközy Erika: Közéleti kommunikáció. Akadémiai Kiadó. Budapest
- Todorov, Tzvetan (1988) *A műfajok eredete*. In: Kanyó Zoltán – Síklaki István szerk. Tanulmányok az irodalomtudomány köréből. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest 283–95
- Tolcsvai Nagy Gábor (1996) *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest
- Tolcsvai Nagy Gábor (2001) *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest
- Tolcsvai Nagy Gábor (2005) *Diszkurzivitás az ezredvégi magyar szövegtani kutatásokban*. In: Petőfi S. János (főszerk.) Officina Textologica. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója
- Tolcsvai Nagy Gábor (2006) *A szövegtipológia megalapozása a kognitív nyelvészeti keretben*. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok. Tinta Könyvkiadó

- H. Varga Gyula (2006) *Szövegtípus – szövegfajta – műfaj a médiában*. In: Zimányi Árpád szerk. *Kontexus – Filológia – Kultúra*. Linceum Kiadó. Eger–Besztercebánya. 111–117
- H. Varga Gyula (2008) *A verbális üzenet*. Eger. Kézirat
- Wellek, René – Warren, Austin (1972): *Az irodalom elmélete*. Gondolat Kiadó. Budapest
- Zentai István (1998) *A meggyőzés útjai*. Typotex Kiadó. Budapest
- Zentai István (1999) *A meggyőzés csapdái. Hibák és visszaélések a mindennapi meggyőzésben*. Typotex Kiadó. Budapest
- Zentai Violetta (1997) *Politikai antropológia*. Osiris. Budapest

A könyv a szövegnyelvészetnek és a multimedialis tartalomszolgáltatásnak olyan metszetét ragadja meg, amelynek feldolgozása számos tudomány- és szakterületen szolgálhat releváns megfigyelésekkel, tanulságokkal és eredményekkel. Célja, hogy rávilágítson arra, hogy a műfaj nem szövegközpontú fogalom, hanem társadalmi-kulturális konstrukció. A médiaszövegek – jelen esetben a tudósítás mint sajátos, a tömegkommunikáció által kialakított műfaj – leírásához, jellemzőinek feltárásához ezért interteoretikus tipológiai szempontrendszerre van szükség, amely a vizsgálat keretét kitágítva a szövegjellemzők bemutatásán túl segít a műfaji hibridizáció folyamatát is magyarázni, s egyúttal lehetővé teszi a műfaji változások felismerését, követését.

A kötet legfontosabb kérdése az, hogy mit lehet elmondani azokról a szövegekről, amelyek a nyomtatott és elektronikus médiában hagyományosan műfajként (hírként, tudósításként stb.) jelennek meg. Lényeges, hogy ezek a jellemzők milyen mértékben vezethetők le magából a műfajból, másrészt pedig a tömegkommunikációs csatornák által generált szituációból, és hogy mennyire felelnek meg a befogadói elvárásoknak.